

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1455

25. № 2738.

ՋԵՌՆԱՐԿ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐԻ

Գ. ՏԱՐԻ

ԿԵՄ ԿԲՏՍԵՐ ՆՈՒՆՊՐԵՏՐԱՍՏԱԿԱՆ Գ. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

ԾԱՂԿԱՔԱՂ ՀԻՒՍՈՒԱԾՔ

*Տերունական եւ Նկերչեցական պատմութիւններից. իրենց
յարժար շարականներով:*

Մարիափեան—Յովնանեան օր. Գարոցի սաների համար

БИБЛИОТЕКА
ИСТОРИКА
И ЭТНОГРАФИКА
Российских Муз.
СССР

ԱՐՄԷՆ ԱՌԱԳ.-ՐԱՀ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

ԹԻՖԼԻՍ

ԵՊՐԱՆ Տ. Մ. ՌՕՏԵԼՆԱՆՈՒ

1905

2(075)

F-15

26 FEB 2013

1455

03 AUG 2009

Одобрено Кавказскимъ Учебнымъ Комитетомъ, 12 Сентября 1903 г. № 13,827.

49859113249 50003094

4908 9

49859113249 50003094

Дозволено цензурою, Тифлисъ. 13 Апрелья 1905 г.

61069 - 67

Ըստ Բարձու հրամանի Կորին Ս. Օծութեան Վեհափառ Հայրապետի ազգիս Տ. Տ. Մկրտչի, Դիանս թոյլատրէ տպագրութիւն Դասագրոյս որ ընդ անուամբս «Ձեռնարկ Կրօնական Գիտելիքների» վաւերացուցանելով ստորագրութեամբ եւ զորշմամբ կնքոյ Հայրապետական Դիանի:

Ի 18 Սեպտեմբերի 1902 ամի ի Տիփլիս:
Դիանսապետ Կորին Վարդապետ.

03 AUG 2008

դան մ անկողնայա խոյակգծմ դամբան—չն վյմ
ուսմապ մարգր պլմնգմարմն՝ զկմ յակմ
վրանմն էլ վրանամար պրուպ Ե՛ խոյակունտ՝ դն
օրնկոյի յամանկոյի պրուպ վրանմն յակմ
վրանմն յիրանոյի մ Ե՛ վրանունկն յուսուպ մ

Ա Ձ Դ.

Գ. տարուայ կամ Աւագ Բաժանման ծրագիրը ամփոփուած է լոկ Տէրունական և Եկեղեցական մի քանի պատմութիւնների մէջ. և ոչ չին-Ուխտի ամբողջ Գասընթացի մէջ, և այս անհ թէ ինչու,—նախ՝ որ սաներից ոմանք այս բաժանումն աւարտելով՝ թողնում են դպրոցը զանազան պատճառներից դրդուած, ուստի և անհրաժեշտ է տալ նրանց համառօտ տեղեկութիւն հին և նոր ուխտի սուրբ պատմութիւններից, աղօթքներից, տօներից ևս և Ազգային Եկեղեցական պատմութիւնից. երկրորդ՝ եթէ չթողնեն և շարունակեն իրենց դպրոցական դասառութիւնը՝ դարձեալ կորուստ ու վնաս չունին. ընդհակառակն նոցա, այս երեք բաժանմանց մէջ, հատ ու կտոր ուսածները վերին դասարաններում աւելի հաստատուն հիմք կունենան իրենց մէջ—համառօտը՝ ընդարձակելով, հատ ու կտորը՝ ամբողջացնելով. երրորդ՝ չին Ուխտի դասընթացը ամբողջովին վերապահելով Գ. տարուան՝ աւելի նպատակայարմար է. որովհետև սաները աւելի գիտակցօրէն կուսանին քան թէ Գ. տարում. և այդ անհրաժեշտ է, քանի որ բարձր և վսեմ մտքերն ու գաղափարները, որ տալիս է չին Ուխտը, դիւրմբունելի չեն Գ. տարուայ սաներին. որը նկատել եմ ես ի փորձոյ: Աւելի նպատակայարմար է թւում մեզ—կցել դասական նիւթին մեր կեանքից վերցրած օրինակներ, իբրև բարոյակրթական զրոյցներ, և զէթ այդ ճանապարհով հարցասիրութիւն զարթեցնել սա-

ների մէջ—անցեալը ներկայով տպաւորելու և մարմնացնելու:

Յիշեալ երեք հանգամանքները դրական պատճառներ համարելով՝ ես այսպէս դասաւորեցի իմ ձեռնարկները, միշտ ի նկատի ունենալով բազմամեայ փորձերս և սաների մտաւոր, ըմբռնողական և իրանցից անկախ արտաքին հանգամանքները:

Արսէն աւ. քահ. Բազրատունի:

ԾՐԱԳԻՐ

Դ Ա Ս Ը Ն Թ Ա Յ Ի

Գ. ՏԱՐԻ ԿԱՄ ԱԻԱԳ ԲԱԺԱՆՄԱՆ.

Ս. ԲԱԺԻՆ

Տէրունական տօնական պատմութիւններ:

ա. Սուրբ Աստուածածնի Վերափոխումը: ա. Աղօթական երգ—Փառաւորեալ և օրհնեալ: ը. Կանոն Վերափոխման Սուրբ Աստուածածնի—Արեւելք գերարփին...:

բ. Յայտնութիւն Վարազայ Սուրբ Խաչի: գ. Կանոն Վարազայ Խաչին—Որ զլոյս...:

դ. Գիւտ Սուրբ Խաչի: զ. Կանոն Գիւտ Խաչին—Այսօր խնդրի...:

զ. Երևումն Սուրբ Խաչի: ե. Կանոն նաւակատեաց Սուրբ Խաչին—Այսօր ընդ ամպս...:

ե. Վերացումն Սուրբ Խաչի կամ Խաչվերաց: Ղ. Կանոն վարազայ Խաչին—Նշանաւ...:

Բ. ԲԱԺԻՆ.

Ազգային—Եկեղեցական տօնական պատմութիւններ ¹⁾.

ա. Հայաստանի առաջին Քրիստոնէական Լուսաւորութիւնը—Արզար՝ առաջին Քրիստոնէայ Հայ Թագաւոր և առաջին Լուսաւորիչներ Հայաստանի Թագէոս և Բարդուղիմէոս:

¹⁾ Եթէ լարմար կգատէ ուսուցիչը՝ այս պատմութիւններին և կարող է Պատկերներ ներկայացնել, ընտրելով սաների միջից ձեռնհասներին:

բ. Սուրբ Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներն
և Սուրբ Սանդուխտ Կոյսի նահատակութիւնը: է. Չա-
րական Սրբուհւոյն Սանդխտոյ—Քև պարծի...: ը. Չա-
րական երկոտասան Առաքելոցն—Հայրատունի այգւոյն...:
թ. Կանոն Վերափոխման—Բարդուղիմէ յետոյ եկեալ...:

գ. Սուրբ Ոսկեանց և Սուրբիասեանց Քրիստոնէու-
թիւն ընդունելը և նահատակական վախճանը:—ժ. Չա-
րական Սրբոց Ոսկեանց—Որք արժանաւորեցայք...: ժա.
Չարական Սրբոց Սուրբիասեանց—Ահա տեսար զՍու-
կաւէտ...:

դ. Հայաստանի երկրորդ Քրիստոնէական լուսաւո-
րութիւնը—Տրդատ՝ երկրորդ Քրիստոնեայ Հայ թագա-
ւոր և Սուրբ Գրիգոր՝ երկրորդ Լուսաւորիչ Հայաստանի:
1. Խոսքով Հայոց Թագաւորի մահը և Սուրբ Գրիգորի
ծնունդը: 2. Սուրբ Գրիգորի մկրտութիւնը, ամուսնու-
թիւնը և հռովմ գնալը: 3. Արտաշրի արշաւանքը Հա-
յաստանի վերայ և Տրդատի ազատութիւնը՝ հռովմ փախ-
չելով: 4. Թագապսակ Տրդատի վերադարձը և Սուրբ
Գրիգորի շարշարանքներն ու Արտաշատու վիրապը ձգուի-
լը: 5. Սուրբ Հռիփսիմեան և Դայիանեան կուսանաց
փախուստը հռովմից և նահատակութիւնը Հայաստա-
նում: 6. Սուրբ Գրիգորի վիրապից դուրս գալը, ձեռ-
նադրութիւնը, կատարած գործերը և Հայաստանի մկր-
տութիւնը: 7. Սուրբ Գրիգորի միւս գործերը, և Կաթու-
ղիկէ Սուրբ Էջմիածնի և միւս Եկեղեցիների շինութիւ-
նը, Մանեայ այրը առանձնանալը և վախճանը:—Չարա-
կան Սուրբ Լուսաւորչի ծագման—ժը. ի փշաբեր արմա-
տոյ...: Չարական Սուրբ Լուսաւորչի շարշարանաց:—ժգ.
Խոստովանող...: Չարական Սուրբ Լուսաւորչի Վիրապը
մանելու:—ժը. Պարակից...: Հրաշալի...: Չարական Վի-
րապից դուրս գալու:—ժե. Հրաշագործ...:

ժդ. Չարական ս. Լուսաւորչի կոչման, գործերի,
Քահանայապետանալուն և Հայ ժողովրդին մկրտելուն:—
Հրաշալիա...: Տանն Աստուծոյ...: Հնարեալ...: Որ
համբերութեամբ...: ժէ. Չարական Կաթուղիկէ Սուրբ
Էջմիածնի—Էջմիածինն ի հօրէ...: ժը. Չարական Տըր-
դատայ թագաւորի—Որ ի ձեռն մաղթանաց...: ժթ.
Չարական Սուրբ Հռիփսիմեանց և Դայիանեանց—Գե-
ղեցկութիւնը...: Թուլացան...: Ի վերայ միոյ...: Լուան
թագաւորը...: Կանայք պատուականը...: Մերժեցին
ղկարիս...: ի. Չարական Ս. Լուսաւորչի առանձնանա-
լուն Սեպուհւոյ Մանիայ այրը, վախճանին և սուրբ
նշխարների գտնուելուն—Լերինք ամենայն...: Հովուին
հսկողի...: իա. Հանգանակ Նիկիական:

կ. Մեծն Ներսէս: իը. Չարական Մեծին Ներսիսի—
Այսօր տօն է Եկեղեցի...: Որ յանդիմանելով...:

զ. Ս. Սահակ Պարթև: իզ. Չարական Սրբոյն Սա-
հակայ Պարթևի—Որ նորափետուր բանիւ...:

է. Ս. Մեսրոպ Մաշտոց: իո. Չարական Ս. Մես-
րովբայ Մաշտոցի—Հրեշտակ երևեցար...: Ստացող եղեր...:

ը. Տառերի գիւտը: իե. Չարական Ս. Սահակայ և
Մեսրովբայ—Որ երկորումբը...: իզ. Չարական Տառա-
գիւտի և Ս. Մեսրովբայ—Որ խորհրդեամբ...: Նմանեալ
Մովսիսի...:

թ. Ս. Թարգմանիչը: իէ. Չարական Սրբոց թարգ-
մանչացն—Որ գգիտութիւն քո գերկնային...:

ժ. Ս. Ատովմեանը: իը. Չարական Ս. Ատովմեանց—
Աղաչեմք զքեզ Տէր...:

ժա. Ս. Վարդանանը: իթ. Չարական Ս. Վարդա-
նանց—Նորահրաշ...: Բամկական...: Գոհութեամբ...:

ժբ. Ս. Ղևոնդեանը: լ. Չարական Ս. Ղևոնդեանց—

Սահակայ և Յովսէփայ սուրբ հայրապետացն...: Որք ե-
կեալ հասեալք...: Որք չուեալ գնացեալք...:

Ժգ. Ս. Զուշանիկ:

Ժդ. Ս. Եղիշէ:

Ժե. Ս. Մովսէս Խորենացի:

Ժզ. Ս. Գրիգոր Նարեկացի:

Ժէ. Ս. Ներսէս Զնորհալի կամ Կլայեցի:

Ա. Բ Ա Տ Ի Ն

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ՏՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ա. ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈԱԾԱԾՆԻ ՎԵՐԱՓՈՒՈՒՄԸ.

Յիսուսի համբարձումից յետոյ, մերձաւորապէս, տասն և եօթն տարի ևս ապրեց Աստուածամայրը երկրի վերայ Յիսուսի սիրելի աշակերտ Յովհաննիսի հսկողութեան տակ, ինչպէս յանձնարարել էր Յիսուս, ասելով Յովհաննիսին—Ահա մայր քո. իսկ մօրն ասելով—Ահա որդի քո:

Այդ յանձնարարութիւնից յետոյ անցել էր տասն և եօթն տարի. և Աստուածամայրը, մօտաւոր հաշուով, վաթսուն չորս տարեկան հասակում յայտնութիւն ստացաւ Գաբրիէլ հրեշտակապետից իւր մահուան օրերի մօտենալու մասին: Աստուածամայրը նոյնպէս սիրով և խոնարհութեամբ ընդունեց հրեշտակապետի այս վերջին յայտնութիւնը՝ ինչպէս երբեմն նորա, իրեն, տուած աւետիքը:

Աստուածամօր սուրբ բաղձանքն այն էր՝ որ մահուանից առաջ տեսնէ առաքեալներին վերջին անգամ, օրհնէ նրանց և այնպէս մեռնէ: Նորա սուրբ բաղձանքը կատարեց Աստուած—[Թէև Առաքեալները, բարրողութեան

գործով, ցրուել էին զանազան երկիրներ՝ սակայն բոլորն ևս, Բարդուղիմէոսից զատ, Աստուածամօր մահուանը նեկայ էին. և տեսան—[Ժէ ինչպէս երեկեցաւ նորա Միածին որդի Քրիստոսը և հրեշտակներն ներկայութեանը՝ ընդունեց իւր ամենասիրելի Մօր լուսեղէն հոգին:

Առաքեալները, աշակերտները, աշակերտուհիները, սուրբ կոյսերը որոնք ներկայ էին. նաև շատ հաւատացեալներ վառ թաղտերներով, ջահերով, սաղմոսերգութեամբ և խնկարկութեամբ վերցրին սուրբ մարմինը և տարան Գեթսեմանի. ու մի այրի մէջ դրին:

Երեք օր մնացին գերեզմանի մօտ, որպէս զի [Ժըշնամի չրէաները չվերցնեն Ամենօրհնեալ Աստուածամօր մարմինը. և երեք օր ևս նորա լուս էին օդի մէջ հրեշտական օրհներգութիւններ. երեք օրից յետոյ օրհներգական ձայները լուցին. և իրանք հեռացան դարձեալ իրենց երկիրները:

Սուրբ Աստուածածնի վերափոխման յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է Օգոստոս ամսի միջնաթուերին հանդիպած Կիւրակէ, իննը օր տեղութեամբ ¹⁾:

ՍՐԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՓՈԽՄԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ.

Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Հօր, Սուրբ և Անմահ որ եկիր ի փոխումն մօր քո և կուսի. ողորմեա մեզ:

¹⁾ Հարցել տալ սաներին—այդ օրը Տիխիսի Հայոց ճրեկեղեցու տօնն է, ինչո՞ւ համար. քնն սրբազան արարողութիւն կամ ծէս է կատարուում այդ օրը. քնն է այդ ծիսի խորհուրդը:

ՓՈՎՄԱ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԱՍԱԾ ԱՂՕԹԱԿԱՆ ԵՐԳԸ Ի ՊԱՏԻՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՈՐ.

Փառաւորեալ և օրհնեալ միշտ սուրբ կոյս Աստուածածին Մարիամ՝ մայր Քրիստոսի. մատո՞ զաղաչանս մեր որդւոյ քո և Աստուծոյ մերոյ:

Ո՛վ փառաւորեալ և օրհնեալ մայր Քրիստոսի Աստուածածին Մարիամ, որ կոյս էիր և միշտ էլ սուրբ կոյս մնացիր. դիր մեր աղաչանքները Քո Որդւոյ և մեր Աստուծոյ առաջ—բարեխօս եղիր նորա առաջ մեզ համար:

Բ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՓՈԽՄԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ.

Հոյք վերին զօրացն իջեալ՝ շուրջ զկուսիւ պարառեալ, գերզս օրհնութեան եղանակեալ՝ քաղցր ձայնիւ ակումբ առեալ...:

Ձայնակից նոցին եղեալ՝ դասք երջանիկ պետացըն ընտրեալ. ի Հոգւոյն վերաբերեալք՝ որք յընդհանուր աշխարհ սփռեալք...:

Ժողովեալ սուրբ գնդին՝ երկոտասան դասուց խմբին. սլացեալք որպէս զարծիւք՝ յերուսաղէմ քաղաք հասին:

Ղամբարափայլ ջահիւք լուցեալ՝ սուրբ կուսանացն գումար առեալ. գերզս օրհնութեան նուազեալ ի պատիւ մօրն ամենօրհնեալ...:

Սերովբէից գունդք հիացեալ՝ յորժամ տեսին զՏէրն իջեալ. ի փոխումն Աստուածածնին անապական և միշտ կուսին՝ զարհուրեալ զայս ասէին՝ Օրհնեալ ես սուրբ Աստուածածին:

Բարունեացն խմբից՝ աշակերտացն դասուց. բար-

ձեալ գմարմինն մաքուր՝ Աստուածարեալ սուրբ բազկօք. եղին ի դիր հանգստեան քաղցրաձայնեալ սաղմոսիւք:

Յնծալից բերկրանօք և յորդահոս արտասուօք եղանակէին քաղցր երգօք՝ երեքօրեայ խմբեալ պարուք:

Հրեշտակների դասը—երկնային զօրքերի բազմութիւնը երկնքից իջնելով՝ օրհներգական երգերով պարէին բռնել սուրբ կուսի շուրջը:

Ընտրեալ երջանիկ գլխաւորների դասը—խումբը՝ օրհներգակից եղան հրեշտակներին, թէև ընդհանուր աշխարհ էին տարածուած առաքեալները՝ բայց հոգևով Սրբով Երուսաղէմ վերաբերուեցին:

Տասներկու առաքեալների սուրբ խումբը արծուէթուիչ արագութեամբ Երուսաղէմ հասան:

Սուրբ կոյսերը դամբարափայլ վառած ջահերը ձեռքերին բռնած՝ հաւարուեցին, և ի պատիւ ամենօրհնեալ Աստուածամօր՝ օրհներգներ—երգեցին:

Սերովբէների գունդը հիացաւ. երբ տեսաւ որ Տէրը ինքն է իջել անապական և միշտ կոյս Աստուածածնի փոխման համար. և զարհուրելով՝ ասում էին—օրհնալ ես, սով սուրբ Աստուածածին:

Գասապեանների խումբը՝ աշակերտների դասը, սուրբ բազուկներով մաքուր մարմինը վերցրին և քաղցրաձայն սաղմոսերգութեամբ դրին հանգստեան տեղը:

Յնծալի բերկրանքով և յորդահոս արտասուքներով, երեք օր գերեզմանի շուրջը խումբ կապած՝ քաղցր երգեր էին եղանակում ¹⁾:

¹⁾ Որորհետև թարգմանութեան մէջ, լեզուի զեղեցկութիւնը պահելու համար, երբեմն գրաբարածե պարբերութիւններ են դրուած. ուսուցիչը պէտք է պարզաբանէ իւր բացատրութիւններով:

Բ. ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԱԳԱՅ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ

Երբ սուրբ Հռիփսիմեան կոյսերը Գիովկետիանոս կայսեր երեսից փախստական եկան մեր Հայաստան աշխարհը՝ փոքր ինչ հանգիստ առան Վարագ լեռան վերայ: Եւ որովհետև սուրբ Հռիփսիմէն պարանոցից կախած ունէր մի խաչ, որի մէջ ամրացած էր Կենաց փայտի, այսինքն այն Խաչափայտի մասը՝ որի վերայ խաչուած էր երբեմն Քրիստոսը: Այդ խաչափայտի մասը Պատրոնիկէ թագուհին, որ Կղզեայ կայսեր կինն էր՝ Երուսաղէմից տարաւ հռովմ. և որովհետև Հռիփսիմէ կոյսը նրանց ազգական էր, ուստի Պատրոնիկէն նորա պարանոցից կախեց այդ խաչի մասը, իբրև պահապան կուսին: Գալով Տոսպ գաւառի Վարագ լեռուր և վախենալով թէ մի գուցէ Հայաստան—հեթանոսների աշխարհը գնալով յափշտակեն կենաց փայտը և անարգեն՝ ուստի լեռան գլխին մի տեղ փորեցին և այդ փորուածքի մէջ խնամքով ծածկեցին Սուրբ Խաչի մասը. և իրենք եկան Վաղարշապատ. իսկ նոցա ուղեկիցներից մի քանի քահանաներ ու կոյսեր այնտեղ մնացին, իբրև սպասաւորներ Սուրբ Խաչին:

Այդ անցքից յետոյ անցնում է 353 տարի և Խաչը անյայտութեան մէջ է մնում մինչև Վարդ Պատրիկ իշխանի և Ներսէս Զինող կաթողիկոսի օրերը: 653 թուին Գլակայ վանքի վանահայր Թողիկ ձգնաւորը և նորա Յովէլ աշակերտը Վարագ լեռան մէկ քարի վերայ տեսան լոյս կանգնած. և լուսոյ շուրջը՝ տասն և երկու լուսեղէն սիւներ և հրեշտակական օրհներգութիւններ էին լսում: Երբ զմայլուած ու ապշած նայում էին տակաւին՝ տեսան—որ քարի վերայ կանգնած լոյսը բարձրացաւ օդի մէջ խաչաձև և գնալով՝ մտաւ Եկեղեցին, իսկ

լուսեղէն սիւները դարձեալ իրենց տեղերում անշարժ մնացին:

Ճգնաւորի ու իւր աշակերտի հետաքրքրութեանը և ապշութեանը չափ ու սահման չկար՝ երբ մտնելով Եկեղեցին, տեսան որ այն խաչաձև լոյսը կանգնած է սուրբ Սեղանի վերայ: Իսկոյն երեսների վերայ ընկան, երկընտազեցին և փառաբանեցին Աստուծուն այս հրաշալի տեսիլքի մասին:

Տասններկու օր լուսեղէն սիւները մնացին Վարազ լեռան վերայ. հեռաւոր բնակիչներն անգամ տեսան: Եւ երբ այս բանն իմացաւ Ներսէս Գ. Ղինոզ կաթողիկոսը՝ Ռշտունեաց Վարդ նախարարին հետն առաւ և շատ հոգևորականներով ու աշխարհականներով եկաւ այնտեղ. փորել տուեց այն տեղը՝ ուր լոյսն էր կանգնած և օդի շուրջը տասններկու լուսեղէն սիւները, և փորուածքից հանեցին Սուրբ Հովհաննէս կոյսի պահած Կենաց փայտը—Սուրբ Խաչի մասը, և թափորական հանգէսով տարան Եկեղեցի ու բազմեցրին Սուրբ Սեղանի վերայ, ուր լոյսն էր կանգնել. երկրպագեցին, աղօթեցին և փառաբանեցին Աստուծուն այս հրաշալի յայտնութեան համար: Բայց որպէս զի շմուռացուի այս անցքը՝ ուստի Ներսէս Ղինոզ Կաթողիկոսը տօն և պահք սահմանեց ի պատիւ Վարազայ Սուրբ Խաչի յայտնութեան. տօնը կատարուած է Հոկտեմբեր ամսին. իսկ շաբաթական պահքը ասուում է Վանցոց պահք: Իսկ տասներկու լուսեղէն սիւների տեղերում շինեցին տասներկու մատուռ. իսկ այն Եկեղեցին, ուր բազմեցրին Սուրբ Խաչը, նորոգեցին—մեծացրին և նորա մօտ միանձանց հռչակաւոր վանք շինեցին:

Վարազայ Սուրբ Խաչի յայտնութեան յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է Վերացման Խաչի Գ. Կիւ-

րակէին. որը գալիս է երբեմն Սեպտեմբերի վերջին և երբեմն Հոկտեմբերի սկզբին:

Գ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՎԱՐԱԳԱՅ ԽԱՉԻ.

Որ զլոյս անճառելի Աստուածութեանդ քո Քրիստոս. ի վերայ Խաչին ծագեցեր այսօր ի լեռն Վարազայ...:

Որ դահաւոր և զմիւսանգամ քո գալստեանն երևումն. ծագեցեր այսօր նշանաւ խաչի քո ճառագայթելով յերկրի...:

Որ յայտնեացն այսօր զփրկական նշանն, հրեշտակացն իջմամբ ի լեռն Վարազայ...:

Սա կամաւ քո Քրիստոս և թևօք ամենազօր սուրբ Հոգւոյն. և դասուք հրեշտակաց թուրցեալ եկաւորի. ի լեռն Վարազայ բնակիլ ի նմա:

Քո անճառելի Աստուածութեան լոյսը, սվ Քրիստոս, ծագեցիր այսօր Վարազայ լեռան Խաչի վերայ:

Քո միւսանգամ ահաւոր գալստեան երևումը—ձեր այսօր յայտնեցիր—Խաչի նշանը երկրի վերայ ճառագայթելով ¹⁾:

Փրկական նշանը—Խաչը, այսօր հրեշտակների Վարազ լեռան վերայ իջնելով, յայտնեց Տէրը:

¹⁾Բացատրել սաներին, եթէ հարաւորէ—որ Վարազ լեռան վերայ իջած լոյսը՝ Քրիստոսն է. լուսեղէն տասն և երկու սիւները՝ տասն և երկու առաքեալներն են. հրեշտակական օրհներգը—հրեշտակներն են. ամբողջը՝ Քրիստոսի միւսանգամ փառաւոր գալստեանն է հրեշտակներով և ամպերով օդի մէջ և դատաստանը՝ Առաքեալների ներկայութեանը:

ВИБРАМОТКА
ИНСТИТУТА
ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИИ
Российской Академии Наук
СССР

ՀՍՍՐ-ԱԲՄ ԵՍՐ
Հ. Ա. ՄԵՇԻՆ
ՍՍՍՍՍՍՍՍՍՍՍՍ

Քս կամքով, սկ Քրիստոս, և Սուրբ Հոգւոյ ամե-
նագօր թեկերով և հրեշտակների խմբերով թուաւ, եկաւ
Խաչը Վարագ լեռան վերայ բնակուելու:

Գ. ԳԻՒՏ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ.

Գոստանդիանոս Մեծի մայր Հեղինէ թագուհին
Սուրբ Խաչի սիրով վառուած՝ կամեցաւ գտնել այն
Սուրբ Խաչափայտը, որի վերայ Հրէաները բեռեցին
անպարտական փրկչին. և իւր այս սուրբ մտադրութիւնը
իրագործելու նպատակով՝ 327 թուին ուղևորեցաւ Երու-
սաղէմ ուխտ անելու և երկրպագութիւն տալու Փրկչի
տնօրինական սուրբ տեղերին:

Հրէաները երեք խաչափայտերն էլ թաղել էին հողի
տակ Գողգոթայ լեռան վերայ. իսկ Հռովմայեցիք կռա-
տուն էին շինել նոյն տեղում: Թէև զժուար էր թա-
ղուհու համար գտնել Խաչափայտը՝ բայց թագաւորա-
կան սաստն ու հրամանը և իւր հաւատքն ու ջերմ-
եռանդ բաղձանքը, միւս կողմից էլ Աստուծոյ օգնու-
թիւնն ու օրհնութիւնը զիւրացրին զժուարութիւն-
ները. և Խաչափայտը գտնուեցաւ Յուդա անունով մի
ծերունի Հրէայի ցուցմամբ:

Թագուհու հրամանով ցոյց տուած տեղը փորեցին,
երեք խաչափայտերն էլ գտնուեցան և իսկոյն մի հաճելի
անուշահոտութիւն բուրեց. Պիղատոսի հրամանով Յիսուս
սի խաչի վերայ գրած տախտակն էլ երևեցաւ:

Եւ որովհետև խաչերի միաշափութիւնը և նմանու-
թիւնը զժուարացնում էին որոշելու Յիսուսի խաչը այն
երկու միւս խաչերից՝ ուստի Երուսաղէմի Մակարիոս
պատրիարքը, որի կենդանի հաւատը շատերին յայտնի
էր, Յիսուսի խաչը միւսներից որոշելու համար՝ հետեւեալ

երկու միջոցներին դիմեց. առաջին՝ հրամայեց քերել մի
մահամերձ հիւանդ: Պատրիարքը խաչերը կարգով դիպ-
ցնում էր հիւանդին. երբ երրորդ խաչը դիպեց՝ հի-
ւանդը իսկոյն առողջացաւ: Երկրորդ՝ նոյն կարգով խա-
չերը դրին մի մեռեալի վերայ. երբ Յիսուսի Կենարար
Խաչը դրին նորա վերայ՝ մեռեալը յարութիւն առաւ,
կենդանացաւ:

Այս հրաշալի փորձերը, իբրև դրական փաստեր,
համոզեցին և հաւատացրին ամենքին — որ երրորդ հրա-
չագործ խաչը Յիսուսի խաչափայտն է, որը դիտմամբ
ծածկել էին Հրէաները, սրպէս զի ապագայում չպաշ-
տուի Քրիստոնէաներից.

Մակարիոս պատրիարքը հսգևորական ուխտի և աշ-
խարհական դասի հետ թափորական մեծ հանդիսով
Սուրբ Խաչափայտը Գողգոթայից տանում է Երուսաղէ-
մայ տաճարը, և բէմի վերայ պատրիարքը բարձրացնե-
լով ի տես հաւատացեալների՝ օրհնում է նրանց և բազ-
մեցնում է այնտեղ. բոլորն էլ երկրպագեցին Սուրբ Խաչին:

Խաչգիւտի յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է
Խաչվերացից յետոյ վեցերորդ կիւրակէին, հոկտեմբեր
ամսին:

Գ. ՇԱՐԱԿԱՆ ԽԱՉԳԻՒՏԻ.

Այսօր խնդրի պատուական փայտ խաչին աւան-
դեալն ի Գողգոթա. ի ձեռն Աստուածասէր զշխոյին...:

Այսօր ընծայէ Գողգոթա զծածկեալն ի յերկրի.
վերաբերեալ անուշահոտ խնկովք. ի ձեռն երանելոյն
Յուդայի...:

Այսօր ի ձեռն փրկական սուրբ խաչին. կենա-
գործի պատանին մեռեալ...:

Անճառելի երևումն երևեալ զշխոյին. նստելով յատենի յԵրուսաղէմ. խնդրէր զպատուական փայտ խաչին. յոր զՄեսիայն բեռեցին:

Թեժասաստ հրամանաւն ժողովեալ Հրէից. ցուցանելով նմա զպատուական փայտ խաչին...:

Ընդ յայտնիլ սրբոյ Խաչին ի տեղւոջն սրբութեան. բուրմամբ անուշահոտ խնկոց. և լցան տիեզերք մեծապէս պարգևօր:

Այսօր, Աստուածասէր թագուհու ձեռքով, որոնուում է այն պատուական Խաչափայտը՝ որ աւանդուած էր— թագուած էր Գողգոթայում:

Այսօր, երանելի Յուդայի ձեռքով, երկրի մէջ ծածկուած խաչը Գողգոթան ընծայում է որոնողին անուշահոտ խնկան բուրմունքներով:

Այսօր, փրկական սուրբ Խաչի զօրութեամբ, մեռեալ պատանին կենդանանում է:

Այն անթաքշելի գանձը, որ Հրէաները թագցրել էին, թագուհու փափաղելովը կենաց փայտ յայտնուեցաւ ¹⁾:

Անճառելի էր թագուհուն յայտնուած երևոյթը. ատենն էր նստել Երուսաղէմում և որոնում էր այն խաչափայտը՝ որի վերայ Մեսիային բեռեցին:

Թագուհու մեծասաստ—սաստիկ խիստ հրամանովը ժողովեցան Հրէաները և ցոյց տուին նորան պատուական խաչափայտը:

Սուրբ տեղումը, անուշահոտ խոնկերի բուրմունքներով Սուրբ Խաչի յայտնուելովը՝ աշխարհը մեծ պարգևներով լցուեցաւ ²⁾:

¹⁾ Բացատրել—կենաց փայտ յայտնուեցաւ. Խնչպէս:

²⁾ Բացատրել—աշխարհը մեծ պարգևներով լցուեցաւ. Խնչ պարգևներ:

Գ. ԵՐԵՒՈՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ.

Կիւրեղ Երուսաղէմայ եպիսկոպոսը և ընտկիչները Քրիստոսի 351 թուականին Մայիսի 7-ին, Հրէից Պենտեկոստէի տօնի օրը մի հրաշալի երևոյթ են տեսնում օդի մէջ—Գողգոթայի երկնքում երևում է Յիսուսի Կենարար Խաչը լուսաձև, որը փակում է իւր մէջ արեգական ճառագայթները. և որի լուսոյ ճաճանջները ճառագայթում է և Գողգոթայից մինչև Զիթենեաց լեռան է տարածւում:

Այս հրաշալի երևոյթի մասին Կիւրեղ Երուսաղէմացին թուղթ է գրում Հռովմայեցոց Կոստանդ կայսրին, որ Կոստանդիանոս մեծի որդին էր, պատմելով հրաշալի տեսիլը և ներբողելով Սուրբ Խաչը:

Քրիստոնեայ ժողովուրդը հիացած այս տեսիլքով խուան բազմութեամբ հաւաքւում են Եկեղեցի և փառաւորում են Աստուծուն և նորա Միածին Որդի—Յիսուս Քրիստոսին. և այդ օրը, խնչպէս վկայում է մեր Յայտնաւորքը ¹⁾ 100,000 հոգի հաւատացին Քրիստոսին և մկրտուեցան:

Սուրբ Խաչի երևման յիշատակը մեր եկեղեցին կատարում է Յինանց հինգերորդ Կիւրակի օրը—Զատկից յետոյ հինգերորդ կիւրակէն:

Ե. ՇԱՐԱԿԱՆ ԵՐԵՒՄԱՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ.

Այսօր ընդ ամպս լուսաւորս երևեալ նշան տէրունական խաչին. բոցանիչ փայլմամբ տեսողացն ընթացեալք ի քաղաքն պատմէին...:

¹⁾ Բացատրել սաներին Յայտնաւորքը կամ վկայաբանութիւն սրբոց:

Քրիստոս Աստուած... առաւել քան զարեգակն զնշան քո յաղթող հրաձև ցուցեր գեր ի վերոյ սըրբոյն Գողգոթայ....

... պայծառ և սուրբ փրկական խաչ քո Տէր, զարդարեալ ի լուսոյ յերկնից ցոլացեալ երևիւր յերուսաղէմ....

Եւ բոցաճաճանջ փայլմամբ՝ արեգակնայիցն յաղթէր ճառագայթից....

Որ զահաւոր խորհուրդ միւսանգամ զալստեանն իւրոյ Քրիստոս. տպաւորեաց փայլմամբ սուրբ խաչին....

Այսօր տէրունական խաչի նշանը ամպերի վերայ լուսաւոր և բոցափայլ երևեցաւ տեսնողներին, որոնք գնացին քաղաք պատմելու ամենքին:

Ո՛վ Քրիստոս Աստուած, Քո յաղթող հրաձև նշանը Սուրբ Գողգոթի բարձունքի վերայ—Գողգոթայի երկրնքում արեգակից աւելի փայլով ցոյց տուիր:

Տէր, Քո լուսազարդ—լուսով զարդարուած փրկական պայծառ ու սուրբ խաչը երկնքից ցոլանալով՝ Երուսաղէմումն էր երևում....

Եւ բոցաճաճանջ—բոցի նման ճաճանջ ունեցող փայլմունքներով արեգակի ճառագայթներին էր յաղթում:

Քրիստոսը իւր միւսանգամ զալստեան ահաւոր խորհուրդը այսօր Սուրբ Խաչի փայլմամբն է տպաւորում հաւատացեալներին մէջ... 1).

¹(Բացատրել—որ սա ևս միևնույն խորհուրդն ունի, որ ինչ Վարդապետ Սուրբ Խաչի չափանութեան շարականի մէջ տեսնուեցաւ:

Ե. ՎԵՐԱՅՈՒՄՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ ԿԱՄ ԽԱՉՎԵՐԱՅ.

Քրիստոսի 614 թուականին Պարսից Խոսրով թագաւորը ուղարկեց իւր Խոռեմ փեսային Յունաց չերակլ կայսրի դէմ պատերազմի: Խոռեմը ասպատակեց Յունաց աշխարհը, անցաւ Պաղեստին և յարձակուեցաւ Երուսաղէմի վերայ. կողոպտեց քաղաքը, շատ միասններ հասցրեց քաղաքին ու բնակիչներին, կոտորեց յիսուն հազար հոգի, կործանեց Գողգոթայի վերայ շինուած սուրբ Յարութեան Եկեղեցին, յափշտակեց Քրիստոսի սուրբ խաչափայտը և երեսուն հազար գերիները հետ՝ տարաւ Պարսկաստան. իսկ Խոսրովը Յիսուսի խաչափայտը դրաւ իւր մեհենի մէջ:

Յունաց չերակլ կայսրը Քրիստոսի 620 թուին Յոյն և Հայ գօրքեր հաւաքեց և յարձակուեցաւ Պարսկաստանի վերայ. յաղթեց պարսիկներին, կոտորեց երեսուն հազար հոգի: Վեց տարի գրեթէ շարունակուեցաւ պատերազմը, որից յետոյ խաղաղութեան դաշն կապեցին, խաղաղութեան պայմաններից մէկն ևս էր—Խաչի դարձը:

Չերակլ կայսրը յաղթող վերադարձաւ Յունաստան: Երբ Խոռեմը Արտաշիր ժառանգին սպանելով, ինքը թագաւորեց չերակլի օգնութեամբ, մեծ պատուով սուրբ խաչը ուղարկեց չերակլին: Չերակլ կայսրը շատ ուրախանալով սուրբ խաչի դարձի պատճառով՝ 629-ին Կոստանդնուպօլսից տարաւ Երուսաղէմ. ուր հանում է վրայից արքայական զգեստը, ուսն է առնում սուրբ խաչափայտը և բոկոսն—բոպիկ օտով Գողգոթայ է բարձրացնում: Յետոյ թափօրական մեծ հանդիսով սուրբ խաչափայտը բարձրացրած՝ տանում բազմեցնում է իւր

նախկին տեղը: Այդ բարձրացնելու պատճառով՝ ասուում է Խաչվերաց կամ Վերացումն սուրբ խաչի 1):

Խաչվերացի յիշատակը մեր եկեղեցին կատարում է Սեպտեմբերին, սուրբ Աստուածածնի ծննդեան տօնից յետոյ:

2. ՉԱՐԱԿԱՆ ԽԱՉԻ.

Նշանաւ ամենայազթ խաչիւղ քո Քրիստոս, պահպանեա զմեզ մարդասէր յաներևոյթ թշնամույն. զի դու միայն ես թաղաւոր փառաց, օրհնեալ յաւիտեան:

Որ ի վերայ սորա տարածեցեր զանարատ բազուկս քո, և հեղեր զարիւնդ ի փրկութիւն տիեզերաց, զի դու...:

Ի միւսանգամ քո զալստեանն յերևիլ սուրբ նշանիս, արժանի արա զծառայս քո վերստին նորոգման, զի դու...:

Քո ամենայազթ խաչիւղ նշանովը, սվ Քրիստոս, պահպանիր մեզ աներևոյթ թշնամուց, մարդասէր Տէր, որովհետև դու ես միայն փառքի թագաւորը և օրհնեալ ես յաւիտեան:

Սորա վերայ տարածեցիր քո անարատ բազուկները, և տիեզերքի փրկութեան համար արիւնդ թափեցիր:

Քո միւսանգամ զալստեանը, երբ այս Սուրբ Նշանը կերևի, Քեզ հաւատացողներիս արժանի արա նորոգման 2):

1) Ուսուցիչը կամփոփէ խաչի չորս տօները համառօտ կերպով, և կբացատրէ— որ չորս տօներն ևս կարող են ասուել վերացումն խաչի կամ խաչվերաց որովհետև խաչի վերացումը նշանակում է բարձրացնել ըստ Գաւթի Անյազթի. «Բարձրացուցէք զՏէր Աստուած մեր...»: Խաչ և խաչեալ միասին հասկանալով:

2) Բացատրել սաներին— մեր միւս անգամ նորոգումը:

Բ. Բ Ա ժ Ի Ն.

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՅՑԱԿԱՆ ՏՕՆԵԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Ա. Հայաստանի առաջին Բրիտոնէական լուսաւորութիւնը—

Արգար՝ առաջին Բրիտոնեայ Հայ Թագաւոր, նորա տկարութիւնը և դեսպանները, իւր նամակը և Յիսուսի պատասխանը, Գաստառակը և Արգարի հաւատարը:

Հայոց Արգար թագաւորը, որ նստում էր Եդեսիայում, Պարսից Արշալիր թագաւորի մահուանից յետոյ, Արտաշէսի և նրա Կարէն ու Սուրէն եղբայրների մէջ յաւաքացած խռովութիւնները դադարեցնելու համար գնաց Պարսկաստան, ուր և հիւանդացաւ բորոտութեան ցաւով Փրկչական 26 թուականին և վերադարձաւ իւր Եդեսիա քաղաքը:

Լսելով թէ ամբաստանել են իրեն Տիբերիոս կայսեր առաջ, դեսպաններ ուղարկեց Պաղեստինի կողմերի վերակացու Հռովմայեցի Մառինոս իշխանին իրեն արդարացնելու համար: Դեսպանները վերադառնալիս՝ լսեցին Յիսուսի կատարած սքանչելի գործերի մասին, ուստի փոխանակ Եդեսիա գալու՝ գնացին Երուսաղէմ, որ անձամբ ստուգեն լսածները:

Դեսպանները վերադարձան և պատմեցին Արգարին Յիսուսի կատարած հրաշալի բժշկութիւնները առանց դեղի և միայն խօսքով: Արգարը հաւատաց և ասաց— Նա կամ Աստուած է կրկնից իջած և կամ Աստուծոյ որդի: Եւ որովհետև եօթ տարի շարունակ շարաշար տանջուում էր բորոտութեան ցաւով և բժշկական օգնու-

Թիւնից ոչ մի արդիւնք չեղաւ՝ ուստի Քրիստոսի 32
Թուականին գրեց Յիսուսին հետեւեալ նամակը—

«Արգար Արշամի որդի, իշխան աշխարհի. Յիսուս
Փրկչին և Բարերարին, որ երևեցար Երուսաղէմացոց
աշխարհումը՝ Ողջոյն:

Լսեցի Քո մասին և բժշկութիւններիդ մասին, որ լի-
նում է Քո ձեռքով առանց դեղերի և արմատների. ո-
րովհետև, ինչպէս ասում են—կոյրերին աչք ես տալիս, կա-
ղերին՝ օտք. բորոտներին սրբում ես. պլիզ՞ դեերը հա-
նում ես. երկար հիւանդութիւնից տանջւողներին բժըշ-
կում ես. մեռելներին անգամ յարութիւն ես տալիս: Եւ
երբ լսեցի այս բոլորը Քո մասին՝ մտածեցի—որ Գու՛
կամ Աստուած ես, որ երկնքից իջել ես ու այդ գոր-
ծում ես, կամ Աստուծոյ Որդի ես: Լսեցի նաև, թէ
Տրէաները տրտնջում են Քեզանից և ուզում են շարշա-
րել: Այս պատճառով գրում եմ Քեզ և յայտնում, որ ես
մի փոքրիկ քաղաք ունիմ Եղեսիա անունով, երկուսիս
չատ բաւական. եկ ինձ մօտ, բորոտութիւնս կբժշկես
և միասին խաղաղութեամբ կապրենք...»:

Այս նամակը յանձնեց դեսպաններին և նրանց հետ
գրեց մի նկարիչ, Յովհաննէս կամ Անանէ անունով, որ
եթէ չկամենայ գալ՝ պատկերը նկարէ և բերէ, որպէսզի
իւր սրտի փափագն առնէ: Պատուիրեց դեսպաններին—
մտնել Երուսաղէմայ Տաճարը և զոհեր մատուցանել Աս-
տուծուն իւր առողջութեան համար: Դեսպանները հա-
սան Երուսաղէմ այն ժամանակ՝ երբ Յիսուս յաղթական
կերպով և հանդիսով մտնում էր քաղաքը: Նամակը հաս-
ցրին Յիսուսին Փիլիպպոս և Անդրէաս առաքեալների
ձեռքով ¹⁾:

¹⁾ Կարելի է Աւետարանից կարգաւ այդ կտորը և թարգ-
մանել սաներին: Յովհ. ԺԲ. 20—22:

Յիսուս նամակը կարգաւուց յետոյ՝ պատուիրեց Թով-
մասին պատասխանել Արգարի նամակին հետեւեալը—

«Երանի՛ է նորան, ով որ կհաւատայ ինձ, իբրև ինձ
չտեսած. որովհետև իմ մասին այսպէս է գրուած — որոնք
չեն տեսնում ինձ՝ կհաւատան և կապրեն. իսկ որոնք
տեսնում են՝ նորա՞ ինձ չեն հաւատալ: Իսկ իմ քեզ մօտ
գալու մասին, որ գրել էիր՝ ես չեմ կարող գալ. որով-
հետև ես պիտի կատարեմ այն ամենը, ինչի համար
որ ուղարկուած եմ: Եւ երբ կկատարեմ այն ամենը՝
կհամբառնամ ինձ ուղարկողի մօտ: Այն ժամանակ կու-
ղարկեմ քեզ մօտ աշակերտներիցս մէկին՝ որ կբժշկէ
քո ցաւը. և քեզ, և քեզ հետ բոլոր եղողներին կեանք
կչնորհէ»:

Անանէ նկարիչը մի բարձր քարի վերայ նստեց և
աշխատում էր ծածուկ նկարել Յիսուսի պատկերը, երբ
Յիսուս խօսում էր ժողովրդի հետ, բայց չէր յաջողում
նորան: Ծածկագէտ Յիսուսը իմանալով նորա սրտի ցան-
կութիւնը՝ կանչեց իւր մօտ, առաւ մի դաստառակ,
գրեց իւր Աստուածային երեսի վերայ և Իւր սուրբ պատ-
կերը տպուեցաւ դաստառակի վերայ. այդ պատճառով
էլ՝ ասուեցաւ *անձեռագործ պատկեր* և տուաւ նորան
և միւսներին ու ասաց—տանել այդ նամակի հետ և տալ
Արգարին որ միսիթարուի:

Դեսպանները Դաստառակն ու նամակը հեաներն ա-
ռած՝ վերադարձան Եղեսիա և տուին թագաւորին: Ար-
գարը անպատմելի խնդութեամբ լցուեցաւ և մեծ ջեր-
մեռանդութեամբ երկրպագեց սուրբ Պատկերին և ցաւին
թեթևութիւն զգաց. կարգաց նամակը և անհամբեր
սպասում էր նամակի մէջ յիշուած խոստման կատարմանը:

Արգար թագաւորը պատուիրեց—որ մեծ զգուշու-
թեամբ պահեն թէ նամակը և թէ Դաստառակը:

Արգարի, իբրև առաջին Հայ քրիստոնեայ թագաւորի, Յիսուսին հաւատալու յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է Գեկտեմբեր ամսին. Թաղէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները տօնից գրեթէ քսանօրեայ միջոց յետոյ:

Բ. ԱՌԱՋԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻՉՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ—
ԹԱԳԵՈՍ ԵՒ ԲԱՐԴՈՒԴԻՄԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԸ:

Աւետարանի կամ Քրիստոնէութեան առաջին քարոզիչը Հայաստանում եղաւ սուրբ Թաղէոս Առաքեալը, որ Քրիստոսի եօթանասուն երկու աշակերտներէն էր:

Յիսուսի Համբարձումից յետոյ սորան վիճակուեցաւ Հայաստանը. և սա ՅՅ թուականին եկաւ Եդեսիա, բերելով իւր հետ կողամուխ գեղարդը ¹⁾: Ներկայացաւ թագաւորին, որի մօտ հաւաքուած էին Հայ նախարարներն ու մեծամեծները. քարոզեց Քրիստոսի փրկագործ տնօրէնութիւնները, բժշկեց թագաւորին և մկրտեց նորան և բոլոր պալատականներին: Այնուհետև բժշկեց Եդեսիայի մէջ եղած հիւանդներին, մկրտեց ժողովրդին, շինեց եկեղեցի, որը եղաւ առաջին Քրիստոնէական եկեղեցին Եդեսիայում և վերջը կոչուեցաւ Մստուածածնայ Եկեղեցի: Թագաւորի խոյր կամ թագ շինող Ադգէին, քրիստոնէական ուսմունքը սովորցնելուց յետոյ՝ քահանայական կարգ տուեց և յետոյ Եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ կարգեց Առաջնորդ և Հովիւ Եդեսիայի: Եդեսիա քաղաքի գրան վերայ հրամայեց Արգար՝ բազմեցնել Գաստառակը, որը ոսկեզարդ շքանակի մէջ էր գրուած. և քանդակել տուաւ նորա տակը հետեւեալը—Քրիստոս Մստուած. Քեզ վերայ յոյս գնողը չի խաբուի իւր յոյսի:

¹⁾ Գեղարդը գտնուած է այժմ Ս. Էջմիածնայ թանգարանումը:

մէջ: Հրաման հանեց—որ ամեն ոք, որ կմտնէ քաղաքը՝ պարտաւոր է արժանաւոր յարգանք և երկրպագութիւն տալու Մստուածային Պատկերին:

Ամեն ինչ կարգի գնելուց յետոյ, Արգարից հրովարտակ ¹⁾ առաւ նորա Սանատրուկ քեռորդու վերայ, որ Արտաղ դաւառի Չաւարչան քաղաքումն էր թագաւորում: Գնաց այնտեղ, քարոզեց Սանատրուկին, Սանդուխտ աղջկանը և պալատականներին. հաւատացին բոլորը և մկրտուեցան: Այնուհետև Չաւարչանի ժողովրդին քարոզեց և մկրտեց նոցա: Այստեղ ևս, ինչպէս և Եդեսիայում, կռատունները ²⁾ քանդեց, և նոցա տեղը խաշի նշանը բարձրացրեց. մատուռներ ու աղօթատուններ շինեց. իւր աշակերտներէն՝ Չաքարիային Եպիսկոպոս ձեռնադրեց ու կարգեց Առաջնորդ և Հովիւ Չաւարչանի:

Այստեղ ևս ամեն ինչ կարգադրելուց յետոյ, գնաց Վիրին Հայք, ուր շատերը շքանակներէն նորա քարոզութիւնը. այնտեղից գնաց Սիւնեաց և Աղուանից աշխարհները. ուր նոյն յաջողութեամբ քարոզեց և հաւատացեալներին մկրտեց. և յետոյ անցաւ Կապադովկացուց Կեսարիա քաղաքը. ուր իւր աշակերտ Թէոփիլոս Ատիոքացուն Եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ Առաջնորդ և Հովիւ կարգեց Կեսարիայի ³⁾:

¹⁾ Բացատրել հրովարտակ բառը—թագաւորական հրամանագիր....

²⁾ Բացատրել կռատուն և կռապաշտութիւն բառերը:

³⁾ Հասկացնել սաներին—որ ամեն տեղ վերջացաւ Եպիսկոպոսական շքորդութիւնը և Կեսարիայում միայն մնաց և հասաւ մինչև չորրորդ դարը, երբ Անտոնէս Եպիսկոպոսն էր. որից մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը քահանայական կարգ ստանալով՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ և Հայաստանի առաջին Աթուղիկոսը եղաւ:

Թագէտսից յետոյ եկաւ Հայաստան 65 թուականին՝ Քրիստոսի առաքեալներից Բարդուղիմէոսը. քարոզեց Մեծ Հայք աշխարհում. հաւատացեալներն թիւը շատացրեց, Եկեղեցիք հաստատեց, Եպիսկոպոսներ ու քահանաներ ձեռնադրեց:

Բարդուղիմէոս առաքեալը բերեց իւր հետ Սուրբ Աստուածածնի պատկերը: Այդ պատկերը Կիպարիս ¹⁾ փայտի վերայ փորագրել էր Յիսուսի սիրելի աշակերտ Յովհաննէս Առաքեալը և Աւետարանիչը. և երբ Պաղեստինում բորոտութեան ցաւ էր տարածուած՝ առաքեալները խնդրեցին Տիրամօրը—որ օրհնէ իւր պատկերը: Նա օրհնեց պատկերը և աղօթեց—որ Աստուծոյ Սուրբ Հնորհքը իջնէ պատկերի վերայ. և այդ պատկերը առաքեալները, բորոտութեամբ վարակուած, հիւանդների վերայ դնելով՝ աղօթում էին, բորոտութիւնը սրբուում — առողջանում էր: Այդ պատկերը, իբրև սուրբ աւանդ, իբրև մի անգին գանձ էին պահում Առաքեալները:

Սուրբ Աստուածածնի մահուանը և թաղմանը ներկայ չէր Բարդուղիմէոս առաքեալը: Նա երբ եկաւ և աեսաւ թէ արդէն թաղուած է՝ շատ տխրեցաւ, թէ ինչո՞ւ չարժանացաւ Նորա օրհնութեանը և վերջին տեսութեանը: Խնդրեց Առաքեալներին—տանել իրեն և ցոյց տալ մարմինը գերեզմանի մէջ գտնէ: Գնացին, տապանը բացին և տեսան որ մարմինը չկայ. նոր միայն հասկացան—թէ երեք օրից յետոյ երբ դադարեցաւ հրեշտակական օրհներգը՝ կնշանակէ այն ժամանակ Տիրամօր սուրբ մարմինը հրեշտակները վերափոխել են երկինք:

¹⁾ Բացատրել Կիպարիս—նոճի ծառ կամ սոճի ծառ. սօսնա ասածն է. որ Յուլիս ամսին արևի տաքութիւնից իւրը դուրս է դալիս ու անուշահոտ և առողջարար բուրմունքով լցւում է սոճիի—սօսնալի անտառը:

Բարդուղիմէոսի տխրութեանը չափ չկար: Առաքեալները չզիտէին ինչ անեն. վերջապէս մտածեցին և միաբան վճռեցին Տիրամօր սուրբ պատկերը նուիրել Բարդուղիմէոսին մխիթարութեան յիշատակ. այդպէս էլ արին:

Բարդուղիմէոսը առաւ այդ սուրբ գանձը և ուրախ ուրախ վերադարձաւ Հայաստան: Տիգրիս գետի մօտակայ Կանդուար բերդի մօտ մի Եկեղեցի շինեց և սուրբ պատկերը այնտեղ բազմեցրեց: Այնուհետև Եկեղեցւոյ շուրջը խցեր, բնակարաններ շինեց, կոյսեր հաւաքեց այնտեղ, Յուսիկ իշխանի Մարիամ քրօջը նոցա Մայրապետ կարգեց, նոցա համար քահանայ ձեռնադրեց. և այդ Եկեղեցին կոչեց—Աստուածածնայ Եկեղեցի կամ Հոգեաց Վանք:

Գ. ՍՈՒՐԲ ԹԱԳԷՏՈՍ 4 ԲԱՐԴՈՒԴԻՄԷՏՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ 4 ՍՈՒՐԲ ՍԱՆԴՈՒՆՍ ԿՈՒՍԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:

Արգարի մահից յետոյ, գահը ժառանգեց նորա Անանէ որդին: Նա թողեց իւր ընդունած Քրիստոնէական կրօնը և դարձեալ շարունակեց նախկին կռապաշտութիւնը: Նորա օրինակին հետևեցաւ և Սանատրուկը:

Այնուհետև նորահաւատ Քրիստոնեաների դէմ հալածանք յարուցին, Եկեղեցիները, մատուռները, աղօթատները քանդեցին. կռատունները նորից բացին. և Քրիստոնեաներին կամ սպանում էին, կամ նորից դարձնում դէպի կռապաշտութիւն:

Սանատրուկը շատ ջանաց համոզել իւր Սանդուխտ աղջկանը, որ Քրիստոնէութիւնը թողնէ և կռապաշտութիւնը նորից ընդունէ. բայց քաջարի Սանդուխտը, որի մէջ ճառագայթել էր Քրիստոնէական Կրօնի բոցա-

ճաճանջ լոյսը, ոչ համողիչ խօսքերից գրաւուեց և ոչ սպառնալիքներից վախեց. այլ բացէ ի բաց մերժեց հօր առաջարկութիւնը, սասան ու հրամանը:

Սանատրուկը շատ յուզուեցաւ, տեսնելով իւր աղջկայ գլմագրութիւնը և լսելով Ոսկեանց՝ Քրիտոնէութիւն ընդունելը. և այս բոլորի պատճառը Թաղէոսին համարելով, իբրև թէ նա է խարել իւր աղջկանը և մոլորեցրել զեսպաններին, կանչեց Չաւարչան բաղաքը և նահատակեց 51 թուին. և նրա հետ էլ իւր դուստր Սանդուխտին:

Նորահաւատ Քրիստոնեաները սոցա մարմինները թաղեցին Չաւարչան գաւառի Սանատրուկ կոչուած դաշտումը: Սուրբ Թաղէոսի գերեզմանի վերայ յետոյ Եկեղեցի շինուեցաւ. որ կոչոււմ է Թաղէոս Առաքելոյ վանք¹⁾

Սուրբ Թաղէոս Առաքեալի նման՝ նահատակուեցաւ նաև Սուրբ Բարդուղիմէոսը, գարձեալ Սանատրուկից. երբ Արևանոս քաղաքում մկրտեց Սանատրուկի Ոգոհէքրոջը և շատերին: Սանատրուկը բոլորին էլ նահատակել տուեց. իսկ Բարդուղիմէոսի մարմինը տիկ հանել տալով՝ հրամայեց Աղբակայ կողմը խաչ հանել 68 թուին:

Սուրբ Թաղէոս Առաքելոյ և Սանդուխտ կուսի նահատական հանդէսը մեր Եկեղեցին կատարում է Յուլիս ամսին, Վարդավառի առաջին կիրակէի եօթնեկին: Իսկ Սուրբ Թաղէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներինը մկրտսին՝ կատարում է Նոյեմբերին, Սուրբ Աստուածածնայ ընծայման տօնից յետոյ:

¹⁾ Սուրբ Թաղէոս Առաքելոյ աջը և գագաթի մասը արծաթի պահարանի մէջ դրուած՝ պահոււմ է Սուրբ Էջմիածնայ Թանգարանումը:

Է. ՇԱՐԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ՍԱՆԴՈՒԽՏ ԿՈՒՍԻ.

Քե պարծի այսօր սուրբ եկեղեցի. ո՛վ վկայուէի սուրբ Սանդուխտ. որ զհայրականն քո թողեր զպաշտօն. վասն Քրիստոսի հեղեր դարիւն քո սուրբ:

Աշակերտեցար առաքելոյն Թաղէոսի և ի հաւատս ճշմարիտս հաստատեցար. ոչ խառնակելով ընդ հեթանոսական պաշտօնսն...:

Որ գտիկնութեանն քո թողեր զփառս. և Աստուածային փառքն զարգարեցար:

Քեզանով, ո՛վ Սուրբ վկայուէի Սանդուխտ, այսօր Եկեղեցին պարծենում է. որովհետև քո հայրենի կապաշտական կրօնը մերժեցիր և Քրիստոսի սիրոյ և Անուան համար սուրբ արիւնդ թափեցիր:

Թաղէոս Առաքեալին աշակերտ եղար և ճշմարիտ հաւատի մէջ հաստատուեցար. հեթանոսական պաշտամունքները մերժեցիր, նրանցից բոլորովին հեռացար:

Արքայաչուր — թագաւորական փառքով պճնուած տիկին կարող էիր լինել. բայց դու այդ փառքը չուզեցիր. մերժեցիր. և Աստուածային փառքով զարգարուեցար¹⁾:

¹⁾ Բացատրել չարականի մութ իմաստը և բառերը: Սանդուխտ կուսի արժանապատկութիւնները շեշտել: Խօսել որդւոց հնազանդութեան մասին զէպի ճնողները: Բայց ո՞ր զէպքում, երբ. լաւ բացատրել:

Ը. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԹԱԴԷՈՍ 4 ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԷՈՍ
ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ.

Հայրատունկ այգւոյն հրեղէն պարիսպք և բարձր
աշտարակ. ոսկեղէն բաժակք և ժիր մատուռակ. Հա-
յաստանեայց հայր հոգևոր Բարդուղիմէոս և Թա-
ղէոս... 1):

Ով Հայաստան աշխարհի և Հայ ազգի հայր Բար-
դուղիմէոս և Թաղէոս, չօր Աստուծոյ տնկած այգու—
Հայաստանի համար եղար դուք հրեղէն պարիսպներ և
բարձր աշտարակներ, որպէս զի Քրիստոնէական այգու
մէջ նորից ոտք չդնեն հեթանոսութեան գող այգեպան-
ները: Այդ Հայրատունկ Քրիստոնէական այգու—Հայաս-
տան Ազգի ու Եկեղեցւոյ սրտի ու գրկի միջին դնէք
եղար ոսկեղէն բաժակներ՝ որ ամենևին չի ժանգոտի,
այլ միշտ իւր փայլն ու կշիռը մեծագին ունի. և արի
ու ժիր մատուռակներ—զինի բաժանողներ: Աւետարա-
նական քարոզութեան ոսկեայ բաժակներով հողին պար-
արող ու գուարթացնող զինի բաշխող ու բաժանող
սուրբ Առաքեալներ, Հայաստանի Քրիստոնէական լու-
սաւորութեան պատճառը՝ դուք եղար, փառքը՝ դուք.
պարծանքը՝ դուք. արդ՝ բարեխօս եղէք չօր առաջ—որ
իւր տնկած և ձեր մշակած այգին միշտ ծաղկեալ և
ամեցուն յարատեւ:

1) Բացատրել ալս և այսուհետև դասաւանդելի շարա-
կանների, հոգևոր երգերի և առհասարակ, գրաբառ դարձու-
ածների մութ կէտերը, խմաստը, բառերը... և այլն. որպէս զի
զգացուին սաները՝ ըմբռնելով դասաւանդման նիւթը.

Թ. ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԵՐԱՓՈՒՄԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆԻՑ
ՍՈՒՐԲ ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԷՈՍԻ ՄԱՍԻՆ.

... Բարդուղիմէ յետոյ եկեալ՝ և գտենչալին իւր
ոչ տեսեալ: Իիւծեալ ըամից դասուց սրբոց՝ զըղձումն
եղբօրն վճարեալ. բացեալ գտապանն ամենօրհնեալ՝
և զբաղձալին իւր ոչ գտեալ....:

Բարդուղիմէոսը յետոյ եկաւ և իւր տենչալուն
չտեսաւ. որովհետև ուշացաւ, չհասաւ Աստուածածնի
մահուանն ու թաղմանը:

Սուրբ Առաքեալները հալւում ու մաշւում էին
իրենց ընկերի տխուր վիճակի մասին. և կամենալով
նորա վերջին փափազը կատարել՝ բաց արին ամեն-
օրհնեալ տապանը. բայց Բարդուղիմէոսը այնտեղ էլ
չգտաւ իւր բաղձալի հոգևոր մօրը:

Գ. ՍՈՒՐԲ ՈՍԿԵԱՆՅ 4 ՍՈՒՐԲԱՍԵԱՆՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆ
ԸՆԴՈՒՆԵԼԸ 4 ՆԱՀԱՏԱԿԱԿԱՆ ՎԱԹՃԱՆԸ.

Երբ Թաղէոս Առաքեալը Կապադովկացւոց Կեսա-
րիայում լսեց Սանատրուկի գործերը, շատ ցաւեցաւ. և
մտադրուեց դառնալ Եգիպտոս և նորից քարոզել. երբ
հասաւ Միջագետքի սահմանները, պատահեցան նորան
Հռովմայեցի հինգ դեսպաններ, որոնք արքունի գործով
գնում էին Սանատրուկի մօտ: Նոցա քարոզեց Քրիստո-
նէական կրօնը: Նորա դիմեցին Թաղէոսին, ասելով.
«Ի՞նչ նշան, ի՞նչ հրաշք կարողես ցոյց տալ մեզ. որ
մենք հաւատանք—թէ դու Աստուծոյ մարդ ես և Աստու-
ծուցն ես խօսում»: Թաղէոսը ցոյց տուեց նրանց մի

հրաշք ¹⁾: Նրանք հաւատացին և Եփրատի ափունքներումը մկրտուեցան Թաղէոսից: Յետոյ նորա հետ սկսան շրջել և քարոզել, և ծախեցին իրենց ունեցած բոլոր ինչքն ու գոյքը:

Այդ հինգ ղեսպանների գլխաւորի անունն էր—Խըթիւսի, հայերէն—Ոսկի. դրան Թաղէոս Առաքեալը մկրտուեց թիւնից յետոյ ձեռնադրեց քահանայ, և միւս չորս ընկերներն էլ գորա անուամբ կոչուեցան—Ոսկեանք: Սորա մի քանի ժամանակից յետոյ հեռացան աշխարհային կեանքից, առանձնացան Ծաղկէոյ սարը Եփրատի ափունքների մօտ, և անապատական կեանք էին անցկացնում բանջարեղէններով կերակրուելով:

Սուրբ Թաղէոսի մահից անցել էր գրէթէ քառասուն երեք տարի. նորա Ոսկեանք աշակերտները արդէն ծերացել էին: Իրենց ճգնութեան տեղից—Ծաղկէոյ սարից եկան Արտաշատ քաղաքը և սկսան քարոզել Քրիստոնէութիւնը: Այդ ժամանակ պատահեցան սոցա Սուրբիասեանք, որոնք մեր Արտաշէս Բ. Թագաւորի Սաթենիկ կնոջ աղգականներն էին, ազգով Ալաններ (Լեկզիք), տասն և եօթն հոգի էին, որոնք Սաթենիկի հետ էին եկել Ալանաց աշխարհից և ծառայում էին թագաւորի պալատումը. սորա լսելով Ոսկեանց քարոզութիւնը՝ հաւատացին Քրիստոսին և նոցա հետ միասին գնացին Ծաղկէոյ ու Եփրատի ափունքներում մկրտուեցան. նոցա գլխաւորը, որ կոչուում էր Բահագրաս՝ մկրտուելուց յետոյ կոչուեցաւ Սուրբիաս: Իրէթէ տասն և հինգ տարուց յետոյ Արտաշէսի Արտաւազդ որդին յորդորեց նրանց թսղուլ Քրիստոնէութիւնը, բայց երբ նորա յանձն չառան, իսկոյն հրամայեց նահատակել Ոսկեանց 107 թուին: Իսկ Սու-

¹⁾ Պատմել սաներին այդ հրաշքը—վարի աթեամների մասին, եթէ չարմար կհամարուի:

քիասեանք, որ ճգնում էին Սուկաւէտ (Քօսադադ) լեռան վերայ և կերակրում էին խոտեղէններով՝ երբ Ոսկեանց մարմինները թաղեցին՝ իրանք հեռացան այնտեղից և գնացին Ջրաբաշխ լեռուր, Բագրեանդ գաւառը, այդ լեռուր նոցա անունով ասուեցաւ Սուկաւ կամ Սուկաւէտ, ուր ճգնեցին մինչև Դատիանոս կամ Գիգիանոս Ալանաց թագաւորի օրերը, որը ուղարկեց իւր Բառլահա զօրավարին և նահատակել տուեց բոլորին 130 թուին:

Ոսկեանց ճգնութեան ժամանակը հաշուում են 43 տարի. իսկ Սուրբիասեանց՝ 20 տարի:

Ոսկեանց քահանաների և Սուրբիասեանց վկաների նահատակական հանդէսը մեր Եկեղեցին կատարում է Առաջաւորաց Պահոց հետեեալ եօթնեկին կամ Բուն բարեկենդանի նախընթաց եօթնեկին:

Ճ, ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՑ ՈՍԿԵԱՆՑ.

Որք արժանաւորեցայք կոչիլ յաշակերտութիւն առաքելոյն Թաղէոսի, և Աստուածային հրով մաքրութեան ոսկի փորձեալ գտայք ի բնակարանս հրեշտակացն. ո՞վ երանելի սուրբ Ոսկեանք...:

Որք անհրաժեշտ դաւանութեամբ քարոզեցիք զՔրիստոս ի դրունս թագուհւոյն. մկրտելով զքաջ նահատակսն ի յակունս Եփրատայ ի Ծաղկազարդ վայելչութիւնսն...:

Ո՞վ երանելի Սուրբ Ոսկեանք, դուք արժանի եղաք Սուրբ Թաղէոսի քարոզութիւնը լսելով՝ աշակերտել ու հետեւել նորան, և ինչպէս ձեր անունն է ոսկի՝ նոյնպէս և իբրև ոսկի փորձուեցաք հրեշտակաց բնակարանում Աստուածային մարրութեան կրակով:

Թագունու պալատումը Քրիստոս քարոզեց. և այդ քարոզութիւնը անհրաժեշտ դաւանութեամբ կնքեցին. քաջ նահատակներին Եփրատի ծաղկազարդ ու վայելուչ ակունքներում մկրտեցիք:

ԺԱ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆՑ.

Անա տեսար զՍակաւէտ՝ լեառն դիտակ և բնակարան վկայիցն. որոց առեալ զողորմութիւն յԱստուծոյ փրկչէն իւրեանց:

Սուկաւէտ լեառը՝ իբրև դիտանոց և իբրև վկաների բնակարան տեսանք. որոնք իրենց Փրկիչ Աստուծոց ողորմութիւն ստացան:

Ե. ԶԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՔՐԻՍՏՈՆԷՍԿԱՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ—ՏՐԴԱՏ՝ ԵՐԿՐՈՐԴ ՔՐԻՍՏՈՆԵՍՅ ՆԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ՝ ԵՐԿՐՈՐԴ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԶԱՅԱՍՏԱՆԻ.

I. Հայոց Խոսքով Թագաւորի մահը եւ սուրբ Գրիգորի ծնունդը եւ փախուստը:

Հայոց Խոսքով Բ. Թագաւորը շատ յաղթութիւններ էր տանում Պարսից Արտաշիւր Թագաւորի դէմ տասն տարուայ ընթացքում մղած պատերազմների մէջ: Մի անգամ այնքան նեղը ձգեց նորան՝ որ քչեց իւր երկրի ներսերը մինչև Հնդկաց սահմանը. աւերելով և գերելով Պարսից աշխարհը: Եւ երբ հասաւ Ատրպատական աշխարհը, այն գաւառում՝ ուր առաջին անգամ դադար էր առել, անուանեց Վարուժ կամ Վարուժան, այսինքն ուժով վարեց կամ հալածեց Սասանեաններին և այնտեղ մեծ, հոյակապ, եօթնպարսպեան մի քաղաք շինեց և

անուանեց Գավրէժ. այսինքն՝ դա ի վրէժ Արտաշիւր, որ այժմեան Թաւրիզն է:

Արտաշիւրը, որ իւր զօրքով փախել էր Հնդկաց աշխարհը՝ միշտ մտատանջոււմ էր. և մտածում էր—[Թէ ինչպէս ազատուի Հայոց Խոսքով Թագաւորից, որպէս զի կարողանայ հանգստութեամբ տիրել Պարսից: Խորհուրդ արեց իւր նախարարների ու մեծամեծների հետ. խոստումներ արեց նրան՝ ով կադատէ իրեն Խոսքովի ձեռքից: Որովհետև պատերազմով, խելքով չէր կարող հասնել նպատակին՝ ուստի խարդախ ու խորամանկ միջոցների դիմեց—խոստացաւ, Խոսքովին սպանողին՝ տալ քաղաքներ, Թագաւորական պատիւ և գարձնել իւր երկրորդը:

Գանուեցաւ նախարարների մէջ մէկը, որ յանձն առաւ սպանել Խոսքովին խորամանկ միջոցով. դա էր Պահլաւեան ազգից, Սուրէնեան ցեղի Անակ նախարարը. որը կեղծօրէն փախաւ Պարսկաստանից իւր ընտանիքով և եղբօր հետ եկաւ Հայաստան. դիմեց մեր Խոսքով Թագաւորի պաշտպանութեանը, իբրև փախստական Արտաշիւրի երեսից:

Անակը, իբրև փախստական Պարսից զօրքերից՝ հասաւ Ատրեստան, այնտեղից Ատրպատականի սահմանները. այս լսելով Խոսքով Թագաւորը, մի զօրագունդ ուղարկեց Անակին ազատելու: Հայ զօրաբանակը պատուով բերին նորան Արտազ գաւառը. և նա իջևանեցաւ այն տեղում, ուր էր սուրբ Թադէոս առաքելոյ տապանը: Անակի Ոգոհէ կամ Ռոգոհի կիներ այգտեղ յղացաւ Գրիգորին—մեր ապագայ Լուսաւորչին:

Խոսքովի մօտ հիւրասիրուեցաւ Անակը երեք տարի և բնակուեցաւ Վաղարշապատում: Մի անգամ արքունի որսի ժամանակ Անակն ու իւր եղբայրը առանձնացրին

Խոսրովին և խարդախութեամբ սպանեցին նորան: Եւ սկսան փախչել. հասնելով Երասխի կամրջին՝ Հայ զինւորները կամրջի անցքերը փակեցին և Անակին ու եղբօրը ձգեցին ջուրը և խեղդեցին: Խոսրովը, վերջին շնչին, հրամայեց ջնջել Անակի ցեղը:

Այդ կոտորածից ազատուեցան Անակի Գրիգոր որդին, որ Վաղարշապատումն էր ծնուել փրկչական 257 թուին, Բուրգար պարսկի Սոփիա կնոջ ձեռքով, որ Եւթաղի քոյրն էր: Գրիգորին փախցրին Կապադովկացոց Կեսարիա քաղաքը. իսկ Սուրէն եղբօրը փախցրին Պարսկաստան:

2. ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ, ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀՌՈՎՄ ԳՆԱԼԸ:

Երեք տարեկան Գրիգորին նորա Սոփիա Քրիստոնեայ դայեակը փախցրեց Կեսարիա. մկրտել տուաւ նորան այնտեղ և անունը դրին Գրիգոր: Նա սովորեց այնտեղ Յունական գիտութիւնները և զարգանում էր Քրիստոնէական բարեպաշտութեամբ: Երբ տասն և ութն տարեկան հասակն առաւ՝ ամուսնացրին նորան սուրբ Աթանազինէս Եպիսկոպոսի Մարիամ քրոջ հետ, որը Գաւիթ անունով մի բարեպաշտ մարդու աղջիկն էր: Այդ ամուսնութիւնից երկու որդի ունեցաւ—Վրթանէս և Արիստակէս:

Գրիգոր պատանին իմանալով—որ ինքը մարդասպանի որդի է, որ իւր հայրն սպանել է Հայոց Խոսրով թագաւորին, որի որդին գտանուում է Հռովմում՝ մտադրում է գնալ այնտեղ, մտնել նորա մօտ իբրև ծառայ, և իւր ծառայութեամբ քաւել հօր մեղքը. այս մտադրութիւնը գլուխ բերելու համար՝ խորհրդակցում

է իւր Մարիամ կնոջ հետ—որ բաժանուեն իրարից: Փոխադարձ համաձայնութեամբ բաժանում են երեք տարի ամուսնական կենակցութիւնից յետոյ: Այն ժամանակ 23 տարեկան Տրդատը իւր անսովոր ուժով ու քաջագործութիւններով սիրելի էր դարձել կայսերական պալատին և մանաւանդ իւր խնամակալ Լիկիանոս իշխանին: Գրիգորը գնում է Հռովմ և իբրև անծանօթ ծառայական պաշտօն է յանձն առնում Տրդատի մօտ. և շատ սիրելի է լինում նորան:

Գրիգորի Մարիամ ամուսինը իւր մի տարեկան Արիստակէս որդու հետ մտնում է կանանց վանքը. ուր ինքը մնում է մինչև մահը, իսկ Արիստակէսը, հասակ առնելուց յետոյ, աշակերտում է Նիկոմաքոս միայնակեաց կրօնաւորին. որի հրամանով անապատ է առանձնանում: Իսկ Վրթանէսը, սր Գրիգորի մեծ որդին էր և Արիստակէսի երէց եղբայրը, հասակ առնելուց յետոյ ամուսնանում է և ունենում է երկու որդի—Գրիգորիս և Յուսիկ:

Սուրբ Գրիգորի մահուանից յետոյ նորա Կաթողիկոսական Աթոռը ժառանգում են Արիստակէսը, Վրթանէսը, Յուսիկը յաջորդաբար:

3. ԱՐՏԱՇՐԻ ԱՐՇԱԻԱՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱՅ ԵՒ ՏՐԿԱՏԻ ՈՒ ԽՈՍՐՈՎԻԳԻՍԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ:

Երբ Պարսից Արտաշիր թագաւորը լսեց Խոսրովի սպանուիլը՝ զօրքեր հաւաքեց և արշաւեց Հայաստանի վերայ. տիրեց երկրին և հրամայեց բնաջինջ անել Խոսրովի ցեղը: Գոտորածի հրամանը կատարուեցաւ. սակայն այդ կոտորածից ազատուեցան Խոսրովի մէկ աղջիկը—Խոսրովիգուլստ, որին ազատեց Ամատունեաց

Օտայ նախարարը և փախցրեց Ամուրն Անի—Կամախ.
և տղան—Տրդատ, որին Արտաւազդ Մանգակունի նախարարը
փախցրեց նախ Կեսարիա և յետոյ չուովմ, ուր
Կայսերական Դրան ազատական կարգումն էր և Լիկի-
անոս ի խանի խնամակալութեան ներքոյ:

4. ՅԱՍԱԿԱՅԱՍՏԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԴՈՐԻ
ՉՍՐՁՍՐԱՆՔՆԵՐԵ ՈՒ ԱՐՏԱՇՍՏՈՒ ՎԻՐԱՊ ՁԳՈՒԻԼԸ:

Հասաւ այն ժամանակը, երբ Տրդատը չափահաս
դարձաւ և իւր անօրինակ րաջագործութիւններով և զին-
ւորական հմտութիւններով չուովմայեցոց Գիողեթիանոս
կայսրին սիրելի եղաւ: Կայսրը ի նշան սիրոյ և մեծ
յարգանաց՝ որ ունէր դէպի Տրդատը, թագ կապեց նո-
րան և չուովմէական զօրքերով ուղարկեց Հայաստան հօր
արքայական զահը ժառանգելու ¹⁾:

Հայ նախարարները լսելով իրենց նորընտիր թա-
գաւորի գալուստը՝ ճոխ պատրաստութեամբ ընդ առաջ
գնացին նորան և Գայլ գետի ափին արքայավայել բազ-
մախորտիկ սեղան պատրաստեցին նորա համար:

Երբ հասաւ Տրդատ Եկեղեց գաւառի Երիզա ա-
ւանը, ուր էր Հայոց սիրելի Անահիտ դիցունու մե-
հեանը, արքայական սովորութեամբ մտաւ մեհեանը իւր

¹⁾ Ինչպէս մի անգամ էլ լիշել եմ՝ և այժմ եմ կրկնում
— որ լեզուի գեղեցկութեան համար են դրուած գրաբառաձև
բառերը. օր. չափահաս, անօրինակ, զինւորական հմտութիւն-
ներով, ի նշան սիրոյ և մեծ յարգանաց, արքայական զահը
ժառանգելու, նորընտիր, գալուստը, ճոխ արքայավայել,
բազմախորտիկ, դիցունու... և այլն. սաներին մաքուր խօսե-
լու մէջ վարժեցնելու համար. անհասկանալի բառերի որպէս
և իմաստների րացատրութիւնը, ի հարկէ, մնում է ուսուցչին:

չնօրհակալութեան մաղթանքները տալու, երկրպագու-
թիւն անելու և զոհեր մատուցանելու Գիցունուն, և հը-
րամայեց Գրիգորին—կանաչ ճիւղերից, դալար ոստերից
պսակ կապել և տանել, դնել Անահտի կուռքի գլխին:
Գրիգորը, որ մինչև այդ օրը ծածուկ էր պահել իւր
քրիստոնեայ լինելը, չկատարեց Տրդատի հրամանը.
պատճառ բերելով—որ ինքը Քրիստոնեայ է: Տրդատ
խիստ զայրացաւ—բարկացաւ Գրիգորի անհնազանդու-
թեան վերայ և հրամայեց շարշարել նորան տասն և եր-
կու տեսակ ամենախիստ և դառն տանջանքներով. որոն-
ցից ազատուելու և ապրելու ոչ մի հնարաւորութիւն
չկար: Սակայն Գրիգորը գիմացաւ այդ տանջանքներին,
չմեռաւ, ապրեց. որովհետև Աստուած էր նորան պահո-
ղը. և պահում էր՝ որ Քրիստոնէութեան լուսով մի ամ-
բողջ ազգ ու աշխարհ լուսաւորէր:

Ասած է—եզր որ ընկնի՝ զանակաւորները կշատա-
նան. իսկոյն գտնուեցան մեր նախարարների մէջ մար-
դահաճներ, ինչպէս Տաճատ նախարարը, որին կարգել
էր Տրդատ իշխան Աշոցայ և Արտաւազդ Մանգակունին,
որին, իրեն ազատելու և չուովմ փախցնելու համար, կար-
գել էր սպարապետ Հայ զօրաց. սոքա ահա և սոցա
նմանները նորընտիր թագաւորին հաճոյանալու համար
յայտնեցին անհամբեր կերպով—[թէ արքայի հրամանը
չկատարող Գրիգորը արքայասպան Անակի որդին է: Այս
որ լսեց հպարտ ու գոռոզ թագաւորը՝ իսկոյն հրաման
հանեց—տանել Գրիգորին Արտաշատ և ձգել մահապարտ-
ների խոր Վիրապը: Հրամանը կատարուեցաւ: Գրիգորը
վիրապի մէջ 15 տարի մնաց. նորան կերակրում էր ծած-
կաբար մի բարեզաշտ կին, որ ծածուկ Քրիստոնեայ էր.
օրական մի կտոր հաց էր բերում և ցած ձգում Գրիգո-
րին. ինչպէս աւանդութիւնն է ասում:

5. ՍՈՒՐԲ ՀՌԻՓՄԻՄԵԱՆ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԵԱՆ ԿՈՒՍԱՆԱՑ ՓԱ-
ԽՈՒՍԵՂ ՀՌՈՎԱՄԻՑ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ:

Սուրբ Գրիգորին վիրապը ձգելու օրից անցել էր
տասն և հինգ տարի. երբ 301 թուին Հռովմից փախան
Հայաստան Սուրբ Հռիփսիմեան և Գայրանեան կոյսերը:

Հռովմում կար մի կուսանոց, որի մայրապետն էր
սուրբ Գայրանէն. այդ կուսանոցումն էր և Հռիփսիմէ
անունով մի աղջիկ, որ թաղաւորական տոհմից էր սե-
բուած և ուխտել էր կոյս ապրել և կոյս մեռնել. նա
շատ գեղեցիկ էր. նորա գեղեցկութեան, համեստութեան
ու ազնուականութեան համբաւը հասաւ Գիւղիգեաթիանոս
կայսրի ականջը: Կայսրը մտադրուեցաւ հրաման արձա-
կել՝ հանելու կոյսին կուսանոցից և բերելու իրեն ի կնու-
թիւն:

Կայսրի այս մտադրութիւնը անգեկանալով սուրբ Գա-
յրանէ մայրապետը՝ դիպող ու յարմար օր որոշեց, հա-
ւաքեց կոյսերին և մի քանի քահանաների հետ, 70 հոգ-
ւով, փախան Պաղեստինացոց աշխարհը. գնացին Երու-
սաղէմ, երկրպագութիւն տուին Փրկչի տնօրինական
սրբավայրերին— սուրբ տեղերին. մի քանիսը մնացին
այնտեղ. իսկ սուրբ Գայրանէ մայրապետը առնելով իւր
հետ սուրբ Հռիփսիմէին և միւս կոյսերին՝ երեք քահա-
նաներով եկան Վասպուրական աշխարհը և իջնանեցան
Վարազ լեւան վերայ: Այստեղից էլ անցնում են դէպի
Արարատեան աշխարհը: Նոցանից Մանեայ կոյսը սուրբ
Գայրանէ մայրապետի թոյլտուութեամբ գնում է Բարձր
Հայք և Դարանաղեաց գաւառի Սեպուհ լեւան մի այրի
մէջ ճգնողական կեանք է անցկացնում. իսկ Նունէ կոյ-
սը, դարձեալ մայրապետի թոյլտուութեամբ, անցնում է
Վրաց աշխարհը, ուր Քրիստոնէութիւնը քարոզելով՝

շինում է Վրաստանի Քրիստոնէական լուսաւորութեան
առաջին առաքելուհին: Նա գնում է Մցխէթ, ուր սրբա-
կեաց միայնակեցական կեանք է վարում և ախտաժէտ-
ներին բժշկում է: Նա բժշկում է վրաց Միհրան թա-
գաւորի որդուն և թագուհուն: Թագաւորը կանչում է
նորան իւր արքունիքը և աշակերտելով նորան՝ ընդու-
նում է Քրիստոնէութիւնը և ընդունել է տալիս իւր ժո-
ղովրդին: Այնուհետև թագաւորը և ս. Նունէն յայանում
են ս. Գրիգորին ի մխիթարութիւն և խնդրում նորա
ցուցմունքները:

Սուրբ Հռիփսիմեանը և Գայրանեանը 37 հոգւով
գալիս են Վաղարշապատ և բնակում են քաղաքի այգի-
ների մէկ հնձանում. ¹⁾ ուր յուլունքներ են շինում, ա-
ղախնի ձեռքով քաղաք են ուղարկում և վաճառած փո-
ղով ուտեստներ են բերել տալիս և անյայտութեան մէջ
ապրում. բայց երկար շտեկեց նոցա խաղաղ կենցաղավա-
րութիւնը:

Գիւղիգեաթիանոս կայսրը խմանալով կոյսերի Հայոց աշ-
խարհ փախչելը՝ իսկոյն ազգարարական թուղթ է ուղարկում
Տրդատին, առաջարկելով— ամեն ջանք գործ դնել և ու-
ղարկել իրեն Հռիփսիմէ կուսին, որովհետև կամենում է
կին առնուլ իրեն կոյս Հռիփսիմէին. իսկ եթէ հա-
ճոյ կը թուի Տրդատին՝ թող ինքն ամուսնանայ նորա
հետ: Տրդատը խնդրակներ— սրտնոցներ է ուղարկում ա-
մեն տեղ. գտնում են նրանց հնձանի մէջ: Սուրբ Հռիփ-
սիմէին բերում են պալատը. թագաւորը սուրբ Հռիփսի-
մէին տեսնելուն պէս՝ յափշտակում է նորա գեղեցկու-
թիւնից. և առաջարկում է նորան— ամուսնանալ իւր հետ,

¹⁾ Բացատրել հնձան բառը և նշանակութեան մասին
հասկացողութիւն տալ սաներին. գիւղացի սաները կգիտենան,
քաց քաղաքացիները՝ հաղիւ թէ:

Թագ կապել և Հայաստանի Թագուհի լինել: Սուրբ Հր-
աբիսիմէն հաստատ մնալով իւր ուխտին՝ մերժում է Տրք-
դատի առաջարկութիւնը և փախչում: Տրքատի հրամա-
նով նահատակում են սուրբ Հաբիսիմէն, սուրբ Գայա-
նէ մայրապետը և նոցա ընկերուհիները. որոնց մարմին-
ները բացօթեայ են ձգւում:

Աստուծոյ պատուհասը շատ շուտ հասաւ Տրքատին
և Վաղարշապատի բնակիչներին—Թագաւորը դիւահա-
րեցաւ և ընկաւ շամբերը (ղամշուղ). իսկ ժողովուրդը
մոլեգնեցաւ:

Սուրբ Հաբիսիմեանց և Գայիանեանց նահատակա-
կան հանդիսի յիշատակը մեր Եկեղեցին կաարում է Հո-
գեգալստեան երկրորդ եօթնեկին. երկուշաբթի օրը՝
Սուրբ Հաբիսիմէի. իսկ երեքշաբթի՝ Սուրբ Գայանէի ¹⁾.
Իսկ երրորդ եօթնեկի երեքշաբթի օրը՝ կատարում է
Սուրբ Նունէի և Մանեայի յիշատակը:

6. ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՎԻՐԱՊԻՅ ԳՈՒՐՍ ԳԱԼԸ, ՁԵՌՆԱԴՐՈՒ-
ԹԻՒՆԸ, ԿՍՏԱՐԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ:

Հայաստանի և Հայ ժողովրդի զրուծիւնը յուսահա-
տական էր—Թագաւորը գահի վերայ չէ, նախարարնե-
րը իրարանցման մէջ, վաղարշապատի ժողովուրդը մոլե-

¹⁾ Նկարագրել սաներին Սուրբ Հաբիսիմեանց և Սուրբ Գա-
յիանեանց տօնակատարութիւնը Սուրբ Էջմիածնում—Թէ ինչ-
պէս երկուշաբթի և երեքշաբթի՝ նոցա տօնական օրերը, ա-
ռաւօտեան՝ ժառանգաւորաց զպրօցի աշակերտները, միաբա-
նութիւնը «Անձինք նուիրեալք...» կոմիտաս կաթողիկոսի թ-
րինած Հաբիսիմեանց շարականը երգելով գնում են նոցա
ժանքերը. ուր սուրբ Պատարագից լետոյ, ալգույ մէջ միաբա-
նական ձաշ է լինում... և երեկոյեան վերադառնում են ս. Էջ-
միածին... ևալլն ևալլն:

գնեալ վիճակի մէջ. այս բոլորը, իբրև Աստուծոյ պա-
տիժ, սպառնում էր Հայաստանին՝ եթէ Տրքատի Խոս-
րովիդուխտ քրոջ տեսած և հինգ անգամ կրկնուած տե-
սիլքներով չհանուէր Սուրբ Գրիգորը խորվիրապից:

Սուրբ Գրիգորի Աստուածը խղճաց Հայ աշխարհին.
և Խոսրովիդխտին ազդարարուեցաւ տեսիլքի մէջ—Թէ
մինչև Գրիգորին վիրապից չհանէք՝ Հայաստանը չի բը-
ժշկուի և չի փրկուի: Խոսրովիդխտի երազը ծաղրածու-
թեան էին առնում և ոչ որ չէր հաւատում՝ Թէ մի
մարդ տասնևհինգ տարի խորվիրապում, խոնաւութեան
մէջ, թունաւոր ճճիւնների մէջ, քաղցած ու ծարաւ՝ կարող
է ապրել: Բայց երբ միևնոյն ազդարարութիւնը հինգ
անգամ կրկնուեց՝ հազիւ միայն այն ժամանակ որոշեցին
մարդիկ ուղարկել Արտաշատ Օտայ իշխանի առաջնոր-
դութեամբ և ստուգել Խոսրովիդխտի երազը:

Գնացին. և երբ Օտայ նախարարը հարցրեց Թէ.
«Գրիգոր, ո՞րք ես». վիրապից լսուեցաւ նորա պատաս-
խանը. «Ողջ եմ»: Հանեցին և ո՞րքան զարմացան՝ երբ
սուրբ Գրիգորից լսեցին. «Ո՛ւր են նահատակուած սուրբ
Կուսանաց մարմինները. տարէք ինձ այնտեղ». գարձեալ
զարմացան՝ երբ գալով հնձանի մօտ, տեսան—որ ինն
օր բացօթեայ ընկած մարմինները անվնաս և անարատ
ու մարուր են մնացել. կաշձես Թէ քնած են. նոցա չեն
մօտացել ո՛չ մարդիկ, ո՛չ գիշատիչ թռչունները, ո՛չ վայ-
րի գազանները և ո՛չ մի գեռուն, սողուն ու միջատ: Այս
ամենը սարսափի ու երկիւղի մէջ ձգեց տեսնողներին և
ալիամայ ծագեցաւ նոցա մէջ մի վերին գերընական դօ-
րութիւն նախախնամութեան զազափարը—միտքը. այդ
գերընական գօրութիւնն էր Գրիգորի Աստուածը,
որին շուտով պիտի ճանաչէին ու հաւատային:

Սուրբ Գրիգորը սկսում է իւր քարոզութիւնը և բը-

ժշկութիւնը. այդ տևում է 65 օր. և միաժամանակ կոյսերի սուրբ և անարատ մարմինները ամփոփում է իրենց բնակուած հնձանում:

Սուրբ Գրիգորի առջորկութեամբ երեք վկայարաններ շինուեցան. մէկը Սուրբ Գայիանեանց, երկրորդը՝ Սուրբ Հռիփսիմեանց և երրորդը՝ այն մենաւոր հիւանդ կոյսի համար, որ հնձանումը նահատակուեցաւ: Սուրբ Գրիգորը ինքն էր տեղաւորում իւրաքանչիւրի մարմինը առանձին առանձին արկղի մէջ և Քրիստոսանշան կնքով էր կնքում: Վկայարանների շինութեան աշխատանքի մէջ մասնակցում էին, իբրև մշակներ, Տրդատը՝ որ քար էր կրում. և Աշխէնն ու Խոսրովիդուխտը՝ որ Տըրդատի բահով բրած հողերը իրենց շորերով դուրս էին բերում և դէն էին ածում. և այսպէս կազմում—պատրաստում էին կոյսերի վկայարանները:

Այսպէս անձ 65 օր քարոզութեամբ բժշկում է Տրդատին, նախարարներին և ժողովրդին. և որպէսզի Հայ ժողովրդի յիշողութեան մէջ անջինջ մնայ այս անցքի յիշատակը՝ հինգ օրեայ անսուաղ ծոմապահութիւն կարգեց, իբրև ապաշխարութիւն նրանց զործած յանցանքների. այդ ծոմապահութիւնը ասուեցաւ Առաջաւորաց պահք, որ ժողովրդական խօսքով՝ ասում է սուրբ Սարգսի պահք: Այնուհետև Տրդատի հետ միասին շրջելով Հայաստանի քաղաքներն ու գիւղերը՝ կատունները կործանեցին և նրանց տեղումը խաչի նշանը բարձրացրին, ուսումնարաններ բացին և շատ կարգադրութիւններ արին. և այսպէս Սուրբ Թադէոս և Բարդուղիմէոս Առաքեալների հաստատած, բայց գրեթէ վերջացած Քրիստոնէութիւնը 302 թուին նորոգուեցաւ և յալթական հաստատութիւն ստացաւ Հայաստանի մէջ:

Տրդատ տեսնելով Աստուծոյ մարդու—Սուրբ Գրի-

գորի մեծագործութիւնները և Աստուածային յայտնութիւն առնելով՝ նախարարներից, իշխաններից և Ազգի մէջ յայտնի ու առաջնակարգ մարդկանցից ժողով է կազմում և միակամ համաձայնութեամբ ընտրում են նրան Հովիւ ժողովրդի. բայց սուրբ Գրիգորը հրաժարում է այդ մեծ կոշումից. իսկ երբ Աստուածային յայտնութիւն է լինում թէ նորան և թէ Տրդատին՝ այն ժամանակ միայն յանձն է առնում: Այդ յայտնութիւնից յետոյ սուրբ Գրիգորին մեծ փառքով, աւագաբարձ նախարարների և իշխանների հետ ուղարկում են Կեսարիա. ուր Թադէոս Առաքելոյ յաջորդ Ղևոնդէս Պատրիարքից քահանայական կարգ է առնում և յետոյ Եպիսկոպոս է ձեռնադրում. և ընծայ ստանալով նորանից Սուրբ Կարապետի—Յովհաննէս Մկրտչի և Աթանազինէ Եպիսկոպոսի մասունքները՝ հեռանում է: Առաւ իւր հետ Անտօն և Կրօնիդէս կրօնաւորներին նրանց աշակերտներով. և զանազան քաղաքներից հրաւիրեց Յոյն ու Ասորի, պաշտօնեաներ, եպիսկոպոսներ, քահանաներ և Զենոբ Ասորին, որ մականուանւում էր Գլակ. որը գրել է այս ճանապարհորդութեան պատմութիւնը:

Հասնելով Տարսնոյ գաւառը, մկրտեց գաւառի մարդկանցը և իրեն սուղեկցող նախարարներին ու զօրքին: Զինեց մի եկեղեցի Իննակնեան տեղում և անուանեց սուրբ Կարապետ. ուր և ամփոփեց հետը բերած Ս. Կարապետի և Աթանազինէի նշխարների մեծ մասը: Այդ տեղ շէնեց և մի ուրիշ վանք. ուր թողնելով Անտօն և Կրօնիդէս կրօնաւորներին իրենց աշակերտներով՝ միաբանութիւն կազմեց և վանահայր կարգեց Զենոբ Գլակին, Եպիսկոպոսական աստիճան տալով նորան. վանքը նորա անունով կոչուեցաւ Գլակայ վանք: Ամեն բան կարգի դնելուց յետոյ, ելաւ Տարօն գաւառից բազմաթիւ

ուղեկիցներով և դիմեց դէպի Արարատեան աշխարհը-
ճանապարհին քարոզում էր ժողովրդին և մկրտում:

Տրդատը իմանալով Սուրբ Գրիգորի վերադարձը
Գեսարիայից՝ հրամայում է հաւաքուել նախարարներին,
իշխաններին և զօրքերին և ընդառաջ գնալ Աստուծոյ
մարդուն. ինքն էլ առնելով իւր հետ Աշխէն տիկինն ու
Խոսրովիդուխտը քոյրը դուրս եկաւ Վաղարշապատից և զը-
նաց Բագրևանդ գաւառի Բագաւան քաղաքագիւղը, այն-
տեղ սպասեցին Սուր Գրիգորին: Եկաւ Սուրբ Գրիգորը
և Տրդատը ընդունեց նորան: Սուրբ Գրիգորը նոյն աւա-
նում շինեց մի Եկեղեցի և մնացած նշխարները դրեց
այնտեղ. լետոյ սկսաւ քարոզել և ամսօրեայ ապաշխա-
րութիւն կարգեց նոցա համար ծոմով, պահքով, աղօթ-
քով. որպէս զի արժանանան Սուրբ մկրտութեան շնոր-
հին: Ապաշխարութեան օրերն անցնելուց յետոյ՝ բոլոր
բազմութիւնը իրենց թագաւոր Տրդատի, թագուհի Աշ-
խէնի և Խոսրովիդուխտի հետ մտան Եփրատ գետը և
մկրտեց նոցա Հայաստանի Հայր և Հայրապետ Սուրբ
Գրիգորը. Տրդատի անունը փոխեց և զբաւ Յովհաննէս,
ի պատիւ Յովհաննու Կարապետի:

7. ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԻԻՍ ԳՈՐԾԵՐԸ, ԵՒ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ՍՈՒՐԲ-
ԷԶՄԻԱՇՆԻ ԵՒ ՄԻԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆԸ. ՄԱ-
ՆԵԱՅ ԱՅՐԸ ԱՌԱՆՁՆԱՆԱԼԸ ԵՒ ՎԱԽՃԱՆԸ:

Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը շրջելով Տրդատի հետ
Հայաստանի ամեն կողմերը՝ քարոզեց քրիստոնէութիւնը
և մկրտեց բոլորին. քանզի կռատունները և նոցա տեղը
Եկեղեցիներ կառոյց. ամեն տեղ սուրբ խաչի նշանը
բարձրացրեց. ուսումնարաններ բացեց Յոյն և Ասորի
գիտութեանց, որովհետև Հայոց գրեր չկային. քուրմերի-

որդուցը ուսուցիչներ կարգեց. նոցանից արժանաւորներին
ընտրեց և Եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց, որոց թիւը 400-ի
էր հասնում, չհաշուած քահանաներն ու արեղաները,
որոնք անթիւ էին. հոգևորականների համար ապրուստ
սահմանեց, Սուրբ Հռիփսիմեանց և Գայիանեանց նահա-
տակութեան տեղերում վանքեր շինեց. հիմնեց վանքեր,
կուսանոցներ, որբանոցներ, հիւրանոցներ. սահմանեց
սրբոց տօներ և Գեսարիոյ Եկեղեցում տեսած Աստուած-
պաշտական կարգերը ընդունեց իւր հիմնած Հայկա-
կան Եկեղեցում. սահմանեց Եկեղեցւոյ եօթն սրբարար
խորհուրդները. նորահաւատ քրիստոնեաների և հոգևո-
րականների համար կանոններ գրեց. Յաճախապատում
ասուած կանոնական և յորդորական գրուածքը հրատա-
րակեց:

Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը մի հրաշալի տեսիլք
տեսաւ—որ Աստուծոյ Միածին Որդին—Յիսուս Քրիս-
տոս ոսկէ ուռը ձեռին, հրեշտակներով շրջապատուած՝
իջնում է երկնքից և Վաղարշապատի քաղաքամէջ հրա-
պարակի գետինն խփում է մուրճով, թնդում է անդուն-
դը և լուսեղէն նկարում է Մայր Եկեղեցւոյ շինութեան
ձևը. և այնտեղը, ուր տեսաւ Սուրբ Գրիգորը այդ շո-
ղակաթ տեսիլը, Շողակաթ կոչեց: Տեսիլը պատմեց
Տրդատին և նախարարներին և ձեռնարկեց տաճարի
շինութեանը, որին գործակցում էին Տրդատը, Աշխէն
տիկինը, Խոսրովիդուխտը և շատ աւագաբարձ նախա-
րարներ: Տաճարը կոչուում է Էջմիածին, որ նշանակում է
Միածինը իջաւ կամ Միածնի էջըը, այսինքն՝ Միածնի
իջնելը: Երբ աւարտուեցաւ շինութիւնը՝ Եկեղեցւոյ օրհ-
նութեան նաւակատեաց հանգէս կատարեցին: Հայրապե-
տանոց շինեցին և Հայրապետական Աթոռը հաստատուե-
ցաւ Սուրբ Էջմիածնում. և ինքը Սուրբ Գրիգոր Լուսա-

արիչը եղաւ Հայ Աղլի առաջին Ընդհանրական Կաթողիկոսը, որի յաջորդութիւնը շարունակուում է մինչև այսօր: Կաթողիկոսը օրհնում է սրբալոյս Միւռոնը, ձեռնագրում է Եպիսկոպոսներ... և այլն ¹⁾:

Կարգադրեց կատարել ամենայն տարի Սուրբ Հռիփսիմեանց և Գայիանեանց և ուրիշ սրբոց տօները. նաև Ջողակաթի Սրբոյ Էջմիածնի տօնը. նոյնպէս Սուրբ Աստուածածնայ և ուրիշ Տէրունական տօներ:

Եւ երբ ամեն կողմից հաստատապէս բարեկարգեց Հայաստան աշխարհը՝ այն ժամանակ 331 թուին առանձնացաւ նախ Տարօնայ Գլակայ վանքը, ուր մնաց չորս ամիս. յետոյ գնաց Բարձր Հայք աշխարհի Գարանաղեաց զաւառը և Սեպուհ լեռան մի այրում սկսաւ ճգնողական կեանք անցկացնել. այդ այրը, ուր նախ ճգնում էր Մանեայ կոյսը, Սուրբ Հռիփսիմեանց ընկերուհին, կոչուում էր Մանեայ այր: Այնտեղ վախճանուեցաւ. հովիւները գտան նրա մարմինը և անյայտ տեղում թաղեցին: Ժամանակից յետոյ Աստուածային յայտնութեամբ գտաւ նրա մարմինը Գառնիկ անուն ճգնաւորը և թաղեց Թորգան աւանումը, որ սուրբ Լուսաւորչի կալուածքն էր. յետոյ քերին Վաղարշապատ, որտեղից նրա մասունքները հետըզնեալ տարան զանազան երկիրներ. իսկ Աջը մնաց Էջմիածնում, որով օրհնում են սրբալոյս Միւռոնը: Սուրբ Աջը և ուրիշ շատ սուրբ մասունքներ սրբոց, խնամքով պահուում են մինչև այսօր Էջմիածնի թանգարանումը:

Սուրբ Լուսաւորչի յիշատակը երեք անգամ է տօնում մեր Եկեղեցին. առաջինը՝ Մուտն ի Վիրապն—Մեծի պահոց հինգերորդ շաբաթ օրը. երկրորդը՝ Ելն ի վիրապէն—Հոգեգալտից յետոյ Յարութեան առաջին Կիւ-

¹⁾ Տես Ձեռնարկս Ա. տարի:

րակէի եօթնեկի շաբաթ օրը. երրորդը՝ Գիւտ Նշխարաց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ—Յարութեան երրորդ կիրակէի եօթնեկի շաբաթ օրը: Իսկ Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի տօնը կատարուում է Յարութեան երկրորդ կիրակէ օրը: Տրդատ թագաւորի, Աշխէն տիկնոջ և Խոսրովիւոլխտի տօնը կատարուում է չորրորդ կիրակէի եօթնեկի շաբաթ օրը:

ԺԲ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԾԱԳՄԱՆ ¹⁾

Ի փշաբեր արմատոյ ²⁾ վարդ կամբերփեան ծաղկեալ. առաքելաշնորհ տէր Գրիգորիոս. անուշահոտ բուրմամբ լցեր զՀայաստան աշխարհս. յայտնելով ի մեզ զհոտ զիտութեան:

Փուշ բերող արմատից՝ կարմրագոյն վարդ ծաղկեցար. սով Առաքելական շնորհքով զարգարուած տէր Գրիգորիոս, և ինչպէս վարդը անուշահոտ է՝ դու ևս Աստուածգիտութեան և Քրիստոնէութեան նոյնպիսի անուշահոտութիւն բուրեցիր մեր Հոյաստան աշխարհում:

ԺԳ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԶԱՐԶԱՐԱՆԱՅ.

Խոստովանող Քրիստոսի ճշմարիտ վկայ, բազմաշարձար նահատակ տէր Գրիգորիոս. զպակասութիւն շարձարանաց Տեառն ի մարմնի քում կրեցեր:

¹⁾ Բացատրել—թէ ում որդին էր. սերնդական կամ ցեղական ծագումը:

²⁾ Բացատրել—փշաբեր արմատ—Անազը. վարդ կարմրեփեան—ինքը Լուսաւորիչը:

Քրիստոսին հաւատացիր, խոստովանեցար—որ նա է Աստուած. և ճշմարիտ վկայ հանդիսացար Նորան. ով բազմաշարժար նահատակ տէր Գրիգորիոս. Տէր Յիսուս Քրիստոսի շարժարանքների պակասը դու լրացրիր քո մարմնի վերայ:

ԺԴ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԻ ՎԻՐԱՊԸ ՄՏՆԵԼՈՒ:

Պարակից հոգեղինաց երկնային գօրացն. սըրբափայլ զգեստիւք տէր Գրիգորիոս. ի խոր վիրապին իջեր ի տղմին դառնաշունչ օձիցն. զի փրկեսցես զմեզ ի շար վիշապէն:

Հրաշալի զարմացմամբ երանելին սուրբ Գրիգոր. զանտանելի զշարժարանս ի յանձն էառ. և երեք հնգօք ամօք ի մէջ թունաւորացն բնակէր անդնդային տանջանօքն ի վիրապին....:

Ո՛վ տէր Գրիգորիոս, դու՛ որ հոգեղէն երկնային գօրքերին—հրեշտակներին էիր արժանի դասակից ու պարակից լինելու քո սրբութեամբ փայլող զգեստներով—անմեղութեամբդ ու անպարտութեամբդ՝ այսօր խորվիրապին ես իջնում, տղմի—ցեխի ու դառնաշունչ օձերի մէջ. որպէս զի մեզ փրկես ու ազատես շար վիշապից—հեթանոսական խաւարից կամ մեղքի իշխանից—այն շար հոգու իշխանութիւնից՝ որ պատրելով ու խարելով նախաձնողներին, զրկեց անմահութիւնից և մահուան դատապարտութեան տակ ձգեց. ազատեց մարդկանցը ինքը Քրիստոս փրկիչը. և այժմ դու, Նորա արժանաւոր Առաքեալ, ազատում ես Հայաստան ժողովուրդը նոյն դատապարտութիւնից:

Երանելի Սուրբ Գրիգորը զարմանելի համբերու-

թեամբ և հրաշքով տարաւ տասներկու տեսակ դաժան ու անտանելի շարժարանքները. և տասն և հինգ տարի գլխոխային տանջանքներով բնակոււմ էր վիրապում թունաւորների մէջ:

ԺԵ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԻ ՎԻՐԱՊԻՅ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼՈՒՆ:

Հրաշագործ քո բանիւզ և մեծ ողորմութեամբդ՝ ելեալ բժշկէր զհարուածեալսն ի դիւաբախ սաստիցն, երկրպագուս առնելով զամենեսեան սուրբ Երրորդութեանդ:

Քո հրաշագործ խօսքովդ, Տէր, և մեծ ողորմութեանդ շնորհիւ Սուրբ Գրիգորը վիրապից դուքս գալով՝ բժշկում էր այսահար—դիւահար հարուածեալներին, շարից սաստուածներին, որոնք սուրբ Գրիգորի քարոզութեամբ և բժշկութեամբ հաւատացին Սուրբ Երրորդութեանդ և սկսան երկրպագութիւն տալ Հօրդ և Պրդուդ և Սուրբ Հոգուդ:

ԺԶ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱԻՈՐՉԻ ԿՈԶՄԱՆ, ԳՈՐԾԵՐԻ, ՔԱՂԱՆՅԱՆԱԼՈՒՆ ԵՒ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ ՄԿՐՏԵԼՈՒՆ:

Հրաշափառ Աստուած և միշտ բարեխնամող. որ յառաջ գիտութեամբ զփրկութիւն Հայաստանեայց սկզբնաւորեալ. ի պարթեական մեղապարտ ազգէն Լուսաւորիչ մեզ շնորհեցեր:

Տանն Աստուծոյ տեսանող բարի. արժանացեալ շնորհիւ տէր Գրիգորիոս. կործանիչ բագնեաց, քակտիչ մեհնեաց՝ զօրութեամբ խաչին....: ընդ ամենայն տեղիս շինեալ խորան փառացն Աստուծոյ: Ընտրեալ յԱստուծոյ Քահանայապետ ճշմարիտ.

և հովիւ հոգևոր բանաւոր հօտի. տէր սուրբ Գրիգոր...: ... քահանայապետ ընտրեալ Աստուածային յայտնութեամբն:

Որ համբերութեամբդ քո ստացար քեզ ժողովուրդս սեպհականս և ընտրեալս. և նորափետուր զարշարեցեր ծննդեամբ սուրբ աւազանին...:

Ո՛վ հրաշագիտ և միշտ բարեխնամ Աստուած. որ կանուխ—չատ վազ ժամանակից էիր պատրաստել Հայաստանի և Հայ ազգի հոգևոր փրկութեան սկիզբը. որ պիտի լինէր մեղապարտ Պարթևական ազգից Քո մեզ Հնորհած Լուսաւորչի ձեռքով...:

Աստուծոյ Տանը բարի տեսանող լինելու արժանացար—Աստուծոյ Հնորհիւ տեսուչ կաթուղեցար և սուրբ խաչի գօրութեամբ՝ բազինները—կուռքերի սեղանները կործանեցիր, մեհեանները—կռատունները քանդեցիր...: ... ամեն տեղ Աստուծոյ փառքի, մեծ վայելչութեան խորաններ—տաճարներ կառուցիր, հիմնեցիր:

Աստուծոյ ընտրուեցար ճշմարիտ քահանայապետ. Նորանից կարգուեցար հովիւ բանաւոր հօտի—հաւատացեալ ժողովրդի. և Հայ ազգը քեզ, ո՛վ սուրբ Գրիգոր, Աստուածային յայտնութեամբ ընտրեց Քահանայապետ և առաջին ընդհանրական Հայրապետ Հայաստան աշխարհի:

Քո համբերութեամբ՝ սեպհական և ընտրեալ ժողովուրդ կազմեցիր քեզ համար. և նորագոյն զարգերով պայծառացրիր այդ ժողովուրդը՝ երբ մկրտելով Յփրատ գետի մէջ՝ նորից ծնուեցան սուրբ աւազանից. որդեգրուելով Հօր Աստուծոյ և ժառանգելով երկնքի արքայութիւնը:

ԺԷ. ՇԱՐԱԿԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՄԵՆԻ:

Էջմիածինն ի Հօրէ և լոյս փառաց ընդ նմա. ձայնք հնչեցին սանդարամեաք յանդնդոց:

Տեսեալ զլոյս մեծ Հայրապետին Գրիգորի. պատմէր ցնծութեամբ հաւատացեալ արքային:

Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ. քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի:

Միածին Որդին իջաւ Հօրից և փառքի լոյսը իւր հետ էր. սանդարամեաք անգունդից գոռաց—մեղքի իշխանութիւնը սարսափից գոռաց. նա զգաց—որ Միածինը գալիս է դժոխքը կործանելու և դժոխքի որդիութիւնը—կռապաշտութիւնը բնաջինջ կորցնելու:

Միածնի իջման մեծ լոյսը որ տեսաւ սուրբ Հայրապետ Գրիգորը՝ ուրախութեամբ պաամեց հաւատացեալ Տրդատ թագաւորին:

Եւ նորա ասացին միմեանց և ուրիշներին—եկէք շինենք Լուսոյ խորանը. որովհետեւ Հայաստան աշխարհի Քրիստոնէական լուսաւորութիւնը այս խորանի մէջ ծագեցաւ մեզ:

ԺԸ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՏՐԴԱՏԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ:

Որ ի ձեռն մաղթանաց սրբոյն Գրիգորի. ի մարդկային բնութիւն դարձուցեր յանասնեղէն ի բնութենէն նորաստեղծեալ զարքայն մեծ Տրդատ...:

Ո՛վ որդի Աստուծոյ՝ Յիսուս Քրիստոս, Սրբոյն Գրիգորի ազօթական մաղթանքներով՝ նոր ստեղծեցիր Տրդատ մեծ թագաւորին. որովհետեւ անասնեղէն բնութիւնը հանեցիր նորանից և մարդկային բնութիւն պարգևեցիր:

ԺԹ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆՑ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԵԱՆՑ:

Գեղեցկութիւնը մարմնաւոր պայծառութեան ձե-
րոյ. յիմարեցոյց զթագաւորն և պակեան հեթանոսք...:

Թուլացան կորովիք հաստաձիգ աղեղանց. և
տկար կանայքն վառեցան զինու. թագաւորն պեր-
ճացեալ զօրութեամբ և փառօք՝ ի մանուկ ի կուսէն
պարտեալ ամաչէր:

Ի վերայ միոյ պատուական մարգարտի. խաղա-
ցին ցնծալով ամենայն հեթանոսք. արևմուտք յա-
րևելս ընթացեալ հասին. քարոզել յայտնապէս
զչքնաղ տեսութիւնն:

Լուան թագաւորը և լցան խնդութեամբ. որսալ
յանձն առին զգաղտնի մեծութիւնն. պարզեւել իրե-
րաց խոստանային բանիւք. և ծածուկ հնարիւք գո-
ղանալ ի միմեանց:

Կանայք պատուականք քաղաքաւ և ազգաւ վա-
ճառականք առատք անյայտ մարգարտին...:

Մերժեցին զկարիս մարմնական կենցաղոյս. զի
ծանեան եթէ երազ է և սուտ պաճուճանք. ոչ հեշ-
տացան ի գրկանս փափկութեան. իմացան եթէ
սնոտի է անցաւոր մեծութիւնս:

Ձեր մարմնաւոր պայծառ գեղեցկութիւնից՝ թա-
գաւորը խելքը կորցրեց. իսկ հեթանոսները, զարման-
բից ու վախից՝ սառած մնացին...:

Հաստաձիգ աղեղներ ձգող քաջերը՝ թուլացան,
իսկ տկար ու թոյլ կանայքը սպառազինուեցան հոգևոր
զէնքերով. իւր փառքով և զօրութեամբ պերճացած
թագաւորը՝ մանուկ կոյսից յաղթուեցաւ և ամաչում էր
իւր ստոր պարտութեամբ:

Մէկ պատուական մարգարտի վերայ ուրախ, ու-
րախ վիստացին, արշաւանքներ կազմեցին բոլոր հեթա-
նոսները. արևմուտքից—Հռովմից՝ արևելք—Հայաստան
—Վաղարշապատ եկան հասան նամակաբերներ, պատ-
գամաւորներ. որպէս զի պատմեն ամէնքին ու Տրդատին
Հռիփսիմէի—մարգարտի շքնաղ գեղեցկութիւնը:

Լսեցին թագաւորները—Գիտկետիանոսը Հռովմում
և Տրդատը Վաղարշապատում, Հռիփսիմէ կուսի շքնաղ
գեղեցկութեան մասին և անշափ ուրախացան. որովհետև
երազում էին թէ իրենցն է, կարող են հրապուրել նո-
րա սիրտը և արքայական թագի, գահի ու զայնտնի
փառքի փայլով շլացնել և արքայական տիկնութեան
հասցնելով՝ զուարճանալ. այդ առթիւ՝ այդ թագաւոր-
ները քաղաքականութեամբ էին իրար հետ վարում—
Գիտկետիանոսը պրում էր—եթէ կամենաս՝ դու ամուս-
նացիր. եթէ ոչ՝ ինձ ուղարկիր. կարծելով՝ թէ որով-
հետև Տրդատը պտրտաւորուած է իրանից՝ ի հարկէ,
այս բարակ քաղաքավարական առաջարկը կհասկանայ և
Հռիփսիմէին կուղարկէ իրեն. գրելով—Մեծ Թագաւոր.
բանի որ Գու ես առաջին նորան տեսնողն ու ցանկա-
ցողը՝ Քեզ եմ ուղարկում. նա Քո մեծութեանն է վայել:
Այսպէս իրար խոստումներ անելով խաբում էին իրար
բայց ճածուկ ճանապարհներով աշխատում էին գողա-
նալ իրարից. սակայն բոլոր նոցա ջանքերն ի գուր ան-
ցան. որովհետև սորա՝

Թէ քաղաքով, թէ ազգով ու ծագումով պատուա-
կան կանայք էին. և իբրև առատ վաճառականներ՝ ան-
յայտ մարգարտն էին որոնում—Քրիստոսի փեսայու-
թիւնը և նորա արքայութիւնը. գորա ապացոյցն այն է՝ որ
Մերժեցին այս կեանքի մարմնական կարիքները,
հեշտութիւնները, զրկանք ու փափկութիւնները, փառ-

քըն ու մեծութիւնը. որովհետև այդ բոլորը նորա համարեցին իբրև երազ ու սուտ զարդարանքներ. իմացանք և լաւ էին ըմբռնել — թէ ունայն ու փուճ է այս աշխարհի անցաւոր մեծութիւնը:

Ի. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԱՌԱՆՁՆԱՆԱԼՈՒՆ
ՍԵՊՈՒՀԻՈՅ ՄԱՆԵԱՅ ԱՅՐԸ, ՎԱԽՃԱՆԻՆ ԵՒ ՍՈՒՐԲ
ՆՇԽԱՐՆԵՐԻ ԳՏՆՈՒՆԼՈՒՆ.

Լերինք ամենայն այսօր ցնծացէք ընդ մեծապայծառ փառան Սեպուհույ գերագանց լերինն. քանզի ի նմա բնակեցաւ սուրբն Գրիգորիոս սիւն լուսոյ Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ:

Հովուին հսկողի՝ ճշմարիտ և քաջ հովուին պատկերի հովիւքն եղեն հետևողք. զոր ամփոփեցին զմարմինն մաքուր մերձ ի յայրն Մանեայ մեզ դեզ ախտից մաքրութեան...:

Գնք, բոլոր լեռներ. ցնծացէք—ուրախացէք այսօր Սեպուհ գերագանց լերան մեծ ու պայծառ փառքի համար. փանզի այնտեղ բնակուեցաւ Սուրբ Գրիգորիոսը — Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ լուսոյ սիւնը:

Հսկող հովուին—Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին, որ կրում էր իւր մէջ ճշմարիտ և քաջ հովուի—Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, հետևող եզան մեր մահկանացու հասարակ հովիւները—գտնելով նորա մարմինը, սուրբ նշխարները և ամփոփելով—տեղաւորելով Մանեայ այրի մօտ. որպէսզի մեր հոգևոր ախտերի բժշկութեան համար դեզ լինի:

ԻԱ. ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՆԻԿԱԿԱՆ ¹⁾:

Հաւատամք ի մի Աստուած Հայր ամենակալ. յԱրարիչն երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից: Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս. Որդին Աստուծոյ. ծնեալն յԱստուծոյ. Հօրէ Միածին. այսինքն՝ յէութենէ Հօր: Աստուած յԱստուծոյ. Լոյս ի Լուսոյ. Աստուած ճշմարիտ. յԱստուծոյ ճշմարտէ. ծնունդ և ոչ արարած: Նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր. որով ամենաւ ինչ եղև յերկինս և ի վերայ երկրի, երևելիք և աներևոյթք:

Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իչեալ ի յերկնից՝ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կառարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն Հոգւովն սրբով: Որով էառ զմարմին, գհոգի և զմիտ. և զամենայն որ ինչ է ի մարդ ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք:

Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ:

Յերրորդ աւուր յարուցեալ:

Ելեալ ի յերկինս նովին մարմնովն՝ նստաւ ընդ աջմէ Հօր:

Գալոց է նովին մարմնովն և փառօք Հօր. ի

¹⁾ Հարևանցի ծանօթութիւն տալ սաներին—որ 325 թուին Բիւթանացւոց Նիկիա քաղաքում եղաւ Տիեզերական ժողով 318 Հայրապետների ներկայութեամբ, ուր հրահրուած էր և մեր Լուսաւորիչը. չգնաց ծերութեան պատճառով. ուղարկեց իւր որդի սուրբ Արխատակէսին. որը բերեց ժողովի կանոնները և Հանդանակը—Հաւատամքը. որի վերայ սուրբ Լուսաւորիչը աւելացրեց—Իսկ մեք փառաւորեսցուք—Հայ Եկեղեցւոյ զաւանութեան անսխալ կնիքը:

դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան:

Հաւատամք և ի Սուրբ Հոգին. յանեղն և ի կատարեալն. որ խօսեցաւ յօրէնս և ի մարգարէս և յաւեաարանս: Որ էջն ի Յորդանան, քարոզեաց զԱռաքեալն ¹⁾ և բնակեցաւ ի սուրբսն:

Հաւատամք և ի Մի միայն, Ընդհանրական և Առաքելական, Սուրբ ²⁾ Եկեղեցի:

Ի մի Մկրտութիւն, յԱպաշխարութիւն, ի Քաւութիւն և ի Թողութիւն մեղաց:

Ի յսրութիւնն մեռելոց:

Ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց ³⁾: Յարքայութիւնն երկնից և ի կեանսն յաւիտենականս:

¹⁾ Ուղիղ սովորցնել սաներին. որովհետև մի քանի ժամագրոց մէջ գրուած է «քարոզեաց լառաքեալսն և կամ զառաքեալսն». որը սխալ է. արդպէս սխալ ևս ասում են մի քանիսները. ճիշտն է «քարոզեաց զառաքեալն». որովհետև Սուրբ Հոգւոյ իջումը՝ վկայութիւն էր Յիսուսի մասին. ինչպէս և Յովհաննէս Մկրտիչն էր ասել:

²⁾ Այստեղ ևս պէտք է ուղիղ սովորցնել. որովհետև մի քանի ժամագրոց մէջ Սուրբ բառը բաց է թողնուած և շատերն ևս սխալ են ասում արդպէս—ի մի միայն ընդհանրական և առաքելական եկեղեցի: Ճիշտ չէ այս ձևը. որովհետև Հանգանակ հաւատոյ՝ հաւատի բաժինն է, մասնակցութիւնն է, դաշն է, գրաւն է. նա ուղիղ պիտի արտաբերուի հաւատոյ վարդապետութեան մասին: Հաւատոյ Վարդապետութիւնը ճշմարիտ Եկեղեցուն չորս նշան է յատկացնում—Միութիւն, Սրբութիւն, Ընդհանրականութիւն և Առաքելականութիւն:

³⁾ Այստեղ ևս պէտք է գրաւել սաների ուշադրութիւնը, որովհետև մեր կարգակիցներից ոմանք սխալ կէտադրութեամբ են կարդում արդպէս—«ի լարութիւնն մեռելոց ի դատաստանն լաւիտենից. հոգւոց և մարմնոց. և այլն. պէտք է կարգաւ վերջը գրածի նման. և զգուշանալ որ սաներն ևս սխալ չկարդան:

Իսկ որք ասեն՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր որդին. կամ՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Սուրբ Հոգին. կամ թէ յոչ էից եղեն: Կամ յայլմէ էութենէ առեն լինիլ զՈրդին Աստուծոյ և կամ զՍուրբ Հոգին՝ և թէ փոփոխելիք են կամ այլայլելիք՝ զայնպիսիսն նգովէ Կաթողիկէ և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի:

Իսկ մեր փառաւորեսցուք՝ Որ յառաջքան գյաւիտեանս: Երկիրպագանելով Սրբոյ Երրորդութեան և Միոյ Աստուածութեան, Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ:

Մէկ Աստուած ենք ճանաչում ու Նորան ենք միայն հաւատում: Նա Ամենակարող Հայր է բոլոր մարդկան՝ իբրև Իւր որդւոց: Նա է երկնքի և երկրի և նոցա մէջ եղած բոլոր երևող ու չերևող արարածների Արարիչը: Նա է ստեղծել և խնամում բոլոր իւր ստեղծուածներին:

Մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոս ենք ճանաչում. և հաւատում ենք՝ որ նա Աստուծոյ Որդին է. Աստուծուն է ծնուած և Հօր Միածինն է. այսինքն Նորա էութիւնիցն է. ինչպէս խօսքը՝ մարդուց. նա Աստուած է՝ Աստուծուց ծնուած. Լոյս է՝ Լոյսից յառաջացած. Ճշմարիտ Աստուած է՝ ճշմարիտ Աստուծուց ծնուած և ոչ ստեղծուած: Յիսուս ինքը՝ Հօր հետ մի բնութիւն, մի գոյացութիւն է կազմում. և նորանով է եղած այն ամենը՝ որ ինչ երևում է կամ չէ երևում երկնքի և երկրի վերայ:

Որդին Աստուած Յիսուս, մարդկան ազգի փրկութեան համար, երկնքից իջաւ, մարմին առաւ, մարդ դարձաւ, Սուրբ Կոյս Մարիամից Սուրբ Հոգւոյ շնորհով և հովանաւորութեամբ ծնաւ: Նոյն Սուրբ Հոգւով առաւ

—ստացաւ մարմին, հողի, միտք և այն ամենը՝ ինչ որ ունի իւրարանչիւր մի մարդ, բացի մեղքից. և այդ մարդկային բնութիւնը ճշմարտապէս առաւ և ոչ կարծիքական ձևով:

Նա մարդկան ազգի փրկութեան համար՝ յօժարութեամբ յանձն առաւ Չարշարուել, Խաշուել, Թաղուել. ոչ թէ իւր մեղքը՝ ինքը մեղք չունէր, այլ մեր մեղքերը քաւելու համար. մեզ մեր Երկնաւոր Հօր հետ հաշտեցնելու համար միայն:

Նա երեք օր ¹⁾ դերեզմանի մէջ մեռած մնաց և երրորդ օրը իւր Աստուածային կարողութեամբը Ինքը իրեն յարութիւն տուեց. օրինակ տալով մեր մահուան և յարութեան. ուսուցանելով՝ որ մահը գերուած է. նա չկայ այլ ևս. իսկ կեանքը նորից գնուած է Իրանով. և

¹⁾ Գաղափար տալ սաներին Հրէական օրակարգ ժամաթուերի մասին—ա. արև.—Ուրբաթ օրը, 6 ժամից լետոյ զկնի ճաշու—Թաղումը Յիսուսի: Բ. արև—Շաբաթ օրը: Գ. արև—լոյս Միաշաբաթ կամ Վիւրակէ. երրոր Յարեաւ: Իւրաքանչիւր արև հաշուելով մի օր՝ անում է երեք օր. երրորդից չորրորդ օրը, որ անում է Գ. արև՝ Յարեաւ:

Յերեկը բաժանում էին չորս մասի—Արևածագ. ա. մաս. ա. ժամ: Բ. մաս. Գ. ժամ. Կէս օր. Գ. մաս. Գ. ժամ. Գ. մաս. Թ. ժամ:

Գիշերն էլ բաժանում էին չորս մասի—Իւրաքանչիւր մաս՝ աւում էր «պահ». ա. պահը սկսում էր արեամտից առաջ և շարունակում էր մինչև երեկոյեան 9 ժամը: Բ. պահը՝ մինչև կէս գիշերը: Գ. պահը՝ մինչև առաւօտեան 3 ժամը: Գ. պահը՝ վերջանում էր արեածագով: Եթէ ուսուցիչը բարձար գատէ՝ կարող է բացատրել սաներին Աւետարանական նախազգուշութիւնը.—«Արթուն կացէք. զի ոչ զիտէք երբ տէր տանն գացէ. լերեկօրեայ, եթէ ի մէջ գիշերի, եթէ ի հաւախօսի, եթէ ընդ առաւօտս»: Մարկ. ԺԳ. 35:

այդ կեանքը վերջ չունի. նա անվախճան է, յաւիտենական է:

Քառասուն օր երկրի վերայ մնալուց յետոյ՝ երկինք համբարձաւ և Հօր Աստուծոյ աջ կողմը նստաւ:

Ինչ մարմնով որ համբարձաւ՝ նոյն մարմնով և Հօր Աստուծոյ փառքով գալու է միւս անգամ և դատելու թէ կենդանիներին և թէ մեռելներին և թագաւորելու է բոլորի վերայ. և Նորա թագաւորութեանը վերջ չէ լինելու:

Հաւատում ենք նաև Սուրբ Հոգուն, որ միշտ եղել է և կատարել է. և թէ Նորա ազգամար և թելադրութեամբ են գրուած Հին և Նոր Ուխտը. հին Ուխտը՝ իւր օրէնքներով և մարգարէութիւններով. իսկ Նոր Ուխտը՝ իւր սուրբ Աւետարանով: Այդ Սուրբ Հոգին էր՝ որ Յիսուսի մկրտութեան ժամանակ իջաւ Նորա վերայ և յալանեց ու վկայեց ամենքին—«Թէ այդ մկրտող Քրիստոսն է Աստուծոյ Որդին ու Երկնքի Առաքեալը: Հաւատում ենք—որ Սուրբ Հոգին բնակուած է սուրբ մարդկանց մէջ:

Մի Եկեղեցի ենք միայն ճանաչում և հաւատում. այդ Եկեղեցին Քրիստոսն է հիմնել աշխարհիս երեսին բոլոր մարդկանց համար, և Ինքը անբաժան է այդ Եկեղեցուց և Նորա մէջն է բնակուած. այդ Եկեղեցին է միայն ճշմարիտ Եկեղեցին, որ ունի չորս յատկութիւն կամ նշան—Միութիւն, Սրբութիւն, Ընդհանրականութիւն և Առաքելականութիւն:

Հաւատում ենք այդ Եկեղեցույ մէջ կատարուած Սրբարար խորհուրդներին. որոնցից—Մկրտութիւնով՝ ազատում ենք մեր նախածնողների գործած մեղքից, որ կոչում է Սկզբնական մեղք. իսկ Ապաշխարութիւնով՝ արժանանում ենք Սուրբ Հաղորդութեան խորհրդին, որով ազատում ենք ներգործական մեղքից, որ գործում ենք

մեր կեանքի մէջ. և ստանում ենք Քաւութիւն և Թողութիւն մեր մեղքերի:

Հաւատում ենք մեռելների յարութիւնը, որ նորա իրենց գերեզմաններից պիտի վերկենան նոյն մարմնով Քրիստոսի միւսանդամ գալստեան ժամանակ:

Հաւատում ենք վերջին և Ահեղ Դատաստանին՝ Յաւիտենական կեանքի գատավճուով, այսինքն՝ երբ դատաստանը կվերջանայ, դատուածները յաւիտեան կապրեն. այն զանազանութեամբ սակայն՝ որ արդարները Աստուծոյ արքայութիւնը կժառանգեն, ու այն տեղ կապրեն անվախճան յաւիտեան. իսկ մեղաւորները շարի իշխանութեան մէջ կապրեն յաւիտենական, անվախճան տանջանքներով:

Իսկ որոնք ասում են—[Թէ՛ կար ժամանակ, երբ չկար Որդին Աստուած. և կամ եղել է ժամանակ, երբ չէ եղել Սուրբ Հոգին. և կամ [Թէ՛ նորա ոչնչից են եղել և կամ ուրիշ գոյացութիւնից են առաջ եկել Աստուծոյ Որդին և Սուրբ Հոգին, և կամ փոփոխական և խառնուշփոթ բաներ են դորա՝ այսպէս ասողներին ու քարոզողներին՝ Քրիստոսի ճշմարիտ սուր Եկեղեցին նզովում է ու անիծում:

Իսկ մենք—Հայերս միշտ կփառաւորենք Նորան՝ որ յաւիտեան ժամանակներից ևս առաջ եղած էր և կարձակիտի լինի. և երկիրպագանելով կպաշտենք ու կհաւատանք Սուրբ Երրորդութեանը—Հօր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն՝ որոնք Մի Աստուածութիւն են կազմում ¹⁾:

¹⁾ Նիկիական Հանգանակը անշուշտ պիտի աւանդել սաներին. «Իսկ որք ասեն»—ը կարելի է թողուլ. եթէ նկատուի

Ե. ՄԵԾՆ ՆԵՐՍԷՍ.

Մեծն Ներսէս Սուրբ Լուսաւորչի [Ժոռան թոռն էր. զինւորական կարգին հմուտ և սենեկապետ ¹⁾ Արշակ Բ. Հայոց թագաւորի:

Արշակ Բ-ը և Հայ իշխաններն ու նախարարները Փառնբրտհն կաթողիկոսի մահից յետոյ, միաբան հաւանութեամբ խորհուրդ արին ընտրել նորա տեղը Ներսէս Մեծին, որը այդ ժամանակ գտանում էր Կ. Պօլսում: Հրակիրեցին այնտեղից և ուղարկեցին Գեսարիա. ուր հոգևոր կոչում ստանալով՝ քահանայական կարգ ընդունեց. և Եպիսկոպոսանալով՝ 364 թուին ընտրուեց Կաթողիկոս Հայոց ազգի:

Ներսէս Մեծը անօրինակ Աստուածասէր, Մարդա-

թէ ժամանակը չէ ներում՝ Շարականներից կարելի է թողուլ և չանցնել այնպիսիները՝ որպիսիք չդասաւանդելով մի մեծ կորուստ ունեցած չպիտի լինինք: Հանգանակը և առհասարակ անգիր անելու երկար աղօթքներն ու շարականները կարելի է յօդուած յօդուած և ընդհատ ընդհատ անցկենալ. ոչ թէ դասական շարունակութեամբ, այլ աւելի հետու ժամանակամիջոցներով—եթէ ճանճութիւն նկատուի սաների մէջ: Օրինակ՝ Աշխարհի Արարչագործութեան դասին կարելի է կցել Հաւատամքի առաջին անգամը. մի քանի դասերից յետոյ, ուր անգիր անելու իմաստ չկայ՝ կցել երկրորդ անգամը. Յիսուսի Ծննդեան Պատմութեանը՝ Մարմնառութիւնը. Յիսուսի Չարչարանաց, Խաչելութեան, Թաղման, Յարութեան, Համբարձման պատմութիւնները սովորելիս՝ կցել 4-որդ, 5-որդ, 6-որդ անգամները. Հոգեգալստեան պատմութեանը կցել 8-որդ անգամը. Թաղէս և Բարդուղիմէոս Առաքեալների և Սուրբ Լուսաւորչի պատմութեանը կցել—9-որդ, 10-որդ անգամները... եւ այլն. որպէսզի ճանճբալի չլինի սաներին ամբողջ Հաւատամքը մի անգամից սովորելը. իսկ յետոյ՝ հատուածական դասաւանդուածը մրացնել և մի ամբողջութիւն կազմել:

¹⁾ Սենեկապետ բառը բացատրել սաներին—արքունի դրան պաշտօնեաց, որի որոշող նշանն է՝ ոսկի բանալի, որը կարուած է լինում համազգեստի ձախ գրպանի վերայ կապտածիր նշանակաւորով: Հասկացնել—որ այդ նշանը չկար այն ժամանակ:

սէր և Հայրենասէր անձնաւորութիւն էր: Կարգապահութիւն, կանոնաւորութիւն և խաղաղասիրութիւն ասած բաները նորա սրտին շատ մօտ էին: Դժբաղդարար Կաթողիկոս դառնալուց առաջ՝ երկպառակութիւն ու խռովութիւն էր տիրում մեր աշխարհում, մեր ազգի նախարարների մէջ, աշխարհականների ու հողւորականների մէջ:

Կաթողիկոս ընտրուելուց յետոյ, իսկոյն բարեկարգութիւնների ձեռք գարկեց, որպէս զի տիրած անկարգութիւնները վերջացնէ, արմատախիլ անէ. այդ պատճառով էլ Սղգային ժողով գումարեց Աշտիշատ քաղաքում Արշակ Բ. թագաւորի հաւանութեամբ 365 թուին և Աղգօզուտ, Եկեղեցօզուտ, Մարգասիրական և առհասարակ Աստուածահանոյ կարգադրութիւններ է սահմանադրում: Չատերից մի քանիսները յիշենք—կարգադրում է հեթանոսական սովորութիւնները վերցնել. օրինակ. մօտիկ ազգականների իրար հետ ամուսնութիւնը, մեռելների վերայ փողհարների ու վարձկան լալկանների ներկայութիւնը, յուսահատ սղաւորութիւնը, ոգաւորների ահագին ծախսերը ննջեցեալին մեծաշուք թաղելու համար... և այլն: Կարգադրում է և ինքը անձամբ գործակցում է, աջակցում է — բանալ հիւրանոցներ՝ պանդուխտ օտարականների համար, աղքատանոցներ՝ թըշուառ և աշխատելու կարողութիւն չունեցող խեղճերի համար, հիւանդանոցներ՝ անտէր, անօգնական հիւանդների համար և ապրուստը սահմանում է գիւղերից ու քաղաքներից: Չիմում է Եկեղեցիներ ու Վանքեր Հայաստանի քաղաքներում, աւաններում ու գիւղերում. որոց թիւը հասնում է 2000-ի:

Բայ է անում ուսումնարաններ Յոյն և Ասորի գի-

տութիւնների. որովհետև դեռ ևս Հայոց գիրը չէր գտնուած:

Անդադար շրջելով գիւղերն ու քաղաքները՝ այցելութիւն է անում իւր հօտին, իւր ազգի որդւոցը. և հայրական սէր ու խնամք է ցոյց տալիս բոլորին առանց խտրութեան:

Թագաւորը, նախարարները, ազգի մեծամեծներն ու իշխանները, Եպիսկոպոսները. ներսիսի մեծագործութիւնները տեսնելով՝ ժողով են գումարում Վաղարշապատ քաղաքում 366 թուին և պատուում են նորան Գատրիարք տիտղոսով. և սահմանադրում են—որ Հայոց Կաթողիկոսները այլ ևս չերթան Կեսարեա օծուելու. այլ Կաթողիկոսական օծութիւնը առնուն Ազգի Եպիսկոպոսներից Վաղարշապատում: Այն օրուանից այս կարգը պահուելով՝ տևում է մինչև մեր օրերը:

Հայրենեաց փառքին և օգտին նուիրուած այդ Մեծ Հերոսը երկու անգամ Կայսերների արքունիքն է գնացել իւր Ազգի թագաւորների համար. առաջին անգամը՝ 366-ին Վաղենտիանոս կայսրին անձամբ զիմեց և հաշտեցրեց նորան մեր Արշակ Բ. թագաւորի հետ առանց պատերազմի. երկրորդ անգամը՝ 378 թուին Վաղէս կայսրին գիմեց և օգնութիւն խնդրեց. բայց փոխանակ օգնութիւն ստանալու՝ նորանից արսորուեցաւ մի անմարգարնակ կղզի:

Վաղէսից յետոյ թագաւորեց Մեծն Թէոդոս կայսրը 379 թուին. որը բարեպաշտ, Աստուածասէր, մարդասէր ու խաղաղասէր թագաւոր էր: Սա տեղեկանալով Մեծին ներսիսի անմեղութիւնը—որ Արիոսականութիւնը ¹⁾ չըն-

¹⁾ Բացատրել Արիոսականութիւնը. բայց շատ զգուշ. թեթև բացատրութիւն տալ—թէ նա ծուռն էր մեկնում Քրիստոնէութիւնը, Աւետարանը... և այլն. ինչպէս շատ անգամ օրդի-

դունելու համար է աքտորուել՝ վերագարձրեց նորան ար- սորատեղից և երկու տարի պահեց իւր մօտ. և Կայսեր առաջարկութեամբ ներկայ եղաւ Մակեդոն Պատրիարքի դէմ Կոստանդնուպօլսում կայացած տիեզերական ժողովին 381 թուին:

Արշակ Բ-ի մահից յետոյ, որ մեռաւ Անյուշ բանտում. Մեծն Ներսէս Կ. Պօլսումն էր տակաւին. Մեծն Թէո- գոսը նորա խնդրանօր, թագաւորեցնում է Հայաստանի վերայ Արշակայ Պապ որդուն. որի հետ միասին վերա- գարձաւ Հայաստան: Անշնորհակալ և ասպետախտ թագա-ւորը իւր սոյլի գործերի համար շատ յանդիմանուելով սուրբ Հայրապետից, փոխանակ շնորհակալութեամբ ըն- դունելու բազմերախտ Հայրապետի խրատները՝ մահա- թոյն է տալիս իւր մօտ կազմած ճաշկերոյթի ժամանակ գաղտնի կերպով և զրկում է Ազգն ու Հայրենիքը և Ազ- գային Եկեղեցին Հայ աշխարհի Լուսաւոր ճրագից և Հայ- րենեաց Մեծ պաշտպանից Եկեղեաց զաւառի Խախ դիւ- դում 383 թուին, երեսուն երեք տարի հայրաբար Կա- թողիկոսութիւն անելուց յետոյ: Իսկ Պապ թագաւորը անմեղ ձեռնադրուի իրեն, մեծ սգով և յուզարկաւորու- թեամբ թաղել տուեց նորա մարմինը Թիլն աւանում:

Մեծին Ներսիսի յիշատակը մեր Եկեղեցին տօնում է Կաթողիկէ սուրբ Էջմիածնի տօնի եօթնեկի Չարաթ օրը. կամ Յարութեան Բ. Կիւրակէի եօթնեկի շարաթ օրը:

քը չեն հասկանում իրենց ծնողներին կամ սաները՝ իրենց ուսուցիչներին. և նրանց խօսքերը ծուռն են պատմում կամ մեկնում: Նս կարող էի չգնել աշտեղ պղ բառը. բայց նախ՝ որ միտքը կիսատ կ'մնար. և երկրորդ՝ պէտք է ծանօթանան բառին. ապագայում Եկեղեցական Պատմութեան համար, որ պիտի սովորեն:

ԻՐ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՄԵԾԻՆ ՆԵՐՍԻՍԻ:

Այսօր տօնէ եկեղեցի զյիշատակ սրբոյն Ներսի- սի. Հայաստանեայց Լուսաւորչի. արի և քաջ հովուա- պետի՝ ընտրեալ ի գլուխ հօտին Քրիստոսի...:

Որ յանդիմանելով զթագաւորն հանգոյն մեծին Յովհաննու. ո՞վ երանելի տէր սուրբ Ներսէս. և ի վե- րայ պատուիրանաց զբաժակ մահու արբեալ ընդ ան- մահիցն դասս վերակարգեցար:

Այսօր տօնում է եկեղեցին սուրբ հայրապետ Ներ- սէս Մեծի—Հայաստանի Լուսաւորչի յիշատակը, որ Քրիստոսի բանաւոր հօտին ժիր և քաջ հովուապետ ընտրուեցաւ:

Մեծին Յովհաննու նման, որ յանդիմանեց Հերովդէս թագաւորին, և դու՛ ո՞վ սուրբ Ներսէս, յանդիմանելով Պապ թագաւորին՝ սուրբ պատուիրաններիդ փոխադարձ հատուցումը մահու բաժակը եղաւ. բայց դու անմահ- ների շարքը դասուեցար:

Զ. ՍՈՒՐԲ ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒ:

Սուրբ Սահակ Պարթևը Մեծին Ներսիսի որդին էր և Լուսաւորչայ ցեղի վերջին կաթողիկոսը: Ուսումը ստացել էր Կոստանդնուպօլսում. նա քաջ տեղեակ էր Յոյն, Պարսիկ և Սորի լեզուներին, Աստուածաբանա- կան գիտութեան և Հայկաբանութեան: Կոստանդնուպօլ- սում եղած ժամանակ բարեկամ մարդիկ խորհուրդ տուին նորան ամուսնանալ, որպէսզի Լուսաւորչայ ցեղի կա- թողիկոսութիւնը չվերջանայ: Նա կատարեց բարեկամ- ների բարի խորհուրդը. ամուսնացաւ, ունեցաւ մի դուստր,

որին անուանեց Սահականոյշ: Սահականուշին ամուսնաց-
րեց Համազասպ Մամիկոնեան նախարարի հետ: Սուրբ
Սահակի վերջին ծնունդն էր Սահականոյշը: Նա արու-
զաւակ չունեցաւ. և շատ տխուր էր—որ ինքն է վինե-
լու Լուսաւորչայ ցեղի վերջին կաթուղիկոսը. ուստի և
ջերմեռանդ աղօթքներով ինդրում էր Գրիգորի Աստու-
ծուց մի արուզաւակ: Սակայն Ամենախնամ Արարչի նա-
խասահման տնօրէնութեամբ ուրիշ բան էր վիճակուած
Հայաստան աշխարհին:

Ահա թէ ինչ—Աւագ Հինգշաբթի օրը սուրբ Սա-
հակը սուրբ Պատարագի սպասահարկութիւնից յետոյ
ամբողջ օրը Սուրբ Էջմիածնայ Տաճարից չէ հեռանում:
Տաճարի բոլոր սպասահարկութիւնը աւարտելուց յետոյ՝
ննջում է Աւագ Սեղանի սանդուխի աստիճանների վե-
րայ. տեսլեան մէջ յայտնուում է իրեն—որ «Լուսաւոր-
չայ ցեղի բահանայապետութիւնը պիտի դադարի և Ար-
շակունեաց ցեղի հարստութիւնը պիտի վերջանայ. վեր-
ջը նորից պիտի վերականգնի»: Այս տեսիլը տեսել էր
և Մեծն ներսէս, Ս. Սահակայ հայրը:

Սուրբ Սահակը խոր հառաչանքներով է ընդունում
այդ գոյժը. բայց փառարանում է Արարչի նախասահ-
ման տնօրէնութիւնը:

Սուրբ Սահակը իւր ամուսնու մահուանից յետոյ,
հրաժարուեցաւ աշխարհիկ կեանքից, աշակերտներ հա-
ւաքեց, որոնք թուով մօտ վաթսուն հոգի էին և ուսու-
ցանում էր նոցա Յոյն, Պարսիկ և Ասորի լեզուները,
Աստուածաբանութիւն, Հայկաբանութիւն և այլն:

Խոսքով Գ. թագաւորի և ազգի հաւանութեամբ
390 թուին ընտրուեցաւ Կաթուղիկոս: Մեր նախարար-
ներից ոմանք, որ չէին համաձայն այս ընտրութեանը,
յանձն առնելով իրենց վերայ մատնիչի և դաւաճանի

դէրը՝ 391-ին գնացին Պարսից դուռը և յայտնեցին Չա-
պուհին այս ընտրութեան մասին, և հազար ու մի բա-
րուրանքներ—գրպարտութիւններ բարդելով Սուրբ Սա-
հակի և Խոսրովի վերայ, սկսան շարախօսել նոցա: Չա-
պուհը, որ շատ ուրախ էր իւր սրտում հայերի այս ան-
միարանութեան ու երկպառակութեան համար՝ աւելի
օրինական կերպարանք տալ ուզելով իւր մտադրութիւն-
ներին՝ բարկացաւ—թէ ինչո՞ւ, առանց կանխօրէն իւր
համաձայնութիւնը առնելու, կատարուել է այդ ընտրու-
թիւնը: Ուստի հիմնուելով ազգուրաց նախարարների
ամբաստանութիւնների վերայ, պատգամաւորներ ուղար-
կեց Խոսրովի մօտ և կանչեց նորան իւր արքունիքը:
Խոսրովը հրաժարուեց գնալ և օգնութիւն խնդրեց Յու-
նաց Արկադիա կայսրից, բայց նա հրաժարուեց օգնել
նորան: Թէ գրսից և թէ ներսից—նախարարներից անօգ-
նական մնալով՝ դիմեց Չապուհի Արտաշիր որդուն, որին
շատ զօրքով ուղարկել էր Չապուհը Խոսրովի դէմ: Ար-
տաշիրը անգթաբար վարուեց նորա հետ—չղթաներով
կապեց Խոսրովին և տարաւ Տիգրոն. թագաւորեցնելով
նորա փոխանակ նորա Վռամշապուհ եղբօրը: Սուրբ Սա-
հակին էլ աթոռազուրկ արեց, առանց նորա երեսը տես-
նելու, 392 թուին: Խոսրովին բանտարկեց Անյուշ բեր-
դի մէջ: Ժամանակից ինչ յետոյ թուղթ գրեց Վռամշա-
պուհին, սրով կրկին հաստատում էր Ս. Սահակին Հայրա-
պետական Աթոռի վերայ: Չապուհի մահից յետոյ թագաւո-
րեց Արտաշիրը, որը շորս տարի թագաւորելուց յետոյ
մեռաւ և աթոռը ժառանգեց Վռամ Կրմանը: Սա շատ
բարեկամացաւ Վռամշապուհի հետ և արձակեց նորա
Խոսրով եղբօրը Անյուշ բերդից և ազատութեան մէջ էր
պահում նրան և շատ պատուով:

Սուրբ Հայրապետը բարեկարգում է Հայաստանը,

նորոգում է Պարսիկներից բանդած Եկեղեցիներն ու Վանքերը, որոց հետև հռիփսիմեանց Վանքը. ուր գտնելով Սուրբ Հռիփսիմեանց մատուցող մէկ արկղի մէջ, որ կնքուած էր Սուրբ Լուսաւորչի մատանիքով՝ բաց շարեց, այլ իւր մատանիքով էլ՝ երկրորդ կնիքը գրեց, 395 թուին:

Վաւաճապուհը 21 տարի արժանաւոր և ազգոգում թագաւորութիւն անելուց յետոյ. վախճանուեց խաղաղութեամբ և թողուց մի տասնամեայ ժառանգ Արտաշէս անունով. որի մանկահասակ լինելու պատճառով՝ նախարարները խնդրեցին Սուրբ Սահակին գիմել Պարսից գուռը և միջնորդել Յազկերտի առաջ—գարձեալ թագաւորեցնելու Խոսրովին: Յազկերտը կատարեց Ս. Սահակի խնդիրը և Խոսրովը դարձեալ թագաւորեց. բայց մի տարուց յետոյ վախճանուեցաւ. և թագաւորեց Հայոց վերայ Յազկերտի որդի Չապուհը:

Չապուհին յաջորդեց Վաւաճապուհը. սա Հայ նախարարների խնդրանք 422 թուին թագաւորեցրեց Հայոց վերայ Վաւաճապուհի Արտաշէս որդուն, որը 18 տարեկան էր: Վեց տարի խաղաղութիւն էր մայելում Հայոց աշխարհը: Արտաշէսը, որը կոչուում էր նաև Արտաշիւր, գեղիս և շաղկապ էր անցկացնում. և տղայաբար էր բնորոշում Ս. Սահակի հայրական խրատները և շէր կատարում:

Այնուհետև դարձեալ վրդովուեցաւ Սուրբ Հայրապետի հոգեկան խաղաղութիւնը. որովհետև նախարարները գծգոճ լինելով թագաւորի գեղիս և մոլի դործերից՝ խորհուրդ արին գիմել Պարսից գուռը և վերջացնել Արշակունեաց թագաւորութիւնը: Սուրբ Հայրապետը շատ էր յորդորում յետ կենալ այդ շար, այդ՝ ազգի համար մահաբեր խորհրդից. ասելով. «ինչպէս փոխեմ

յմ հիւանդոտ ոչխարը առողջ գազանի հետ՝ որի առողջութիւնը ինձ համար վնասակար է»: Բայց նախարարները իրենց ուղածն արին և Սուրբ Հայրապետին ու թագաւորին մատնեցին: Պարսից թագաւորը երկուսին էլ կանչեց Պարսկաստան ու բանդարկեց: Սուրբ Սահակի փոխանակ աթոռակալ կարգեց Սուրմակ երեցին. իսկ Արտաշրի փոխանակ մարգարան կարգեց Վեսմիհրչապուհ Պարսիկ մէկը: Այսպէս ահա վերջացաւ Արշակունեաց թագաւորութիւնը և Լուսաւորչայ ցեղի Քահանայապետութիւնը 428-ին և 440-ին:

436 թուին, Բրքիշոյ և Չմուէլ Ասորի աթոռակալների մահուանից յետոյ, նախարարները դիմեցին Ս. Սահակին, զգջացին իրենց արածների մասին և խնդրեցին նորից յանձն առնել Վաթուղիկոսական իշխանութիւնը. խոստանալով—թէ այդ իշխանութիւնը որդուց որդի կտրուի Ս. Սահակի սերունդներին. բայց կենդանի նահատակ Մեծ Պարթևը վճռողաբար հրաժարուելով՝ գնաց Բագրևանդայ Բլուր դիւղը, այնտեղ անցկացրեց վերջին օրերը ուր և վախճանուեցաւ 440 թուին 51 տարի կաթուղիկոսութիւն անելուց յետոյ. և թաղուեցաւ Տարօնոյ Աշտիշատ գիւղում, որ իւր սեպհական կալուածքն էր:

Վերջը նորա գերեզմանի վերայ Եկեղեցի շինուեցաւ, ուր կենում էին կրօնաւորներ, իբրև կրօնաւոր եղբայրութիւն 1):

Մեծին Սահակայ Պարթև Սուրբ Հայրապետի յիշատակը մեր Եկեղեցին աօնում է առանձին և Սուրբ

1) Բացատրել կրօնաւորների եղբայրութիւնը—Վանքական Միաբանութիւնը. օր. Կուսանաց Վանքը, Սանահնի Հաղբատի, Էջմիածնի, Սևանի... և այլն:

Մեսրոպը Մաշտոցի հետ միասին. առանձինը՝ տօնում է Մեծ Պահքից առաջ. Բուն բարեկենդանի եօթնեակներում, Առաջաւորաց Պահքից յետոյ. Իսկ միասինը՝ տօնում է Հոգեգալուստից յետոյ Յարութեան Գ. Կիւրակէի եօթնեակում:

ԻԳ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵՒԻ:

Որ նորափետուր բանիւ զարդարեալ՝ պայծառազգեցան Եկեղեցիք Հայաստանեայց ի ձեռն Սրբոյ Սահակայ...:

Նորագարդ խօսքով և քարոզութեամբ Սուրբ Սահակ Պարթև Հայրապետի՝ Հայաստանեայց Եկեղեցիքը հոգևոր զգեստներով պայծառացան:

Է. ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՎԲ ՄԱՇՏՈՑ.

Սուրբ Մեսրոպը Վարդապետը Եկեղեցական սուրբ գրքերից Մաշտոց ¹⁾ ասուած գիրքը կանոնաւորելու համար՝ կոչուում է Մեսրոպը Մաշտոց:

Սուրբ Մեսրոպը Մաշտոց Վարդապետը Տարոն գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր. Վարդան անուն մի բարեպաշտ մարդու որդի. Մեծին Ներսիսի աշակերտը. գիտէր Յունաց, Պարսից և Ասորւոց լեզուները. նախ՝ ատենադպիր էր Հայրապետի մօտ. որի մահուանից յետոյ՝ Արշակունեաց թագաւորների մօտ զիւանադպրի կամ քարտուղարի պաշտօն էր վարում. հմուտ էր նաև

¹⁾ Մաշտոց գրքի մասին հարեանցի ծանօթութիւն տալ սաներին. նրանք յաճախ տեսած կլինին քահանաների ձեռքին այդ գիրքը, Մկրտութեան և Պսակի խորհրդակատարութեանց ժամանակ:

զինւորական արհեստին: Այսպիսի պարապմունքների մէջ ևս՝ նա միշտ ուսումնասիրում էր սուրբ Գիրքը և հոգևոր սիրով էր վառում. ուստի և թողեց աշխարհային փառքն ու վայելչութիւնը, առանձնացաւ Գողթան գաւառը և մի վանքում արեգայ ձեռնագրուելով՝ սկսաւ վանական կեանք անցկացնել: Թողովեց շատ աշակերտներ և կրթեց նրանց Աստուածային ուսմունքի մէջ. որոց հետ քաղաքներ ու գիւղեր պտտելով՝ քարոզում էր նոցա ճշմարիտ կրօնը և ջնջում էր աւելորդապաշտութիւնները: Իսկ 396 թուին, Վաւաշապուհի թագաւորութեան հինգերորդ տարին, լսելով Մեծին Սահակայ մեծամեծ գործերը՝ թողեց ճգնողական կեանքը և եկաւ միայաւ Ս. Սահակի հետ. որի հրամանով սկսաւ քարոզել փրկութեան ճանապարհը Հայաստանի զանազան մասերում:

Հայոց Սուրբ Սահակ Պարթև Հայրապետի մահից յետոյ վեց ամիս կառավարում է Հայրապետական Աթոռը. և վախճանւում է 441 թուին, որի սուրբ մարմինը Վահան Ամատուհի իշխանը հանդիսաշուք յուղարկաւորութեամբ հանգստացնում է Օշական գիւղումը. և նորա գերեզմանի տեղումը Եկեղեցի է շինում. գերեզմանը բէմի տակն է:

Սուրբ Մեսրոպը Մաշտոցի յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է Սուրբ Սահակ Պարթև Հայրապետի հետ առանձին. և Սուրբ Թարգմանիչների հետ էլ առանձին:

ԻԳ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՎԲԱՅ ՄԱՇՏՈՅԻ:

Հրեշտակ երևեցար ի յերկրի և վարս ունէիք Աստուծոյ հաճոյական...:

Ստացող եղբր պատուիրանաց Սուրբհոգւոյն. և

ապրեցար ի յաղբից հրապուրողին. կատարեցեր գա-
ռաքինութիւն...:

Երկրի վերայ հրեշտակ երևեցար. որովհետև Աստու-
ծուն հաճելի—գուրեհան վարք ունէիր:

Սուրբ Հոգւոյ պատուիրանները ստացար. չարի հը-
պուրանքներէից ազատուեցար. առաքինի գործեր կա-
րատարեցիր ¹⁾:

Բ. ՏԱՌԵՐԻ ԳԻՒՏԸ:

Սուրբ Մեսրոպը իւր քարոզութեան գործի մէջ
մեծ դժուարութիւնների էր հանդիպում. որովհետև ին-
քըն էր կարգում սուրբ գիրքը և ինքն էր թարգմանում
և ապա քարոզութեամբ րացատրում: Այս դժուարու-
թիւնների առաջն, ընդ միշտ, առնելու համար՝ մտածեց
Հայոց գրերը գտնել: Ուստի թողեց Գողթան գաւառը,
եկաւ Վաղարշապատ, դիմեց Սուրբ Սահակին և յայտնեց
նորան իւր մտադրութիւնը. որը իւր կողմից ևս յայտ-
նեց նորան—[Թէ ինքն էլ է մտածում այդ բանի մասին:
Երկուսը միասին ներկայանում են Վռամշապուհ թա-
գաւորին և յայտնում են իրենց խորհուրդը:

Վռամշապուհը, լինելով խելացի և ուսումնասէր մի
թագաւոր, ամենայն բարեհաճութեամբ խոստանում է
աջակցել այդ սուրբ և օգտակար մտադրութեան իրա-

¹⁾ Բացատրել սաներին—որ լիչեալ երկու տուն շարա-
կանների միտքն այն է՝ որ Սուրբ Մեսրոպը թողեց աշխար-
հային կեանքի վախճութիւնը, որից կարող էր հրապուրուել
և առաքինի գործեր չկատարէր ու Աստուծուն էլ հաճելի չլի-
նէր. բայց նա ազատուեցաւ—կրօնաւորական սքէմի տակ շատ
բարեք արեց. ինչպէս կսովորենք «Տառերի գիւտի» պատմու-
թիւնից:

գործմանը: Սուրբ Սահակ Հայրապետը ժողով է կազմում
Վաղարշապատում. ուր ներկայ են յինում եպիսկոպոսներ
ու վարդապետներ. այդ ժողովի մէջ Վռամշապուհը յայտ-
նում է—[Թէ ինքը լսել է Հաբէլ քահանայից, որ Միջա-
գետրում Գանիէլ գիտնական Ասորի եպիսկոպոսի մօտ
գտանում են Հայոց մի քանի հին նշանագրեր: Ժողովի
որոշմամբ ուղարկում է Վահրիճ իշխանը թագաւորի և
եպիսկոպոսների յանձնարարական թղթով և ներկայա-
նում է Գանիէլ եպիսկոպոսին Հաբել քահանայի հետ մի-
ասին. նշանագրերը բերում են և, ինչպէս սովորել էին
Գանիէլից տառերի հեգելը՝ նոյնպէս սովորցնում են Ս.
Սահակին և Մեսրոպին: Երկար վարժմունքներ անելուց
յետոյ, թագաւորի հրամանագրով հաւաքւում են ուշիմ
մանուկներ և սկսում է նոցա կրթութիւնը նոյն նշանա-
գրերով: Ս. Սահակ և Մեսրոպը երկու տարի տքնեցան,
ջանացին սորվեցնել, բայց անօգուտ վաստակեցան, որով-
հետև նկատեցին—որ ձայնաւոր տառեր չլինելուն պատ-
ճառով՝ տառերը չեն հեզւում. ուստի աւելի նպատակա-
յարմար համարուեցաւ Սուրբ Մեսրոպի անձամբ գնա-
լը Գանիէլի մօտ. և նա առնելով հետը ուշիմ աշակերտ-
ներից ոմանց՝ գնաց Միջագետք Գանիէլի մօտ: Բաւական
աշխատելուց յետոյ, տեսնելով որ չէ յաջողում՝ հեռա-
նում է նորանից. և հետն առնելով Յովհան Եկեղեցացի
և Յովսէփ Պաղնացի աշակերտներին, դիմում է մի քա-
նի յայտնի գիտնականների աջակցութեանը. նախ՝ Եղե-
սիա—Պղատոս գիտնականի մօտ, բայց ապարդիւն. յետոյ՝
Փիւնիկէ—Եպիփանոս գիտնականի մօտ, բայց նրան վախ-
ճանուած է գտնում. յետոյ գնում է Սամուսատ Հոռփանոս
գիտնականի մօտ. այնտեղ ևս ապարդիւն: Տեսնելով որ
դուր ջանք, անօգուտ վաստակ է իւր դիմումները գիտ-
նականներին՝ դիմում է Աստուծոյ օգնութեանը:

Եւ ահա 406 թուին Սամուաատ կղզում տեսիլք է տեսնում և տեսիլքի մէջ մի վէմ և մի թաթ, որ գըրում էր վիմի վերայ Հայոց Այբուբէնքը: Սուրբ Մեսրոպը, իւր կէս քուն կէս արթուն տեսիլքում տեսածը, գրի է անցկացնում իսկոյն, որ շմոռանայ, և ուրախ ուրախ շտապում է Հռոփանոսի մօտ. որի օգնութեամբ կանոնաւոր դասաւորելով՝ այնպէս են ձևակերպում, որ ազատ կերպով և հեզում են և կարդացում: Իսկոյն թարգմանում է Նոր Կտակարանը և Առակաց գիրքը Յունարէնից իւր հետ տարած աշակերտների գործակցութեամբ:

Այս ուրախալի համբաւը հասնում է Վաղարշապատ, և Վռամշապուհ թագաւորն ու Սուրբ Սահակ Պարթև Հայրապետը մեծաշուք ընդունելութիւն են պատրաստում Սուր Մեսրոպի համար: Գալիս է Տառազիւտ Սուրբ Վարդապետը, ընդունւում է սիրալիր շքով, և այնուհետև Վռամշապուհի արքայական թղթով Հայաստանի քաղաքներից ու գիւղերից ընտրւում են ուշիւ պատանիներ, բերւում են Վաղարշապատ, բացւում են դպրոցներ, թարգմանւում են սուրբ գրքեր և Հայոց Եկեղեցւոյ Աստուածապաշտութիւնը կատարւում է Հայերէն լեզուով. իսկ Սուրբ Սահակը իւր աշակերտների աջակցութեամբ թարգմանում է Աստուածաշունչը Ասորերէն լեզուից:

Սուրբ Մեսրոպի հրաշալի Տառազիւտի շնորհիւ և Վռամշապուհ թագաւորի և Սուրբ Սահակ Կաթողիկոսի աջակցութեամբ ծաղկում, բարգաւաճում է Հայ գըրութիւնը Ե-որդ գարում. և այդ գարը անմահ պարծանքի կնիքը ճակատին դրոշմելով՝ ասում է «Ոսկէ դար»:

Սուրբ Մեսրոպը կազմեց նաև Վրաց ու Աղուանից այբուբէնքը: Վրաց Բակուր իշխանը և Մովսէս կաթողիկոսը մարդիկ ուղարկեցին Սուրբ Մեսրոպի մօտ, խընդրելով, որ իրենց համար ևս նշանագրեր հնարէ: Սուրբ

Մեսրոպը առնելով իւր հետ աշակերտներից մի քանիսին և Զաղայ անուն մի թարգմանիչ, գնաց Վրաստան և հնարելով նոցա համար նշանագրեր և դպրոցներ բանալով՝ սորվեցրեց աշակերտներին նոյն տառերով գրել ու կարդալ. և յանձնելով գործի առաջնորդութիւնը Տիրայր Խորձենացի և Մուշէ Տարոնացի աշակերտներին՝ մի քանի ժամանակից յետոյ գնաց Աղուանից աշխարհը, ուր նոցա Արսվաղէն թագաւորի կարգադրութեամբ և Բէնիամին անունով մէկի գործակցութեամբ ու Երեմիա կաթողիկոսի հաճութեամբ Աղուանից համար ևս հնարեց նշանագրեր. բացեց դպրոցներ, հաւաքեց աշակերտներ և նոյն գրերով սորվեցրեց գրել ու կարդալ. թողնելով այնտեղ Ենովք, Գանան և վերջը Յովնաթան աշակերտներին՝ ինքը վերադարձաւ Հայաստան:

Անցնելով Հայաստանի արևմտեան կողմը—Յունաց բաժինը՝ այնտեղ ևս սկսեց դպրոցներ բանալ. բայց Յունական կառավարութիւնը թոյլ չտուեց: Սուրբ Սահակի յանձնարարութեամբ գնաց Կոստանդնուպօլիս և դիմեց Թէոդոս փոքրին, որ նոյն ժամանակուայ կայսրն եր. նորանից և՛ թոյլտուութիւն ստացաւ և Էկլէսիաստիկոս գիտնական տիտղոսով պատուեցաւ. որ կնշանակէ վարդապետ Եկեղեցւոյ և պատուով վերադարձաւ Հայաստան:

ԻՅ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ ՄԵՍՐՈՎԲԱՅ.

Որ երկոքումբք սուրբ Լուսաւորչօք տանս Թորգոմայ. հաստատեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց. զլոյս իմաստից ի մեզ ծագելով...:

Մեր Թորգոմայ տան երկու սուրբ լուսաւորիչներով
 Հայաստանեայց Եկեղեցիները հաստատեցիր. իմաստից և
 դիտութեան լոյսը ծագելով Հայաստանի մէջ. որովհետեւ
 տառերը գանուեցան, Սուրբ գրքերը Հայերէն թարգմա-
 նուեցան, Աստուածապաշտութիւնը Հայոց լեզուով սկսաւ
 կատարուել, դպրոցներ բացուեցան և Հայ դպրութիւնը
 սկսաւ ծաղկիլ:

ԻՁ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՏԱՌԱԳԻՒՅՑԻ ԵՒ ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՎԲԱՅ.

Որ խորհրդեամբ ճշմարիտ լուսոյ փառաց Անե-
 դին. նկարագրեցաւ մեզ գիր կենդանի յարգանդ մա-
 թուր մեծին Մեսրովբայ... նմանեալ Մովսիսի տէր
 վարդապետ. բերելով գգիր օրինաց ի Հայաստան
 աշխարհ. որով լուսաւորեցան շագգ որդւոց Թորգոմայ:

Անեդի—Յաւիտենական Արարչի խորհրդաւոր փառ-
 քը ճշմարիտ լուսով թափանցեց Մեծին Մեսրովբի մտքի
 մէջ. կենդանի գրի—Հայկական Այբուբէնքի իսկական
 նկարագիրը տալով նորան:

Ինչպէս Մովսէս մարգարէն Սինայ լեռան բարձուն-
 քից օրինաց գիրը—Տասնաբանեայ պատուիրանները բե-
 րեց Իսրայէլեան ազգին՝ նորա նման և մեր Տառագիւտ
 վարդապետը նոր Ուխտի Սիրոյ Օրէնքը բացայայտող
 Հայոց Գիրը բերեց Հայաստանեայց ժողովրդին և Թոր-
 գոմայ որդիքը—Հայերը լուսաւորուեցան այդ Աստուա-
 ծահրաշ յայտնութեամբ գտնուած Գրով:

Թ. ՍՈՒՐԲ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԳ.

Սուրբ Սահակի և Մեսրովրի առաջին աշակերտները
 ուսուցիչներ են կարգուած նորաբաց դպրոցների նորեկ
 աշակերտներին. և երբ վերջիններս աւարտում են իրենց
 ուսումը՝ այն ժամանակ ընտրուած են նոցանից վաթսու-
 նի չափ ընդունակ, յառաջագէտ աւարտողներ և Վաւմ-
 շապուհի ու Սուրբ Սահակի յանձնարարական թղթերով,
 որոնք գրուած են լինում Թէոդոս կայսրի, Պրակզ և Ատ-
 տիկոս Պատրիարքների վերայ, որպէս զի ուղարկուած
 Հայ երիտասարդ ուսանողութեան վերայ խնամք ունե-
 նան՝ ուղարկուած են Աթենք, Եդեսիա, Կեսարիա, Բիւ-
 դանդիոն Ալեքսանդրիա և ուրիշ տեղեր, ուր գիտու-
 թիւնը ծաղկած էր այդ միջոցին: Մեծ յաջողութեամբ
 պարապում են նորա և այդ ժամանակ Ատտիկոս և Մար-
 սիմիանոս պատրիարքների և բարեկամ մարդկանց միջո-
 ցով գտնում են Աստուածաշնչի մի ընտիր օրինակ. որև
 առում է Եօթանասնից թարգմանութիւն. որը Պաղո-
 մէոս թագաւորի հրամանով եօթանասուն հօգի գիտնա-
 կան մարդիկ Երրայեցերէն բնագրից թարգմանում են
 Յունարէն: Այդ օրինակն առնում են հետեւերը և ուրախ
 ուրախ բերելով Հայաստան՝ տալիս են իրենց սիրելի և
 բարերար Ուսուցիչներին—սուրբ Սահակին և սուրբ Մես-
 րովբին. ու իրենք կրկին վերագառնում են իրենց ու-
 սումնավայրերը:

Սուրբ Սահակը և սուրբ Մեսրովբը ծայրէ ի ծայր
 կարգալով Եօթանասնից թարգմանած Աստուածաշնչի
 այդ ընտիր օրինակը և համեմատելով Ասորերէնից թարգ-
 մանածի հետ՝ շատ են հաւանում. և համոզուելով՝ որ
 այս օրինակը աւելի ճիշտ է և մօտիկ բնագրին, քան
 թէ իրենց Ասորերէնից թարգմանածը՝ սկսում են նորից

Թարգմանել այդ նոր բերածը իրենց աշակերտներին հետ, որոնց մէջ էր և Եզնիկ Կողբացին, իբրև յաջող Թարգմանիչ: Այդ Եօթանասնից օրինակն է, որ այսօր ունենր մենք Հայերս: Այդ Թարգմանութիւնը հնագոյնն է բոլոր Թարգմանութիւնների մէջ և այնքան սքանչելի՝ որ օտար ազգի մատենագիրները գովում են շատ, իսկ Անգղիացի Վիստոնեան եղբայրները անուանում են՝ «Թագունհի ամենայն Թարգմանութեանց», որպէս Յովհաննէս Աբրողեբ գերմանացին շատ մեծ գովասանքներ է մէջ բերում իւր մի գրուածքում լատինական երևելի հեղինակներից, մանաւանդ մէկի հետևեալ խօսքերը—«Հայկական Աստուածաշնչի Թարգմանութիւնը այնքան ընտիր է, որ արժան էր նորա համեմատութեամբ ուղղել Յունական բնագիրը»:

Ուղարկուած Հայ ուսանողները ուսումը աւարտելուց յետոյ վերադառնում են Հայաստան «հարսանեաց երգեր նուագելու յուսով» ասում է նոցանից մէկը. բայց, ինչ են տեսնում — իրենց բարերարները չկան. նորա վախճանուած են. ցաւում են—որ չկարողացան իրենց ստացած ուսման պտուղներով ուրախացնել իրենց բարերարներին. ցաւում են նաև—որ տեսնում են Հայաստանի մէջ իրենց տեսած խաղաղութիւնը չկայ. այլ խռովութիւն, երկպառակութիւն, Պարսիկներից հարստահարութիւն. ցաւում են—որ տեսնում են՝ թէ իրենց վերայ ուշադրութիւն դարձնող չկայ. և մանաւանդ՝ որ իրենց կեանքն էլ վտանգի մէջ է. ուստի դեռ ևս ոչ մի բանի ձեռք չեն դարկում. սպասում են որ աշխարհը խաղաղուի և յետոյ սկսեն իրենց գործունէութիւնը: Վերջապէս սկսում են նորա ազատ գործել Վահան մարզպանի և Գիւտ կաթողիկոսի օրով. Թարգմանութիւններով և ինքնագիր երկերով ճոխացնում ու հարստացնում են իրենց

բարերարների սկսած Հայ դպրութիւնը, գրականութիւնը, լեզուն, կրօնական ու դպրոցական կեանքը:

Սորա ասում են՝ Երկրորդ կարգի աշակերտներ. իսկ սոցա ուսուցիչները, որոնք Սուրբ Սահակին և Մեսրոպին էին միայն աշակերտութիւն արել և Արտասահման շէին գնացել՝ նորա ասում են՝ Առաջին կարգի աշակերտներ:

Թէ առաջին և թէ երկրորդ կարգի աշակերտները միասին ասում են Թարգմանիչներ. որոց տօնական յիշատակը կատարում է մեր Եկեղեցին Հոգեգալստից յետոյ Գ-որդ Գիւրակէի եօթնեկին՝ միայն Սուրբ Սահակայ և Մեսրոպայ. իսկ Խաչվերացի Գ-որդ Գիւրակէի եօթնեկին՝ միւս բոլոր Թարգմանիչների յիշատակը առանձին շարականով, որի վերնագիրն է *Կանոն Սրբոց Թարգմանչաց*:

Ի՛է. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ.

Որ զգիտութիւն բո գերկնային՝ և զհոգևոր զիմաստութիւն. առատապէս ծաւալեցեր յեկեղեցիս Հայաստանեայց ի ձեռն սրբոց Թարգմանչացն...:

Ո՛վ Աստուած, Քո երկնային գիտութիւնը և հոգևոր իմաստութիւնը առատապէս ծաւալեցիր—փռեցիր Հայաստանեայց Եկեղեցիների մէջ մեր սուրբ Թարգմանիչների ձեռքով:

Ժ. ՍՈՒՐԲ ԱՏՈՎՄԵԱՆՔ.

Փրկչական 428 թուին, 580 տարի տեկուց յետոյ, Արշակունեաց թագաւորութիւնը վերջացաւ, Հայաստանը երկու մասի բաժանուեցաւ. մի բաժնին տիրում են Յոյները և միւսին՝ Պարսիկները: Պարսիկները վաղուց մտադիր էին Հայերի, Վրացիների, Աղուանների և միւս հարևան Քրիստոնեայ ազգերի մէջ իրենց կրօնը տարածել—արևապաշտութիւնն ու կրակապաշտութիւնը: Նոցա մեծ երկիւղը Յոյներին էր. որովհետև նսքա, իբրև Քրիստոնեայ հզօր պետութիւն, կարող էին վտանգաւոր ժամանակին օգնել իրենց հաւատակիցներին:

Պարսիկների ամենամեծ ջանքն էր—որ թուլացնեն Յոյների ոյժը, զօրութիւնը. և այնուհետև ազատ, արձակ, համարձակ տիրեն փոքր ազգերին—հարևան Քրիստոնէաներին:

Նոքա հասան իրենց նպատակին. մի անգամ պատերազմ ունենալով Յոյների հետ՝ յաղթում են նրանց. և այնուհետև հպարտացած այդ յաղթութիւնով՝ պատրաստուում են պատերազմել նաև Հոնաց գէմ: Բայց նախքան պատերազմ սկսելը՝ հրաման է ուղարկում Պարսից Յազկերտ թագաւորը իւր հպատակ ազգերին, որ օգնեն իրեն իրենց զօրքերով, այրուձիերով:

Հայերն ևս միւս ազգերի հետ գնում են օգնութեան. յաղթութիւնը Պարսիկներն են տանում եօթը տարի պատերազմելուց յետոյ, և հրաման է ուղարկում հպատակ ազգերին—արեգակին ու կրակին երկրպագութիւն տալ. իսկ պատերազմում գտնուողներին արգելում է հայրենիք վերադառնալը:

Հայ իշխաններից Ատոմ Գնունին և Մանաճիհր Ռըշտունին, առ ոչինչ համարելով այդ հրամանը՝ իրենց զօր-

քերով ուզեցին փախչել Հայաստան. բայց Պարսից զօրքերից նահատակուեցան 449 թուին: Եւ բոլոր նահատակները Ատովմ Գնունու անունով՝ կոչուեցան Ատովմեանք. որոց յիշատակը կատարում է մեր Եկեղեցին Առաջաւորաց Պահոց հետևեալ եօթնեկին կամ Բուն Բարեկենդանի նախնիաց եօթնեկին,

ԻՐ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱՏՈՎՄԵԱՆՑ.

Աղաչեմք զքեզ Տէր բարեխօսութեամբ սրբոց Ատովմեանց. որք նահատակեցան ի ճակատամարտ պատերազմի. յաղթող գտան ընդդէմ թշնամւոյն. բարեխօսութեամբ սոցա Քրիստոս խնայեա ի մեզ:

Աղաչում ենք Քեզ, Տէր, սուրբ Ատովմեանց բարեխօսութեամբը. որոնք ճակատ առ ճակատ պատերազմի մէջ նահատակուեցան. և թէպէտ նահատակուեցան մարմնով՝ բայց յաղթեցին հոգւոյ անվահերութեամբ—Սուրբ Հոգւոյ սուրբ իրենց մէջքին կապած. յաղթեցին Յիսուսի խաչի նշանովը—փրկութեան սաղաւարտը զլիններին դնելով. յաղթեցին հաւատի սպառազինութեան զրահը հագած—իրենց սիրտը մարուր տաճար պատրաստելով սուրբ Անուանդ համար, յաղթեցին Քո և Հայրենեաց սիրով—իրենց սուրբ արիւնը թափելով: Արդ՝ նոցա բարեխօսութեամբը խնայիր մեզ:

ԺԱ. ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԳԱՆԱՆՔ.

Մամիկոնեան Սուրբն Վարդան՝ Սուրբ Սահակ Պարթևի թոռն էր: Յունաց բաժնումը Թէոդոս կայսրից զօրավար կարգուեցաւ. յետոյ գալով հայաստան, նոյն պաշտօնի

մէջ հաստատուեցաւ նաև Պարսից Վաւմ թագաւորից։
 Վաւմին յաջորդում է Յազկերտ Բ. Քրիստոնեանե-
 րի կատարի թշնամին. որը Յունաց 'և Քուշանաց դէմ
 ունեցած պատերազմների յաղթութիւնը տարած լինե-
 լով՝ հպարտանում է. և Հայերին, Վրացիներին, Աղուան-
 ներին Պարսիկ դարձնելու երազներով ոգևորուած՝ Միհր-
 ներսէ՛հ զօրավարի ձեռքով հրովարտակ է ուղարկում
 երեք ազգերին ևս, որ գան իւր մօտ։ Անօգնական Հայերը
 գնացին. Վարդան և իւր ընկերները կեղծ ուրացան Քը-
 րիստոնէութիւնը և առ երեսս երդրպագութիւն տուին
 արեգակին, որպէսզի չաքսորուին ու Հայաստանը անտէր-
 չմնայ. այլ մտածեցին—որ կեղծ ուրացութեամբ կհաւա-
 տացնեն Յազկերտին, կազատուին նորա ձեռքից, և դա-
 լով Հայրենիք՝ կհոգան Հայրենեաց փրկութեան համար.
 այդպէս էլ արին։

Յազկերտը ուրախացած նոցա ուրացութեամբ՝ մեծ
 պատուով ձանապարհ ձգեց նոցա. և նրանց հետ 700 մո-
 գեր դրեց, որ շատ շուտով կրակապաշտութիւնը տարա-
 ծեն Հայաստանում ¹⁾։

Սուրբ Վարդանի ընկերներից միայն Վասակ Սիւ-
 նեաց նախարարն էր՝ որ սրտանց ուրացել էր Քրիստո-
 նէութիւնը. նա մարդպան էր կարգուած Հայոց աշխարհի-

Երբ հասան Հայաստան՝ Վարդան և իւր ընկերնե-
 րը փախան Պարսկական մոգախումբ բանակից, մտան
 իրենց հայրենակիցների մէջ, գիմեցին Յովսէփ Կաթու-

¹⁾ Պատմել սաներին թէ—ինչ գաղտնի պատուէրներ էր
 տուել—Հալխօսութիւնը վերջացնել, Պարսկական լեզուն տա-
 բածել, Պարսից դպրոցներ բանալ Հայերի համար, չաղջիկնե-
 րին Պարսկական տարազ հագցնել և Պարսիկ տղաների հետ
 ամուսնացնել. «ոմանց կաշառել : ոմանց վախեցնել. ևսլն»։

դիկոսին, թողութիւն խնդրեցին իրենց սուտ ուրացու-
 թեան համար. և ուխտապահ նախարարներն ու սուրբն
 Վարդան վառուած Աստուծոյ և Հայրենեաց սիրով՝ իս-
 կոյն հաւարեցին իրենց զօրքերը և յարձակուելով Պար-
 սից զօրքերի վերայ ահագին ջարդ տուին ու քշեցին
 երկրի սահմաններից. Վասակ Սիւնին էլ փախաւ իւր աշ-
 խարհը—Սիւնիք։ Պարսիկների շինած կրակատները քան-
 դեցին, կիսակործան Եկեղեցիները նորոգեցին, շինեցին,
 մոգերին քշեցին Հայոց աշխարհից, ուրացողներին սպա-
 նեցին, Վասակի կալուածքը քարուքանդ արին, իրեն էլ
 բռնեցին և ուղում էին պատժել կամ սպանել. բայց
 Սուրբ խաչի և Աւետարանի վերայ երդուելով—[Թէ ին-
 քը սուտ է ուրացել՝ խաբեց Սուրբ Վարդանին և ուխ-
 տապահ նախարարներին. ազատուեցաւ սոցա ձեռքից.
 բայց ծածուկ խորհուրդներ էր տալիս մոգերին, մոգպե-
 տին, Միհրներսէհին—[Թէ ինչ պիտի անեն՝ որ Հայե-
 րին Պարսիկ դարձնեն։ Այս բոլորը կատարուում էր 450
 թուին։

Յազկերտ լսելով այս անսպասելի անցքի մասին՝
 դառնացաւ, կատաղեցաւ ու փրփրեց. և անթիւ զօր-
 քեր ու փիղեր ուղարկեց Միհրներսէհ հազարապետին,
 բնաջինջ անել Հայն ու Հայութիւնը։ Միհրներսէհը զօրքի
 հրամանատարութիւնը յանձնելով Մուշկան Նիւսալա-
 ւուրտին՝ պատուիրեց—Վասակի խորհրդով գործել.
 Վասակը միացաւ նորա հետ։

Հայ Ուխտապահ նախարարները Սուրբ Վարդանի
 հետ իմանալով—որ Պարսիկները ահեղ պատրաստութեամբ
 Հեր և Զարեանդ գաւառներից անցնելով՝ բանակ են
 դրել Արտաղ գաւառի Աւարայր դաշտի վերայ, Տղմուտ
 գետի մօտ՝ հաւարում են Արտաշատ քաղաքում 66,000

գորք և դիմում են ճակատամարտ տալու Պարսից բանակին:

Հասնում են Աւարայր. այնտեղ, նախ քան պատերազմը, Յովսէփ Վաթուղիկոսի ներկայութեանը Ղևոնդ երէցը և Սուրբ Վարդանը ազդու խօսքերով ոգևորում են զօրքերին, չմկրտուածներին մկրտում են և Սեղան ուղղելով՝ Սուրբ Պատարագ են մատուցանում և բոլոր զօրքերը հազորւում են. և ասելով «Թո՛ղ հաւասարուի մեր մահը արդարների մահուանը»՝ սկսում է պատերազմը 451 թուին, Յունիսի 2-ին:

Յաղթութիւնը հայոց կողմն էր, եթէ Վասակ ուրացողը իւր զօրքերով շանցնէր Պարսից բանակը. բայց և այնպէս պատերազմը ահեղ էր, կռիւը յուսահատական: Սուրբ Վարդանը առիւծ էր դարձել և նորա ընկերները՝ կորիւններ. կատաղաբար կուռում էր Սուրբ Վարդանը և հաւի պէս թուցնում էր Պարսիկների գլուխները. բայց բիւրաւոր նետերի դէմ այլ ևս չկարաց դիմանալ նորա լեռնացած կուրծքը. նա ընկաւ. և պատերազմը վերջացաւ, արևն էլ մայր մտաւ:

Հայերի կողմից ընկան Հայրենեաց նահատակները 1036 հոգի. իսկ պարսիկների կողմից՝ 3544 հոգի:

Սուրբ Վարդանի և նորա հետ ընկած նախարարների անուններով է երգւում մեր եկեղեցում «Նորահրաշ պսակաւոր» շարականը. որ գրել է Սուրբ Ներսէս Ընորհալի հայրապետը:

Սուրբ Վարդանի անունով, պատերազմի մէջ ընկած նահատակները, կոչւում են Վարդանանք. այդ 1036 նահատակ վկաների նահատակութեան հանդիսի յիշատակը, որ անմուաց է ամեն մի հայի համար, մեր Եկեղեցին կատարում է Բուն բարեկենդանի եօթնեկի չինգչարթի օրը:

Նահատակ զօրավարներից գլխաւորներն են—Պարագլուխ Վարդան քաջ նահատակը—Աւարայրի սրտի կարմիր Վարդը, Խորէն խորհրդականը. Արտակ քաջը. Հմայեակ՝ Հօր ընծայեալը. Տաճատ զարմանալին. Վահան վեհ երևեալը. Արդարութեամբ ճոխացեալ Արսէն ցանկալին. Գարեգին յառաջագէմը: Սորա են՝ որոնց անմահ և պարծանաց արժանի անունները զարդարում են «Նորահրաշ»-ի տուների գլխակարգութիւնը:

ԻԹ. ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ:

Նորահրաշ պսակաւոր. և զօրագլուխ առաքինեաց, վառեցար զինու Հոգւոյն՝ արիաբար ընդդէմ մահու. Վարդան քաջ նահատակ՝ որ վանեցեր զթըշնամին՝ վարդագոյն արեամբդ քո՝ պսակեցեր զեկեղեցի: Բամկական խումբ հազարաց՝ և երեսնից թիւքնդ վեցից՝ որը ընդ նոսին նահատակեալ արիաբար պատերազմաւ. և հեղին զարիւնս իւրեանց ի նորոգումն եկեղեցւոյ . ընդ նոսին պսակելով ի յերկնաւոր հանդիսադրէն:

Գոհութեամբ փառատրութիւն՝ Երրորդութեանդ նուազեմք. բազմութեամբ պսակելոցս՝ զմեօք մածեալ առաքինեացս. եկեղեցիք հայաստանեայց՝ պայծառապէս զարդարեցան. ունելով միշտ բարեխոս՝ զճգնութիւն մարտի սոցա:

Խեղբից վեր հրաշալի պսակը գլխիդ դրած՝ առաքինի քաջերին զօրագլուխ դարձար. և Աստուծոյ և Հայրենեաց փառքի համար Սուրբ Հոգւոյ սպառազինութեամբը, այսինքն— Հաւատով, Յուսով և Սիրով զի-

նուկելով՝ քաջաբար ընթացար դէպի մահու ճակատամարտը, նվ Վարդան, քաջ ու կարմիր նահատակ. Աստուածդ ու Կրօնդ, Ազգդ ու Հայրենիքդ հայհոյող և կործանել ցանկացող թշնամիդ քշեցիր և վարդ կարմիր արիւնդ թափելով՝ Քրիստոսի սուրբ Եկեղեցու—հաւատացեալ Հայութեան ճակատը արիութեան և քաջութեան, Աստուածսիրութեան և Հայրենասիրութեան վեհանունով պսակեցիր:

Հազար երեսուն և վեց քաջամարտիկ նահատակները իրենց գլխաւոր զօրավարներին բոլորաշուք խումբ կապելով՝ նահատակուեցան, արիաբար ու քաջաբար պատերազմելով. և Եկեղեցւոյ նորոգութեան համար թափեցին իրենց արիւնը. և իրենց քաջարի պարագլուխ զօրավարների հետ միասին փառքի ու հոգևոր յաղթութեան պսակը ստացան Երկնաւոր և նահատակութեան ամենամեծ հանդիսադիր Յիսուս Քրիստոսից:

Մեր շուրջը հաստատ ու անբաժան միութեամբ հաւարուած պսակաւոր առաքիւնիների բազմութեան հետ միասին՝ զոհացողական փառատութիւն ենք նուագում—եզանակում Սուրբ Երրորդութեանդ. որովհետև Հայաստանեայց Եկեղեցիները պայծառապէս զարդարուեցան. նոցա նահատակութիւնը բարեխօս ունիմք Քո առաջ, նվ Սուրբ Երրորդութիւն:

ԺԲ. ՍՈՒՐԲ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՔ:

Ղևոնդ երէց Վահանդեցին Սուրբ Սահակի և Մեսրոպի աշակերտներին էր:

Երբ մոգախումբ բանակը ոտք դրեց Անզղ գիւղաբազարը և սկսան քանգել Եկեղեցին՝ Ղևոնդ երէցը առաջինը եղաւ որ դէմ դրեց մոգպետին. և Ծաղկոտն գաւառի Եկեղեցւոյ միաբանութիւնը իւր շուրջն առած՝ փայ-

տերով յարձակուեցան Պարսիկների վերայ, հալածեցին նրանց, ժողովրդին ոտքի կանգնացրին, կրակատնները քանդեցին և շատ մոգեր սպանեցին:

Ղևոնդ երէցը Յովսէփ կաթուղիկոսի հետ գտնուեցաւ պատերազմի դաշտումը և իւր ազգու ճառով ոգևորեց զօրքերին սուրբ հաւատի, Ազգի ու Եկեղեցւոյ համար քաջաբար կռուելու:

Սա թէև չնահատակուեցաւ սուրբ Վարդանանց հետ՝ սակայն ուրացող Վասակի մատնութեամբ և զրպարտութիւններով՝ Յովսէփ կաթուղիկոսի և միւս հոգևորականների հետ կանչուեցաւ Պարսից դուռը և նահաաակուեցան բոլորն ևս. 454 թուին:

Սուրբ Ղևոնդի հետ նահատակուողները, նորա անունով, կոչուեցան Ղևոնդեանք. որոց նահատակութեան յիշատակը տօնում է մեր Եկեղեցին բուն բարեկենդանի եօթնեկի երեքշաբթի օրը. իրենց յատուկ շարականով, որ գրել է սուրբ Ներսէս Ընորհալին:

Լ, ՇԱՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՑ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՑ.

Սահակայ և Յովսէփայ սուրբ հայրապետացն Ղևոնդէ սուրբ Վարդապետն հրամանաւ լուսաւորել զարիական քաջ քաջ սպառազէնսն...:

Որք եկեալ հասեալք լինէին սևագրւնդ զօրըն Պարսից. զի յափշտակեսցեն զառաջնորդսն Հայաստանեայց. զսուրբ Ղևոնդեանսն:

Որք շուեալ գնացեալք լինէին ի պալատն անօրէն թագաւորին. զի վկայեսցեն ճշմարիտ Սուրբ Երրորդութեանն. սուրբ Ղևոնդեանքն:

Սուրբ Սահակ և Յովսէփ հայրապետների հրամանով սուրբ Անոնդ երէցը ոգևորիչ ճառով—հաւատի լուսով դիմեց քաջ ու արի զինուորներին:

Պարսից սեագունդ մոգախումբ դօրքը եկել, հասել էին մեր աշխարհը, որ Հայաստանի առաջնորդներին—սուրբ Անոնդեանց՝ յափշտակեն. հեշտութեամբ իրազօրծելու իրենց շար մտադրութիւնը:

Սուրբ Անոնդեանք շուեցին, գնացին Պարսկաստան, անօրէն թափաւորի պալատը. որպէս զի ի սէր և ի փառս ճշմարիտ սուրբ Երրորդութեան՝ վկայական մահուամբ նահատակուեն:

ԺԳ. ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿ.

Չուշան կամ Չուշանիկ Վարդան Մամիկոնեանի դուստրն էր: Վրաց Վազգէն թագաւորի եղբայր Ջոջիկ իշխանը մի քանի վրացի իշխանների հետ եկան մեր աշխարհը և լսնդրեցին Չուշանիկի ձեռքը՝ Վազգէնին կնութեան և Վրաց աշխարհի թագուհու թեան համար. ասելով—«Թէ և մեր Վրաստանում աղջիկներ շատ կան և զեղեցկատեսիլ աղջիկներ. բայց տնտես ու տանտիկին, որդւոց դաստիարակ ու մայր պատրաստուելու համար չեն նորա: Հայաստանի աղջիկները օժտուած են այդ արժանիքներով, այդ զեղեցիկ յատկութիւններով. մանաւանդ Մամիկոնեան տան զաւակը—Վարդան քաջի շնորհաշուք դուստր Չուշանիկը, որը ոչ միայն թագուհի պիտի լինի Վրաց աշխարհի՝ այլ և Մայր Վրաստանի...»:

Այսպիսի գովառանական վկայութիւններով համաձայնութիւնը առին և մեծաշուք փառքով տարան Վրաստան. ամբողջ Վրաստանի համար ցնծապին օր էր այն օրը:

Երբ Յազկերտի հրամանով կանչուեցան Պարսկաս-

տան Հայոց, Վրաց և Աղուանից նախարարները և ոմանք սուտ՝ իսկ ոմանք իսկապէս ուրացան Քրիստոնէական կրօնը. վերջիններս մէջն էր և վրաց Վազգէն թագաւորը. ինչպէս և մեր անօրէն Վասակ ուրացողը: Այս լսելով Վարմիր Վարդանի Վարդանուհի Չուշանիկը և վախենալով թէ մի գուցէ ուրացեալ Վազգէնը նախատինքի և արհամարհանքի առարկայ շինէ սուրբ Խաչը, որ բերել էր Վրաստան Հռիփսիմեանց ընկերուհի առաքելուհի Նունէն, և գտնուում էր այդ խաչը Մցխեթու եկեղեցում՝ մտածեց ազաւակ այդ խաչը: Այդ օրերը եկաւ նորա մօտ Մշեցի Ղազարու վանքի Անդրէաս արեղան, որ Ս. Սահակի ու Մեսրոպի աշակերտներին էր. Վարդուհին Չուշանիկ իւր Ջոջիկ տագեր օգնութեամբ տուեց արեղային այդ խաչը. որ տանի Տարնոյ աշխարհը: Այդ խաչը կոչուեցաւ Շուշանայ խաչ. որը Հմայեակ Մամիկոնեանի Գրիգոր թողը տարաւ Կապուտ կամ Կապտոյ բերդը. ուր ինքն էր նստում:

Վազգէն ուրացողը վերադառնալով Վրաստան՝ ձրկտում է համոզել Չուշանիկ կնոջը. որ նա ևս ուրանայ սիրելի հօր-անմահ Վարդանի պաշտած կրօնը: Չուշանիկը, ի հարկէ իբրև Վարդան Մամիկոնեանի աղջիկ, բացէ ի բաց մերժեց Վազգէնի անտեղի ու յիմար առաջարկութիւնը. թէ և զիտէր—որ այդ մերժումը արեան գնով պիտի նստէր իրեն. բայց «Վարդան, և նորա դուստրը Չուշանիկ, և Հայ աղջիկ, ուրանալ Քրիստոնէութիւնը մի տխմար, շողորթ, փառասէր, անմիտ թագաւորի կամակորութեան ու հաճոյքին բաւականութիւն տալու համար՝ օհ. ոչ. ոչ. այդ միթէ հնարաւոր է. այդ անհնար է այնպէս՝ ինչպէս անհնար է հասնել արեղակին, ապրել նորա հրային ծոցի մէջ և անկէզ մօրենի մնար»: Այսպէս էր մտածում Վարմիր Վարդանի

օպիտակ ու պարզ դաշտային շուշանը, իմ Վարդ Վարդանի սիրելի Չուշանիկը—Վարդանուհին կամ Վարդուհին. Հայաստանի ընտիր աղջիկը:

Վազգէնը վերագրելով այդ Հայի կամակոր բնաւորութեանը՝ հրամայեց—ծեծել, տանջել և ստիպել՝ որ կատարէ իւր հրամանը. բայց ոչինչ չեղաւ: Այնուհետև հրամայեց հանել նորանից արքայական զգեստները և տանել նորան Տփլիս և արգելել Մետեխի բանտումը. անօթի պահել, ամեն օր հանել բանտից ու ծեծել, կըրկին տանել և բանտումը շղթայած պահել:

Չուշանիկին, իւր այս նեղութեան օրերին, օգնողն ու մխիթարողն էր Վազգէն անօրէն ուրացողի ազնուասիրտ եղբայր Զոջիկը. որը ծածուկ հրամայել էր բանտապետ Արսէնին—որ շղթայած չպահէ, կերակրէ նորան և հնարաւորութիւն տայ—որ նա երբեմն ազատ շրջէ և իւր այցելուներին ընդունէ: Արսէնը հաւատարմութեամբ կատարում էր Զոջիկի պատուէրը:

Վեց տարի այսպիսի շարժարանքներ կրելուց յետոյ, Զոջիկի հաւանութեամբ Արսէն բանտապետը ներս թողեց Վարդան Մամիկոնեանի Ծառուկ ծերունի ծառային. որից լսեց վշտաբեկ Չուշանիկը իւր հօր մահը և Հայրենեաց սգալի վիճակը. այլ ևս չուզեց ապրել. աղօթեց իւր հօր Աստծուն—որ մահ տայ իրեն և տանէ իրեն իւր սիրելի հօր գիրկը: Եկաւ քահանան և ծածուկ մտնելով բանտը, ի հարկէ թշուառներին պաշտպանող Արսէնի ջանքով, խոստովանեցրեց Չուշանիկին. որը արժանանալով Սուրբ Հաղորդութեան խոհրդին՝ աչքերը վեր բարձրացրեց. և «Տէր Յիսուս, ընդունիր Քո աղախնի հոգին». ասելով՝ աւանդեց հոգին 45 տարեկան հասակում, 458 թուին:

Սուրբ Չուշանիկի գերեզմանը Տփլիսի Մետեխ ա-

սուած բանտի մէջն է. որի վերայ շինուած է Եկեղեցի իւր անունով. ուր ամենայն օր ժամասացութիւն է լինում բանտարկեալների համար. իսկ նորա կողքին՝ շինուած է մի Եկեղեցի Սուրբ Վարդան Մամիկոնեանի անուամբ. այդ Եկեղեցին Հայ բանտարկեալների համար է, Հայ քահանայ ունի և Հայերէն ժամասացութիւն է լինում:

Սուրբ Չուշանիկի գերեզմանը համբուրելու գնացող ուխտաւորների թիւը միշտ կայ ու կայ:

Սուրբ Չուշանիկի արժանաւոր յիշատակը մեր Եկեղեցին կատարում է Սեպտեմբեր ամսին խաչվերացի Բ. Կիւրակէի եօթնեկին:

ԺԳ. ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՇԷ:

Սուրբ Եղիշէ Վարդապետը Սուրբ Սահակի և Մեսրոպի աշակերտներին էր: Ուսել էր Յոյն և Ասորի գիտութիւնները և քարտուղարութեան պաշտօն էր վարում Վարդան Մամիկոնեանի մօտ: Չեւնադրուեցաւ Եպիսկոպոս Ամատունեաց. ներկայ էր Վարդանանց պատերազմին. որի իսկական նկարագրութիւնը նորա պերճ և հարազատ գրչի ծնունդն է. որ կոչուում է «Պատմութիւն Վարդանանց պատերազմի». գիրքը կրում է «Եղիշէ» վերնագիրը: «Եղիշէ» կարդացողը, կարծես թէ սրտով, հոգևով և բոլոր իւր զգացմունքներով ներկայ է Տղմուտի ափերին և տեսնում է բաց աչքով Տղմուտի արիւնով ներկուած ջրերը և Հայ քաջերի առիւծաբար կռիւր. չէ կարելի չզգացուել, շարտասուել և գէթ մի վայրկեան մտքով չթռչել ու չհանգչիլ Աւարայրի արիւնաներկ գաշտի ծոցին: «Եղիշէն» ամբողջովին մի ոգևորութիւն է և

ամենահարազատ պատկեր է Վարդանանց Ազգային—Կրօնական պատերազմի, հերոսական կռուի:

Վարդանանց պատերազմից յետոյ, նոյն պատերազմի ողբերգակ բլբուլիկը առանձնացաւ Մոկաց լեռաները և ճգնողական կեանք էր վարում. բայց որովհետև նորան տեսնել կամեցող հետաքրքիրների այցելութիւնը իրեն ախորժելի չէր՝ նա ուզում էր առանձնութեան մէջ աւելի ազատաբար թափել տշքերից գետօրէն արտասուքը և հանել սրտի խորքերից իւր հառաչքները ժամանակի հանգամանքների վերայ և ոչ ոք չխանգարէ իրեն այդ իւր ախորժիկի մէջ՝ ուստի թողեց Մոկաց լեռները և առանձնացաւ Ռշտունեաց գաւառը և լեռաների մէջն էր ճգնում. այն տեղ էլ վախճանուեցաւ:

Նորա անունով Եկեղեցի շինեցին. ուր և թաղեցին նորա մարմինը:

Սուրբ Եղիշէի տօնը մեր Եկեղեցին կատարում է Սուրբ Թարգմանչաց տօնի հետ և նոյն օրը. շարականն է նոյնը. առանձին շարական չունի:

ԺԵ. ՍՈՒԲԲ ՄՈՎՈՒՅՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ.

Սուրբ Մովսէս Խորենացին ճարօն գաւառի Խորէն կամ Խորոնք գիւղաքաղաքիցն էր, Սուրբ Մեսրոպը Մաշտոցի բեռորդին և նորա ու Սուրբ Մահակի աշակերտ: Սա իւր ընկերների հետ Աղեքսանդրիա ուսման գնալու ժամանակ, մտաւ Եգիպտոս և գրատանից հաւաքեց պատմութեան համար կարևոր նիւթեր և շարունակելով ճանապարհը՝ մտաւ Երուսաղէմ. սովորեց Պաղեստինացւոց լեզուն և ապա մեկնեցաւ այն տեղից դէպի Աղեքսանդրիա, իւր փոքրիկ գրատունն էլ հետը տանելով: Աղեքսանդրիայում մնաց կօթ տարի և ուսաւ Աստուածարանա-

կան և փիլիսոփայական գիտութիւնները:

441 թուին ուսումն աւարտելուց յետոյ վերադարձաւ Հայաստան և վախճանուած դտաւ Սուրբ Մահակին և Սուրբ Մեսրոպին. և տեսնելով թագաւորութիւնը վերջացած, աշխարհը երկպառակութեան մէջ՝ սկսաւ թափառական շրջել անտերունչ ազգի մէջ և ուսուցանել նոցա:

Նորա համբաւը տարածուեցաւ ազգի մէջ և նա երևելի եղաւ իւր ընկերների մէջ: Սա Մահակ Աստուածաբանուհի մարգարանի խնդրանօք գրեց ծերութեան ժամանակ «Հայոց ազգի պատմութիւնը». թողնելով ազգի համար մի անգին գանձ. իսկ իւր անուան համար մի փառաւոր անկործան կոթող յիշատակի:

Սորա տօնն ևս սրբոց Թարգմանչաց տօնի հետ և նոյն օրն է կատարուում:

ԺԶ. ՍՈՒԲ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ.

Սոորը Գրիգոր Նարեկացին Խոսրով Անձևացեաց Եպիսկոպոսի որդին էր. ծնաւ 951 թուին. ուսաւ նարեկայ վանքումը Անանիա Առաջնորդից: Իւր ունեցած հմտութեամբը Աստուածաբանական գիտութեան մէջ՝ գերազանց եղաւ վանքի միաբանակիցների մէջ. և կարգուեցաւ ուսուցիչ նոյն վանքումը: 26 տարեկան հասակում քահանայ ձեռնադրուեցաւ և նոյն վանքին Վանահայր կարգուելով՝ կոչուեցաւ Նարեկացի:

Սուրբ Գրիգոր Նարեկացին մի հրաշալի բանաստեղծական աղօթագիրք գրեց, որը կոչուում է Նարեկ: Նարեկը շատ յարգի է Հայ ժողովրդի մէջ ¹⁾:

¹⁾ Բացատրել սաներին—Նարեկի նշանակութիւնը մեր ժողովրդի մէջ—հիւանդների վերայ կարգաւը, հիւանդի բարձի տակ օրերով դնելը և ժողովրդի հաւատը դէպի այդ սուրբ աղօթագիրքը:

Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու տօնը կատարուամ է
Սրբոց Թարգմանչաց տօնի օրը և նոյա հետ:

ժէ. ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱՂԻ ԿՍՄ ԿԼԱՅԵՑԻ.

Սուրբ Ներսէս Ընորհալին կամ Կլայեցին, Ծովը
դղեակի Պահլաունի Ապիրատ իշխանի որդին էր: Ու-
սաւ Սեաւ լերան Կարմիր Վանքի առաջնորդ Ստէփան-
նոս գիտնականի մօտ: Իւր եղբայր Գրիգոր Գ. Կաթու-
ղիկոսից քահանայական կարգի աստիճանն առնելուց
յետոյ՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ: Եկեղեցական և
այլ գործերի բարեկարգութեան մէջ օգնում էր իւր
եղբօրը:

Գրիգոր Կաթուղիկոսը իւր ծերութեան օրերում
ժողով գումարեց հռովմկայում 1166 թուին և ազգի
հաւանութեամբ իւր փոխանակ Կաթուղիկոս ընտրեց
եղբօրը—Ներսիսին:

Սուրբն Ներսէս իբրև մարդ՝ առաքինի էր և սուրբ.
իբրև գիտնական՝ գերազանց իմաստութեամբ և շնորհ-
քով էր բարգաւաճուած. և իրաւամբ յեանորդները նորան
«Ընորհալի» մականունը տուին:

Սուրբն Ներսէս տեսնելով նեղացած ազգի հոգևոր
կարօտութիւնը՝ բանազէտ անձինք ընտրեց և ուղարկեց
զանազան կողմեր քարոզելու և ժողովրդին մխիթարելու:
Ինքն էլ գրեց կոնդակներ լի իմաստութեամբ և Աստուա-
ծային հոգևով ներշնչուած— իբրև խրատ հովուական բո-
լոր եկեղեցականների և աշխարհականների համար. այդ
կոնդակները միասին հաւաքուած՝ կոչուած է— թուղթ
ընդհանրական Ներսիսի Շնորհալոյ. որի մէջ կան և նա-
մակներ զանազան անձանց ուղղուած, կան և դաւանա-

բանական և տօնակատարական բացատրութիւններ ու
մեկնութիւններ:

Մեր եկեղեցական, գրեթէ, բոլոր հոգևոր երգերը
Սուրբ Ներսէս Ընորհալու Աստուածային հոգևով դարգա-
րուած մտքի ծնունդն են և պատուները. ինչպէս—Յի-
չեսցուք-ը, Զարթիք-ը, Առաւօտ լուսոյ-ն, Աշխարհ ամե-
նայն-ը, Այսօր անճառ-ը, Նորոգող-ը, Աստուած անեղ-ը,
Արարչական-ը, Արեւագալի շարականները, Օրհնեմք գրեղ-ը,
Նայեաց սիրով-ը, Ի քէն հայցեմք-ը, Նորաստեղծեալ-ը,
հաւատով խոստովանիմ աղօթքը. և շատ շարականներ:

Սուրբ Ներսէս Ընորհալին թէև ութ տարի կարճա-
տև կաթուղիկոսութիւն արեց և վախճանուեցաւ 1173
թուին, բայց սիրելի ու պաշտելի անուն թողեց Ազգի
ու Եկեղեցւոյ մէջ. Նորա հոգեբուղիս շարականներն ու
երգերը, ճշմարիտ որ, ջերմեռանդական զգացմունքներ են
զարթեցնում բարեպաշտ հաւատացեալների մէջ. և ո՞վ
զմայլմամբ չէ լսում նորա Առաւօտ լուսոյ-ն, Աշխարհ
ամենայն-ը, Նորաստեղծեալ-ը, Նայեաց սիրով-ը. և այլն:

Սորա տօնն ևս կատարուած է սրբոց Թարգմանչաց
տօնի հետ և նոյն օրը:

Վ. Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Սուրբ Զուշանիկի պատմութիւնը աւանդելիս՝ աւե-
լորդ չի լինի կարգալ սաներին հանգուցեալ Կարինեանցի
«Յառաւօտ կենաց կուսանիս» երգը. և սուրբ Զուշանիկին
վերաբերեալ մի կամ երկու տուն սորվեցնել երգի եղա-
նակով. այլ և կարգալ «Զուշանիկ» ողբերգութիւնը:

Սուրբ Եղիշէի պատմութիւնը աւանդելիս՝ նոյնպէս

աւելորդ չի լինի կարգալ հանգուցեալ Ալիշանի «Ով դու բարեկամ այրած սրտերու» երգը. և բացատրելով երգի մէջ յիշուած բլբուլը՝ որ Եղիշէն է, երգը եղանակով սորվեցնել. գուցէ և գիտցողներ էլ լինեն սաների մէջ, քանի որ տարածուած երգ է:

Իսկ եթէ գտնուին նկատողներ—[Թէ երեխաների համար ծանր չեն արգեօք Մովսէս Խորենացու, Գրիգոր Նարեկացու և Ներսէս Զնորհալու, մինչև իսկ Եղիշէի և սուրբ Զուչանիկի պատմութիւնները՝ վտահանում եմ երկու պատասխան տալ. առաջինը՝ Ազդ-իս մէջ կարելի է կարգալ. երկրորդը՝ այտեղ—

Սուրբ Զուչանիկը յիշուած է այտեղ իբրև մեր սիրելի Վարդ կարմիր Վարդանի աղջիկը, և որովհետև այցելու ուխտաւորներ շատ կան Տփլիսում, որ յաճախում են նորա անուամբ կառուցած Եկեղեցին՝ ուստի օգտակար համարեցի—որ սաները սովորեն նորա պատմութիւնը: Ըստ յաճախ պատահել է ինձ հանգիստիլ այնպիսի ծնողների և ուսանող սերունդի, որոնք [Թէ յաճախում են Սուրբ Զուչանիկի Եկեղեցին, բայց երբ հարցրել եմ—նով էր սուրբ Զուչանիկը՝ չեն կարողացել պատասխանել. ոմանք էլ ասել են [Թէ վրացի էր:

Սուրբ Եղիշէն յիշուած է այտեղ իբրև, մեզ համար յաւիտեան անմուսաց մնացող, Վարդանանց պատերազմի պերճախօս նկարագիր. իրաւամբ իբրև Աւարայրի բլբուլի, որին պէտք է ճանաչել ու սիրել:

Սուրբ Մովսէս Խորենացին յիշուած է այտեղ իբրև մեր ազգի փառքն ու պարծանքը, իւր մեզ լծողած անգին գանձի—հայոց պատմութիւն գրքի համար. որով ենք ճանաչուել մենք գիտնական աշխարհին: Բացի սորանից նորա այտեղ յիշուելը մի նախապատրաստական հետարբորութիւն է և անհամբեր ակնկալութիւն նորա

պատմութեան ապագայ ընդարձակ ուսումնասիրութեան:

Խորհրդաւոր էր կարգալ սաներին և բացատրել մեր սիրեցեալ հայրիկ հայրապետի հոգեզմայլ բանաստեղծութիւնը, նուիրուած Մովսէս Խորենացու յիշատակին— իբրև *Չաղացպանի*. որ Խորենացին և՛ ջաղացպան է եղել. և՛ տասը տարի պարկը ուսին հաց մտրացող, և՛ պարեգօտներից արհամարհուած և զրպարտուած նախանձի կրակով... և այլն և այլն. և սակայն հայոց ազգի *Պատմաքան փրկիչ*:

Սուրբ Գրիգոր Նարեկացին յիշուած է այտեղ նոյն նպատակով՝ որ սաները գիտենան ու ճանաչեն—[Թէ ով է այն Նարեկ աղօթագրքի հեղինակը. քանի որ այդ Նարեկը նորա գիտեն և ասել են իրենց տներումը:

Սուրբ Ներսէս Զնորհալին յիշուած է նոյն նպատակով. քանի որ սաները շատ են լսել և լսելու են նորա սրտաշարժ Առաւօտ լուսոյն, Աշխարհ ամենայն-ը, Նորաստեղծեալ-ը, Նայեաց սիրով-ը և իրենց հազորդութեան ժամանակ երգուած Այսօր անճառ-ը:

Ահա ինչ գիտումներով յիշել եմ ես փոքրիկ սաների համար՝ մեզ հետ և մեր կեանքի հետ սերտաբար կապուած այդ մեր սիրելի և պաշտելի Զուչանիկին, Եղիշէին, Խորենացուն, Նարեկացուն և Զնորհալուն:

Իսկ եթէ սորա համար կբարեհաճեն քարկոծել ինձ՝ ես այն քարերը իբրև ծագիկ կհաւաքեմ...:

С арм-к
3497

Դիմում է 40 ԿՈՊ.

Ճանապարհածախսով 60 Կ.

Վաճառում է ըողրը գրավաճառների մօտ. և հեղինակի մօտ այս հասցեով՝ Тифлисъ, Мари́йско-Анановское женское училище.

Գումարով գնողներին 15—20% զիջում.